CELAL BAYAR Anlatıyor

BİLİNMEYEN ATATÜRK

İSMET BOZDAĞ

TRUVA®

Özel Baskı
9,90 TL

1. Baskı Ocak 2005
5. Baskı Nisan 2009

İsmet Bozdağ

BILINMEYEN ATATÜRK

CELAL BAYAR ANLATIYOR

TRUVA

İSMET BOZDAĞ

Araştırmacı-Yazar. Daha çok yakın tarihle ilgili araştırmalarıyla tanınmıştır.

1916 yılında Bursa'da doğdu, ilk ve orta öğrenimini burada tamamladıktan sonra İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Gazetecilik Enstitüsünü bitirdi.

Vatan, Tasvir, Son Posta, Hürriyet, Günaydın, Milliyet, Güneş ve *Tercüman* gazetelerinde yazılar yazdı. Yakın tarihle ilgili elliye yakın eseri bulunmaktadır.

Truva'da Yayımlanan Eserleri:

Harem Penceresinden İkinci Abdülhamit
Kürt İsyanları
Darağacında Bir Başbakan, Menderes Menderes
Bilinmeyen Atatürk, Celal Bayar Anlatıyor
Soykırım mı Hodri Meydan
Tarih Yarındır
Atatürk'ün Türkiyesi
Atatürk'ün Sofrası
Soykırım Yalanı

İÇİNDEKİLER

ATATÜRK/9

Celal Bayar Atatürk ile Nasıl Tanıştığını Anlatıyor / 9

"Anzavur'u Def Ediniz!" / 10

Atatürk'le İlk Karşılaşma / 12

Köylü Milletin Efendisidir / 20

Atatürk İstanbul Meclisi Başkanı Olmak İstiyor / 23

"Ben inayetten nefret ederim" / 25

Devlet Kurucusu Atatürk / 27

Çürüksulu Mahmut Paşa'nın Öğütleri / 29

Top Sesleri Arasında Köy Ekonomisi / 55

Köylü Milletin Efendisidir / 57

Bir Bayrağın Altında Ölmek / 58

ATATÜRK'ÜN SON BAŞBAKANI CELAL BAYAR / 91

"Başvekilsiniz Celal Bey!" / 91

"Düşündüğüm Gibi İse Durum Vahimdir" / 93

Tam İstirahat, İçki ve Sigara Yok / 95

Nöbet Başvekilde / 96

Atatürk'ün Okuyamadığı Son Nutuk / 97

"Ankara'ya Gideceğim" / 99

"Ne Yapacaksan Çabuk Yap, Ben Hastayım" / 105

"Bu İşin Komutanı Benim, Bana Yardım Edeceksiniz!" / 106

"Hatay'ı Alacağız!" / 108

"Doktorlar Doğruyu Söylemiyorlar" / 109

Derin Komadaki Atatürk'ün

Baş Ucunda Yapılan Son Kabine Toplantısı / 118

Anayasaya Göre / 118

Atatürk'ün Baş Ucunda Kabine Toplantısı / 119

Mareşal Fevzi Çakmak "Emrinizdeyim!" diyor / 120

Şükrü Kaya: "Karanmzdan Dolayı

Elinizi Öpeceğim" diyor / 121

"Saat Kaç?" / 123

CELAL BAYAR

CUMHURBAŞKANI / 124

"Kale Atatürk" Yok! / 128

BAYAR'IN İLK YILLARI / 139

Bayar Anlatıyor / 155

Şaştığım şeyler - I / 179

Şaştığım şeyler - II / 183

Ölümle Göz Göze / 187
Laf Arası Gülümsemeler / 224

POLEMİK / 227

On Ay Sonra Gelen Cevap / 229
Gerekçe Bekleyen Bir Hüküm / 232
Bayar Böyle Dedi / 238
Bayar'a Göre / 241

ATATÜRK

26.8.1979
Çiftehavuzlar

Celal Bayar Atatürk ile
Nasıl Tanıştığını Anlatıyor

Yüreğime eğiliyorum, acı taze; dün olmuş gibi. Yılları sayıyorum, uzun bir zaman parçası; kırk bir yıl geçmiş. O gün doğanlar bugün milletvekili, mühendis, doktor, atom bilgini...

Gençler görmediler onu... Sesini duymadılar. O ulu insana, büyük Devlet Adamı'na, eşsiz komutana değmediler...

Ama hepsinin yüreğinde bir güneş var: ATATÜRK GÜNEŞİ. Fikir olarak yaşıyorlar, ideal olarak yaşıyorlar, vatan ve millet sevgisi olarak yaşıyorlar Atatürk'ü... Her 10 Kasım'da bizim gibi onların da yürekleri kanıyor!

Yaşarken, büyük olmuş, büyük işler başarmış pek çok insan vardır. Fakat öldükten sonra, Atatürk

gibi her gün biraz daha büyüyen, güçlenen, yasalaşan adam seyrektir.

Siz bana: "Atatürk'ün özelliklerini belirleyen bir kaç hatıranızı anlatır mısınız?" diyorsunuz. Bir kaç hatıra ile Atatürk'ü anlatmak mümkün mü? Bu, koca bir denizi bir bardağa doldurmak gibi bir iş! Ben, olsa olsa, size bu okyanustan bir kaç damla sunacağım.

Size önce, onu nasıl tanıdığımı anlatayım.

"Anzavur'u Def Ediniz"

Mustafa Kemal adının memleket ufkunda bir ümit yıldızı gibi parlaması, Birinci Dünya Savaşı'n da İngilizlerin Çanakkale'yi zorladığı günlere rastlar.

Son Osmanlı Ülkesi, Anafartalar'ın bu genç kahramanında bir süredir ters dönen bahtının gülümsediğini hissetti.

Hani, birdenbire seviliveren, yayılıveren, yürekleri dolduruveren şarkılar vardır; Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal de -yediden yetmişe- bütün ülkenin insanları tarafından dilden düşürülmez oldu. Ben de Mustafa Kemal Paşa'ya büyük bir asker olarak, o yıllarda inandım ve hayran oldum.

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıktık. İstanbul Osmanlı Mebusan Meclisi, İtilaf Devletleri tarafından kapatılıp dağıtıldı. Ankara'da birinci Büyük

Millet Meclisi kuruluyordu. Çalışmalarımı sürdürmek için oraya giderken, Bursa'daki ailemi ziyaret etmek istedim. Deniz yolundan Bursa'ya gitmek tehlikelerle dolu idi. Çünkü Saray ve işgal kuvvetleri tarafından tutuklanmak için aranıyordum. İzmit üzerinden de geçemezdim; İngilizlerin işgali altında idi. Çok zahmetli bir yolculuktan sonra, Bilecik üzerinden Bursa'ya geldim.

Çekirge'deki evimize ineli on dakika olmamıştı ki, kapı çalındı. Gidip açtım. Kapı aralığından bir el uzandı ve avucuma bir kağıt bırakıp kayboldu!.

Gelen adamın yüzünü bile göremedim.

Bu bir Ankara telgrafı idi. "Servis" derlerdi adına postahaneler!

Açtım, imzasına baktım:

"Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal."

Donakaldım.

Mustafa Kemal Paşa, beni Bursa'daki evimde nasıl bulmuştu! Beni, işgal kuvvetleri tutuklamak, Malta'ya sürmek için arıyorlar, bulamıyorlardı.

Saray, bütün zabıta kuvvetleriyle peşimde idi, ele geçiremiyordu.

Ankara'da oturan Mustafa Kemal Paşa, hem de telgrafla, beni Çekirge'deki evimde buluyor ve bana ilk emirlerini veriyordu!

Saat gibi işleyen bir "Haberleşme servisi" kurulmadıkça, devlet kuvvetleri tarafından ele geçirile-

meyen bir insanı telgrafla bulmak mümkün değildir. Bu sefer hayretime hayranlığım da eklendi.

Telgrafı okuduğum zaman, MUSTAFA KEMAL'in, ne demek olduğunu anladım!

Bana diyordu ki: "Karacabey, Kirmastı (M. Kemal Paşa) istikametinden Bursa üzerine yürümekte olan Anzavur'un, mahalli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti ile iş birliği yaparak savletini def ediniz."

Mustafa Kemal Paşa bu idi!

Ankara'da, bir avuç insanın ortasında oturuyor; askersiz, parasız, topsuz, tüfeksiz savaş yapıyordu: "Anzavur'u defediniz!"

Bu, Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile ilk temasımdır.

Atatürk'le İlk Karşılaşma

İlk yüz yüze gelişimiz, Ankara'da, Büyük Millet Meclisi'nin Başkanlık odasında oldu. Meclis'e Milletvekili olarak katılmak için Bursa'dan gelmiştim. Kendimi tanıtmak ve çalışmalara başlamak için ziyaretine gitmiştim. Odasına girdim. Kalabalıktı. Mustafa Kemal Paşa, büyücek bir masanın arkasında vakur ve sakindi. Odanın kenarlarına sıralanmış iskemlelerde milletvekilleri oturuyorlardı. Odanın ortasında sivil bir genç, emrindeki birliğin nasıl bir savaş düzeni içinde bulunduğunu anlatıyordu.

Pek de uygun olmayan bir sırada içeri girdiğimi farkettim. Fakat duraksamadan Mustafa Kemal Paşa'ya doğru yürüdüm ve tanıttım kendimi.

"Hoş geldiniz" dedi, eliyle yer gösterdi. Yanına oturdum. O, ayakta, açıklamalar yapan genci dikkatle dinliyordu. Ben, ilk defa gördüğüm bu genç kumandanı, bu genç Devlet Adamı'nı seyrediyordum. Sakin yüzünden insanlara güç ve güven duygusu yayılıyordu.

Ara sıra odadaki milletvekillerine bakıyor, sonra yine ayakta açıklamalar yapan genci dinlemeye devam ediyordu. Bu genç, sivil giyinmişti ama, besbelli bir komutandı. Bir yerde Mustafa Kemal, gencin sözünü kesti: "Kâfi, buyurunuz."

Genç odadan çıktıktan sonra bize döndü. Hepimizin dinlediklerini bir kaç cümle ile değerlendirdi. Sonra:

"Bu gördüğünüz efendi, dedi, seksen yüz kişilik bir gönüllü birliğinin komutanı... Söylediğine göre, bir tepeyi tutan irtica kuvvetleriyle karşılaşmış, kuvvetini sağ ve sol cenaha ayırmış. Bir kısmı ile kendisi merkezde bulunmuş ve hücuma kalkmış.

Ordu muharebesini andıran bir taktik... Hücumun neticesi ne olmuş?. Bunu söylemiyor.. Ben öyle zannediyorum ki, bu genç adam, o söylediği kuvvetlerle karşı karşıya bile gelmemiştir!"

İşte bir Kumandan ki, yüzbinleri yönetmiştir... İşte bir General ki, dünyanın en güçlü ordula-

rına karşı zaferler kazanmıştır. İşte bir Devlet Adamı ki, Türkiye'de hesaba alınması gereken ne kadar insan varsa, nerede ve ne yaptıklarını bilmekte, beni Bursa'dakı evimde telgraf ile bulmaktadır.

Bu insan, bir gönüllü birliğinin verip vermediği şüpheli bir savaşın teferruatı için, Milletvekilleri ile dolu bir odada, bütün öteki işlerini bir kenara iterek meşgul oluyor, onu realist bir görüşle değerlendiriyor, hükme bağlayıp tasnif ediyor. Hiçbir şeye "Küçük iş" diye sırtını çevirmeyen bu adam, besbelli ki, Devlet Adamı olarak yaratılmıştı.

21.5.1972

Celal Bayar'dan dinlenmiştir.

İsmet BOZDAĞ, Mükerrem SAROL
ve Haluk ŞAMAN ile birlikte

Millî Mücadele günlerinde kurulan "Yeşil Ordu" ile "Türk Komünist Partisi"ni birbirine karıştırmak yanlıştır. Ben, Yeşil Ordu'ya da, Komünist Partisi'ne de girmedim. Her ikisi de "Anti emperyalist" idi.

Yeşil Ordu, bir çeşit antiemperyalist silahlı ve silahsız güçlerden meydana geliyordu.

1920'lerde vatanın kurtuluşunu istemekle, Yeşil Ordu'yu desteklemek arasında bir fark yoktu. Fakir ve yanmış yıkılmış Anadolu'da "bölüşülecek bir şey" olmadığı için, komünizmin doktrin yanı işlemiyordu. Köydeki ağa ile çobanın arasındaki fark, donunda ve pantolonundaki yamaların sayısından ibaretti.

Ağa, belki ekmekle zeytinin yanına pekmez de koyabiliyor, çoban zeytinle yetiniyordu.

İşe yarar at, araba ne varsa, zaten ya milisler tarafından, ya hükümet tarafından toplanmıştı. "Parası var" bilinenler, milisleri ve orduyu beslemek zorunda bırakılıyordu.

Ben Yeşil Ordu'dan yana olanlarla beraber değildim ama, düşüncelerini paylaşıyordum.

Tutumum vatanseverlikten yanaydı.

Yeşil Ordu'nun sözcülüğünü, Eskişehir'de Arif Oruç'un çıkardığı bir gazete yapıyordu. Eskişehir'de Ordu adına Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, milis kuvvetler adına da Çerkez Etem vardı. Fakat, Çerkez Etem, ne Yeşil Ordu'ya akıl erdirmiş, ne fikir sahibi olmuştum.

Bir ara Atatürk, Bakanlar Kurulu'nda, "Eskişehir'de çıkmakta olan Arif Oruç'un gazetesini Ankara'ya getirmesini" ileri sürdü. Gerekçe de mücadele merkezinin Ankara oluşu ve propagandanın buradan yapılması idi.

Bize uygun geldi.

Hatırladığıma göre, Arif Oruç, istihbarat için Eskişehir'in Ankara'dan daha elverişli olduğunu ileri sürerek Ankara'ya gelmeye taraftar olmadığıdır. Mustafa Kemal Paşa, bu noktada ısrar etmiş, hem Ali Fuat Paşaya, hem Çerkez Etem'e telgraf çekerek gazetenin gönderilmesini istemişti; nitekim Arif Oruç bir süre sonra Ankara'ya gazetesiyle birlikte geldi. "Yeni Gün" hikâyesi, benim bildiğim boyutları ile budur.

Bu sırada Behiç Bey, Nâzım Bey (Maslup), Baytar Rasim Ankara'da bir komünist partisi kurmak teşebbüsüne geçtiler.

Bu arada Behiç Bey bana da geldi. Ben "Bakanlar Kurulu'nda olduğum için bu çeşit teşebbüslerin içinde olmanın yararlı olmayacağını, bazı sakıncaları da bulunduğunu söyleyerek özür diledim.

Bir gün Bakanlar Kurulu'nda Mustafa Kemal Paşa bu partiden söz ederek, bunun önemli bir teşebbüs olduğunu, bu nedenle yakın arkadaşlarının bu partiyi kontrol edebilecek noktalara gelmesinin yararlı olacağını söyledikten sonra:

- Mesela Celal Bey gibi bir arkadaşımızın bu teşebbüste bulunması gerekir. Kendileri ne düşünür bilmiyorum ama, başka arkadaşların da partiyi yalnız bırakmamalarını tavsiye ederim, dedi.

Ben cevap vermedim. Girmeyi sakıncalı bulduğum için veya benim görüşlerime aykırı olduğu için değil, işimin ağırlığı yüzünde, buna zaman ayıramayacağımı düşündüğüm için, bu teklifi geciktirdim. Mustafa Kemal Paşa da bana doğrudan doğruya böyle bir teklifte bulunmamıştı. Sadece "Celal Bey gibi arkadaşların" demekle yetindi. Fakat bu partiyi teşkil edenlerin hemen hepsi, eski ve yeni arkadaşlarım olduğu için, Ulus'taki "Uyuz Hayvan Hastahanesi" bir avludan ibaretti ve kenarlarında han odaları vardı. Komünist Partisi de bu odalardan

birinde çalışıyordu, parti merkezine zaman zaman uğruyordum. Bir akşam geç vakit işten çıkıp buraya uğradığım zaman, kapının mühürlenmiş olduğunu, Nâzım Bey'in kapının önünde sinirli sinirli gezindiğini ördüm. Nazım Bey'e:

- Nedir? dedim.

- Ne olacak, partimizi kapattılar! Böyle şey olur mu? Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir şey yapmaya ne hakkı var?

- Mustafa Kemal Paşa yapmışsa, bir sebebi vardır, dedim.

- Sebebi, dedi, biz ihtilal hazırlıyormuşuz, hükümeti alaşağı edecekmişiz!

- Yeterli sebep değil mi?..

- Ya bizim istediğimiz gibi hükümet kurulur, ya da onu elbette alaşağı ederiz! Parti ne demek?.. Arkadaşlar zılgıtı yiyince, partiyi feshetmişler. Benim haberim bile olmadı.

- Haberin olsaydı ne yapardın?

- Kapatmazdım! Gelsinler, kendileri kapatsınlar!

Hiçbir şey söylemeden geri döndüm. Ertesi gün Bakanlar Kurulu toplandı. Mustafa Kemal Paşa, Ankara'daki Sovyet temsilcisinden bir ihbar aldığını ve Türk Komünist Partisinin hükümeti devirmek için Sovyetlerden yardım istediğim söylediğini haber verdi. Paşa, bunun üzerine Genel Sekreter Behiç

Bey'i çağırarak partisini kapatmasını tavsiye etmiş, onlar da acele bir toplantı ile kapatma kararı almışlar. Mustafa Kemal Paşa: "Onlar kapatmasaydı, ben kapatacaktım" dedi.

"Ne Yeşil Ordu, ne Komünist Partisi!

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden başka kuvvet kaynağı olmamalıdır."

16.5.1980

Haluk ŞAMAN ile

Köylü Milletin Efendisidir

Size Atatürk'ün "Köylü Milletin Efendisidir" sözünü Büyük Millet Meclisi'ndeki nutkuna ne suretle aldığını hikâye edeyim.

Çünkü bu söz üzerinde yerli yersiz çok durulmuş, övülmüş, tenkit edilmiş, çeşitli yorumlara uğratılmıştır. Aslında, Büyük Atatürk'ün en büyük emellerinden biri bu sözde yatar. Hemen hemen yarı yüzyılın arkasında kalan bu olayı anlatarak hem ruhunu taziz, hem hatırasını tazelemiş oluruz.

Milli Mücadele günleriydi. O yılların Ankarasını anlatmak kolay değildir. Elektriksiz, yolsuz, medeni vasıtalardan yoksun bir şehir!. Caddelerinde deve katarları dolaşır, kahvelerinde gazlambası, pek pek, lüks lambası yakılırdı.

Şimdi her biri muazzım blok hâlinde yükselen "Bakanlıklar", birer orta hâili odadan ibaretti. İş-

te böyle bir odada ben de "Umuru İktisadiye Vekaleti" Vekili olarak çalışıyordum.

Çalışma sabahla başlar, aralıksız geceyarısma, hatta daha sonralarına kadar sürerdi. İşten, imkânsızlıklardan, yorulurduk, bezerdik. O zaman bizim için tek hayat penceresi Çankaya idi. Kendimizi Atatürk'ün yanında bulurduk.

Kötü haberlerin birbirleriyle yarıştığı günlerdi bu günler. Her gün yeni bir söylenti çıkar, her gün yeni bir haber kulaktan kulağa, ağızdan ağıza gezerdi.

"Yunan ordusu taarruz edecekmiş".

"Asiler filan yerde isyan çıkarmışlar."

"Saray taraftarı çeteler Ankara yakınlarına kadar sokulmuş."

Bunlarla başa çıkacak gereken güçte olmadığımızı bilirdik. Her şeyin başı, paraya ihtiyacımız vardı ve hazine tamtakırdı. Ama bir tek dayanağımız var: Mustafa Kemal Paşa...

"O çaresini bulur, o işin içinden çıkar" diyorduk. Böyle olunca da gücümüzü yenilemek, nefesimizi tazelemek için Atatürk'ün yanına koşuyorduk.

Millî Mücadele günlerinde Atatürk'ün ne zaman uyuduğunu, ne zaman uyandığını hâlâ bilemem. Çünkü, ne zaman arasak, onu ayakta bulurduk. Geceyarısından iki üç saat sonra, sabaha karşı Çankaya'nın çalışma odasında ışık sönmezdi. Biz de ışığa koşan yorgun pervaneler gibi oraya koşardık.

Atatürk, günlük olayları, ihtiyaçları, tehlikeleri, hiçbir şey saklamadan, değerini küçültmeden konuşur, durumu tahlil eder, dayandığımız millet kuvvetinin nelere muktedir olduğunu örnekler vererek ruhlarımızı tazelerdi. Birden, bezginliklerimizi, kuşkularımızı silkinir, yeni bir iman ve yaratıcı güçle Çankaya'dan şehre inerken, güneşin doğuşunu seyrederdik.

İçimizi, Mustafa Kemal Paşa'nın güneşi ısıtır, dışımızı doğan güneş aydınlatırdı.

7.12.1977/Çiftehavuzlar
Celal Bayar'dan dinlenmiştir.

Atatürk İstanbul Meclisi Başkanı Olmak İstiyor

Bayar bugün bir münasebetle şöyle konuştu: "Atatürk, İstanbul'da açılacak Meclisi Mebusan'a Rauf Bey gibi arkadaşlarının gitmemesi için önce çok ısrar etmiş, fakat Rauf Bey ve Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy gibi dava arkadaşları 'Şevketmeab'ın arzusu böyledir.' diye direnince, Meclis'in hiç değilse İstanbul dışında bir vilayette kurulmasını, çünkü İstanbul, resmen işgal edilmemiş olsa bile, fiilen işgal edilmiş sayıldığını ileri sürmüş, ama yine de onları fikirlerinden vaz geçirememişti."

"Atütürk'ün bu çalışmaları Nutuk'tan da biliniyor. Ancak, şimdi söyleyeceğim teşebbüse, bir yerde raslamadım. Bunu Mazhar Müfit'ten dinledim. Biliyorsunuz, Mazhar Müfit Atatürk'ün yakın arkadaşlarındandır. O sıralar Ankara'da Atatürk'le beraber bulunuyordu. Atatürk kendisini bir gün çağırmış ve şöyle demiş:

- Arkadaşları İstanbul Meclisi'ne gitmemeye ikna edemedim. Gidecekler! Şimdi sana bir vazife veriyorum; gittiğiniz zaman "Felah-ı Vatan" grubuna ve İstanbul Meclisi Başkanlığı'na beni getirmelerini teklif et ve bunu sağlamaya çalış!"

"Mazhar Müfit kabul etmiş ve İstanbul'a geldiği zaman, "Felah-ı Vatan" grubuna, Mustafa Kemal Paşanın bu arzusunu bildirmiş... Mazhar Müfit diyor ki:

- Arkadaşlar âdeta şoke oldular. Mustafa Kemal'in ihtirasına yordular bu isteğini; müzakere etmeye bile gerek görmediler. Ben de durumu olduğu gibi kendisine bildirdim."

Celal Bayar bunları anlattıktan sonra şöyle devam etti:

- Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul Meclis Başkanlığı'nı istemesi, ileriyi doğru görüşünden başka bir şey değil!

Benim kanaatime göre eğer kendisini Meclis Başkanı seçmiş olsalardı, Başkanlık etmek için İstanbul'a gitmeyeceğinden eminim. Fakat Meclis dağıldığı zaman, Başkan sıfatı ile meclisi Ankara'da toplantıya çağıracak ve Meclisin meşruiyeti üzerinde açılan münakaşalar, kendiliğinden, ortadan kalkacaktı. Mustafa Kemal Paşa'yı iyi tanımak lazımdır!

Mustafa Kemal Paşa ihtiras sahibi değildir, demek istemiyorum, hayır. Paşa'nın elbette iktidar ihtirası vardı; fakat bu ihtiras, bir keman virtiözünün kemanını istemesi gibidir! Ondan bir kompozisyon çıkarmak için!.. Atatürk'ün elinde iktidar, bir virtiözün elindeki keman gibiydi...

22.6.1980 - Çiftehavuzlar
Celal Bayar'ın evi

Atatürk diyor ki:
"Ben cinayetten nefret ederim."

Bayar anlatıyor:

Topçu İhsan'ın Rıza adlı bir arkadaşı, İstanbul'a gelmiş, Damat Ferit Paşa'ya suikast hazırlarken yakalanıp asılmıştı. Mustafa Kemal Paşa bunu üzüntü ile öğrendi. Topçu İhsan, aslında İttihat ve Terakki'nin fedailerindendi. Yüzbaşı iken olaylara karışmış, tabancasını sık sık kurcalayan insanlardandı. Ben kendisini Bursa'dan tanırdım. Benim Bursa'da İttihat-Terakki'nin temsilcisi olduğum günlerde Bursa'ya müfettiş olarak gelmişti ve böylece tanışmıştık. Aradan yıllar geçti. Ankara'ya geldiğim zaman, kendisini Büyük Millet Meclisi'nde buldum. Rıza ve Ahmet adlı iki asker arkadaşı vardı. Bunlar Meclıs'te değildiler, ama, topçu İhsanla beraber gezerlerdi. Herhalde İhsan, bu arkadaşlarıyla görüşürken, memleketin kurtulması için Damat Fe-

rit Paşa'nın öldürülmesinin her işi düzelteceğine inanmış olacak ki, Rıza'yı bu maksatla İstanbul'a göndermişler, Rıza da verilen görevi yüzüne gözüne bulaştırmış ve yakalanıp asılmıştı.

Atatürk, benim de bulunduğum bir mecliste, bu olaydan ötürü Topçu İhsan'ı iyice azarladıktan sonra, aynen şöyle söylediğini hatırlıyorum.

"Suikast ve cinayetlerle hiçbir yere gidilemez. Münferit suikastlar, memleketin hayrına değil, zararınadır. Size birini öldürürsünüz, ikisi üçü onun yerini alır. Marifet namussuzu öldürmek değil, namussuzluğu itibardan düşürmektir. Savaşta binleri, on binleri ölüme göndermiş bir adam sıfatıyla size söylüyorum ki, makbul ve meşru hedefi olmayan her suikast, sadece cinayettir. Ben cinayetten nefret ederim..."

Devlet Kurucusu Atatürk

üşünüyordum, Mondros Mütarekesi ile bir Osmanlı İmparatorluğu çökmüş. İmparatorluğu değil, "Vatan"ını kurtarmaya iradesini koymuş bir millet var.

Bütün Yurt'ta silahlı, silahsız, düşmana karşı bir direnme mevcut.

Doğuda Ermenilere, batıda Yunanlılara karşı savaş veriyoruz.

Millî Kurtuluş için kurulmuş sayısız dernekler bin bir çareye baş vurarak Yurt'u korumaya çabalıyorlar.

Aralarında, "Kurtulma isteğinden gayrî hiçbir anlaşma yok. Ortaya bir Mustafa Kemal Paşa çıkıyor. Savaş meydanlarından şanla, zaferle gelmiş bir adam. Orduyu eline alacak ve düşmanla savaşacak diyorsunuz. Yenecek, yenilecek ve vazifesini böylece yapacak diyorsunuz...

Hayır, böyle yapmıyor. Ne Saray'ın, ne de başka bir kuvvetin birleştirmeye muvaffak olduğu

bölünmüş Türk Milletini bir bütün hâline getirmeye çalışıyor. Önce Müdafaa-yı Hukuk Erzurum Kongresi, sonra Sivas Kongresi, sonra Ankara'da bir Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti...

Yeni bir Devlet kuruyor Mustafa Kemal Paşa!.. Yeni bir ordudan önce, YENİ BİR DEVLET...

650 yıl önce kurulan Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesine koyduğu imza ile son sahifesini kapamış, Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi'yle, yeni Türk Devleti'nin ilk sahifesini açmıştır. Şu benim karşımda oturan insan, her davranışı ile, yeni Devlet'in temeline bir taş daha koyuyor!

Bir anda içim, ulu bir saygı ve ulu bir hayranlıkla doldu!..

Aradan yıllar geçti. Bugün de kanaatim budur. Atatürk'ün dehası, parçalara bölünmüş millî iradeyi, bir BÜTÜN hâline getirmesinde parlar. Mustafa Kemal gibi bir kumandan, bir ordu düzenleyebilir, düşmanı denize dökebilir, şerefli bir barış sağlayabilirdi. Padişah da iner, yerine başkası otururdu. Fakat biz, bu devrimlerin yoğurduğu Demokratik güçlü Türkiye'ye erişemezdik!

Mustafa Kemal Paşa, bir savaş Tanrısı idi. Fakat ATATÜRK, büyük bir devlet adamı ve devlet kurucusudur. MİNNETİMİZİN KUCAĞINDA NUR İÇİNDE YAT ATATÜRK'üm.

Celal BAYAR

Çürüksulu Mahmut Paşa'nın Öğütleri

Büyük Millet Meclisi'nde Hükümet adına yaptığım konuşma, İstanbul Hükûmeti'ni telaşa düşürmüştü. Nitekim o günlerde Vakit gazetesi adına Ahmet Emin Yalman, Sadrazam Tevfik Paşa ile bir görüşme yapmış ve İstanbul Hükûmeti'nin Londra Konferansı hakkındaki görüşünü destekleyerek açıklamıştı.

Bu haber gelir gelmez, böyle bir tedbir almaya salahiyetim olmadığı hâlde, İstanbul gazetelerinin Anadolu'ya sokulmasını yasakladım ve bir şifre ile durumu cephede bulunan Atatürk'e bildirdim.

İstanbul Hükûmeti'ni tedirgin eden konuşmanın Ankara'daki yankıları da büyüktü. Güvenoyu sırasında beni destekleyen milletvekilleri arasında bile, böyle bir görüşme açılmasını uygun bulmayan, hiç değilse vakitsiz sayanlar vardı. Hele beni düşürmeye çalışan -hatırımda kaldığına göre- 60 kadar milletvekili, her tarafta benim için ateş püskürüyordu.

İşte o günlerin birinde, Dışişlerindeki odamda geç vakit çalışıyordum. Yatsı ezanlarının okunduğu sıralarda idi. Kapı vuruldu ve içeriye tanımadığım biri girdi.

Uzun boylu, iyi giyinmiş, iyi intiba veren bir insandı. Masamın yanındaki iskemleye oturdu. Kendisini, "Çürüksulu Mahmut Paşa" olarak tanıttı.

Kendisini gıyaben biliyordum. Gazetelerde de resimlerini görmüştüm. Fakat karşı karşıya hiç gelmemiştik. Önce, beni işimden alıkoyacağı için özür diledi. Sonra konuya geçerek anlatmaya başladı.

Gelişinin sebebi, benim Meclis'te yaptığım konuşma idi. Bana "Padişahlık" ile, "Halife ve Sultanı" birbirine karıştırmamak gerektiğini, anlatıyordu.

Özet olarak diyordu ki: "Bugünkü halifenin ve padişahın Ankara Hükûmeti'ne karşı tutumu yanlış olabilir. Dünya meselelerini ve memleket meselelerini yanlış değerlendirmiş olabilir. İnsandır, hata yapar. Yerine daha ehliyetlisini getiririz, işler yine yürür. Şahısların hatalarını belirlerken, müesseselere dokunmamak gerektir. Saltanat vazgeçemeyeceğimiz müesseselerdir. Ancak bunlarla bekamızı sağlayabiliriz. Devlet çarkının dönmesi için, Saltanat ve Hilafet gibi, herkesin ulaşamayacağı bir mevkiin bulunması zorunludur. Bu sebeple de büyük bir dikkatle bu konulara dokunmaktan ve hele, bunları hırpalamaktan sakınmak lazımdır."

Kendisini sonuna kadar sabırla dinledim.

Bu dikkatli dinleyişimi, fikirlerine katıldığım anlamına aldığından, daha da rahat konuşuyordu. Bitirdiği zaman kendisine sordum:

- Başka bir diyeceğiniz var mı?..

- Hayır, dedi..

- Öyle ise size verilecek cevabım yoktur!

Başımı önüme eğdim ve kartondaki evrakı okumaya başladım. Kalktı gitti...

Anlaşılıyordu ki, Meclis'teki konuşmadan kocunanlar, kendisini bana göndermişlerdi!..

Ertesi günü, cephedeki Atatürk'ten bir şifre aldım. Şifre, iki maddeden ibaretti. Birinci maddesinde, Anadolu Ajansı bültenlerinde yapılan yayınları görüp görmediğimi soruyor, ikinci maddesinde, Çürüksulu'ya ne çeşit bir muamele uygulamak istediğim öğrenmek isteniyordu..

Anadolu Ajansı bültenlerini görmemiştim...

O günlerde o kadar çok iş ve bakanlıkta o kadar az adam vardı ki, geceyarılarına kadar, bazen sabaha kadar çalışmak zorunda kalıyordum. Bu sebeple ajans bültenlerine bakmaya vaktim olmamıştı.

Bültenleri getirttim. Gerçekten Anadolu Ajansı, Hükümet kararıyla Büyük Milet Meclisi'nde yaptığım konuşmama aykırı haberler ve yorumlar yayımlıyordu!.. Atatürk'e hemen cevap verdim. Bu şifre cevabımda, Anadolu Ajansı ile temas edeceği-

mi, Çürüksulu için, şimdilik Ankara'dan uzaklaştırmasının yeterli olacağını bildirdim.

O zamanlar Anadolu Ajansı'ın Ağaoğlu Ahmet idare ediyordu. Kendisini Bakanlığa çağırdım. Kıymet verdiğim bir insandı. Bilgi ve düşüncelerine saygı duyuyordum. Dedim ki:

- Benden büyük, benden tecrübelisiniz!.. Bilginize, fikirlerinize saygım vardır. Fakat idare ettiğiniz Anadolu Ajansı'nda, Hükümet kararı ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığım konuşmaların dışında ve hatta konuşmaya aykırı yayın yapıyorsunuz!.. Bunları, Hükümet kararı doğrultusunda düzeltmezseniz, maalesef işinize son vermek zorunda kalacağım...

Hiçbir açıklamada bulunmadı, fakat ertesi günden itibaren haber ve yorumların havası değişti ve Hükümet kararı doğrultusunda yapılmaya başlandı.

"İcra Vekilleri Reisi" Fevzi Paşa da cephedeki Atatürk'ten bir şifre almıştı. Atatürk bu şifresinde Çürüksulu'nun Hilafet ve Saltanat lehinde propagandalar yaptığını bildiriyor ve hemen uzaklaştırılmasını istiyordu. Çürüksulu Mahmut Paşa'nın Ankara'da pek çok dostları, arkadaşları vardı. Sevilen bir şahsiyetti. Kendisine ne suretle telkin edildiğini bilmiyorum, fakat bir kaç gün sonra Ankara'dan ayrıldı ve bir daha ortalıkta görünmedi.

Atatürk, belki Türkiye'de Cumhuriyeti ilk düşünen insan değildi. Fakat en büyük Cumhuriyetçi idi.

Bunları söylemekten maksadım, bazılarının sandığı gibi, Cumhuriyet, bir gece evvel düşünülüp ertesi günü bir kaç maddelik Anayasa tadili ile gerçekleştirilen bir siyasi devrim değildir. Daha Erzurum Kongresi'nde "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" formülünü koyduğu an, rejimin kendi kafasındaki adı CUMHURİYET idi.

Bunu gerçekleştirmek için, hiçbir fırsatı kaçırmadı ve bunlardan faydalanmasını bildi. Serbest Fırka denemesi de Cumhuriyeti, Demokratik kişiliğine kavuşturmak çabasından başka bir şey değildir! Nur içinde yatsın...

18.4.1979/Çiftehavuzlar
Celal Beyefendiden Haluk Şaman ile birlikte dinlenmiştir.

Atatürk'le bir gün Çankaya'da konuşuyorduk. Söz döndü dolaştı, İsmet Paşa üstüne geldi. Ben genellikle İsmet Paşa konusuna değinmek istemezdim ve sözün bu konuya gelmesinden de memnun olmadım. Bu konuda bir şey sorarsa, cevap vermek zorundaydım.

Atatürk'e düşündüklerimi açıkça söylemeye alışmışım, söyleyeceğim bir söz İsmet Paşa'nın aleyhinde olursa, kulağına gidebilir, kendisini Atatürk'le çakıştırdığımı sanır. Oysa ben özellikle bu iki arkadaş arasına, hiçbir suretle girmemeye özel bir dikkat harcamışımdır!..

O günlerde Parti seçime gidiyordu; adaylar tespit edilmiş, fakat daha açıklanmamıştı. Atatürk de bu konu üstünde çalışıyordu. Bana dedi ki:

- Sırrı Benli'yi bilirsin, (bir ara İktisat Vekilliği yapmıştı) güzel konuşur, konuşmasına daima fikir kaymasını bilir; hırslıdır ama, yeteneklidir de...

Ben, bu vasıflarından ötürü adını listeye yazdım; Milletvekili çıksın diye...

Fakat ne oldu bilir misin?

İsmet Paşa ile Recep Peker, dün geldiler ve bana "Sırrı Belli'yi listeden çıkar." dediler...

Biri Parti'min Genel Sekreteri, biri Başvekil'im. Bir adamı istemiyorlar ve Meclisten uzak tutmakta birleşiyorlar!

Sordum:

"Niçin Milletvekili olmasını istemiyorsunuz?"

Birbirlerinin yüzüne baktılar, sonra İsmet Paşa: "Çok konuşuyor." dedi.

Şaştım kaldım.

Sırrı Belli, çok konuşuyorsa, saçma sapan konuşmuyor elbette... Aklı başında sözler ediyor.

Ne istiyor benim Başvekil'im, Genelsekreter'im? Meclis'te sessizlik mi?

İki en önemli noktada bulunan bu arkadaşlarım, Sırrı Belli'nin konuşmalarına cevap mı veremiyorlar ki, milletvekili listesinden çıkarmam için beni sıkıştırıyorlar?

Akıl erdiremedim ve hele ortak kanaate varmalarına da hiçbir mana veremedim. Ama tartışma çıkarılacak konu değildi, Başvekil'imi, Genel Sekreter'imi bir milletvekili adayı için kıramazdım; çıkardım Sırrı Bellinin adını adaylar arasından...

Ama sen söyle Celal Bey,

Bu bana yapılır mı?

22.10.1972

Celal Bayar'dan dinlenmiştir.

Altıntaş Muharebesi'nin kaybedildiği günlerde olayı Atatürk'ün ağzından dinledim. Atatürk hem anlatıyor, hem de arada sırada taklidini yapıyordu:

- Sabaha kadar arkadaşlarla cephe haberlerini değerlendirdikten, sabahleyin, son kahveyi de içtikten sonra: "Bu iş bitti, İsmet muharebeyi kaybetti." dedim ve cepheye hareket ettim. Benim cepheye geldiğmi duyunca İsmet Paşa büyük bir telaşa kapılmış, benim kendisini kurşuna dizdirmek için gelmekte olduğumu sanmış!..

Karargâha girdiğim zaman, hakikaten acınacak hâlde idi. İki gün iki gece uyumamış, dinlenmemişti. Üstelik kendisini yenik sayıyor ve akıbetini düşünüyordu. Gerçekten de büyük bir hata yapmış, düşmanla müsavi kuvvetlerle dövüştüğü hâlde, kıtalarını zamanında savaşa sokamamıştı! Bu yüzden de ordu perişandı. Askerler çözülmüşlerdi.

İsmetin bu hâlini görünce, moralim kurtarmak için:

- Tebrik ederim, zaferi kazandın! dedim.

İsmet Paşa, iki eliyle kendisini gösteriyor, "Ben mi, ben mi?" derken gözleri yaşarıyordu.

- Evet, sen dedim. Muzaffer bir kumandansın! Git çadırına istirahat et. Biraz uyu, sonra olup biteni seninle konuşuruz.

Söylediklerimin doğru olup olmadığını anlamak için yüzümü araştırıyordu. Ne diyeceğini şaşırmıştı. Yaverime: "Paşayı yatırmasını, her türlü istirahatını temin etmesini" söyledim. Çıkıp gittim.

Hemen öteki komutanları topladım, durumu gözden geçirdim. Orduyu bu mevzilerden geriye çekmek ve bozgundan kurtarmak lazımdı. Böylece, gereken emirleri verip bozgunun önüne geçebildim.

Topçu İhsan bana geldi. "Verin İsmet Paşa'yı bana, İstiklal mahkemesinde muhakeme edeyim" dedi.

Atatürk'ün bu anlattıklarına ekleyecek bir müşahedem daha var.

Altıntaş muharebelerinin kaybedildiğini duyduğum gün, Bakanlık'ta çalışıyordum. Hemen durumu anlamak için o zamanki Ziraat Mektebi'ndeki bir odada çalışmakta olan Millî Savunma Vekili Fevzi (Çakmak) Paşanın odasına gittim.

Kapıyı vurdum, duymadı.

İçeri girdim. Fevzi Paşa başını iki eli arasına almış düşünüyordu. Selamsız sabahsız:

"Paşam, ne oluyor?" deyince, birden başını kaldırdı. Bana:

- Daha ne olsun, dedi. Gül gibi hazırlayıp emrine verdiğim kıtaları savaşa sokamadı, ordumuzu perişan etti.

Fevzi Paşa bu fikrini bir daha hiçbir yerde söylememiştir. Çünkü Atatürk bunun duyulmasını istememiş ve İsmet Paşa'nın adını lekelemeyi, civanmertliğine yedirememişti.

22.9.1972

Celal Bayar'dan dinlenmiştir.

Gerek İktisad Vekili olarak ve gerekse Başvekil olarak Avrupa'ya her gittiğimde, şurada, burada Osmanlı Hanedanı mensuplarına rastlıyordum. Bu, Türkçe konuşan komşu masalar, beni çok ilgilendirirdi. Yanımda bulunan Sefaret mensuplarımız açıklarlardı:

- Hanedandan, efendim...

Ben, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin güçlülüğüne inanıyordum. Bir avuç Hanedan mensubunun onun için bir tehlike olabilmesi mümkün değildi. Oysa bu insanlar, yurda sokulmadıkça, yabancı memleketlerde bazıları sefalet içinde, bazıları yaşama güçlükleri içinde bırakıldıkça, olayı dışarıdan değerlendirenler, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin bir avuç insandan korktuğu sonucuna varabilirdi.

Başvekil olduğum günlerden birinde durumu Atatürk'e açtım. Gerek yüz elliliklerin ve gerekse Hanedan'ın affi sırası geldiğine inandığımı işaret ettim.

Başını önüne eğerek uzun, uzun düşündü. Sonra çok samimi bir sesle:

- Yap bunu çocuk, dedi. Devrinin şerefi olur!

Ben, Başvekillik devrimin şerefini, ününü düşünmemiştim. Benim için önemli olan, yurdun bir davasının çözümlenmesi idi.

Çalışmalara ve temaslara geçtim. Bir yandan da Adalet Bakanlığı'na tasarının hazırlanmasını söyledim. Büyük bir reaksiyon koptu. Meclis'te bazı arkadaşlar, bunun zamansız bir karar olduğunu iddia ediyorlardı ve yaptıkları hata ve işledikleri günahın mürekkebi kurumadan bu insanları bağışlamaya yanaşmayacaklarını söylüyorlardı.

Başyazar milletvekillerinden bazıları daha da ileri gittiler ve beni makamımda ziyaret ederek işi tehdide kadar götürdüler. Aka Gündüz ve Yunus Nadi bunların arasında idi.

- Eğer böyle bir karar çıkarmak için direnirseniz, sizin şahsınızın aleyhinde yazı yazarız.

Ben kendilerine:

- İstediğinizi yazın, istediğinizi konuşun, fakat oylarınızı bana verin, dedim. Grupta karar aldıktan sonra, karar ne ise, ona herkes boyun eğecek...

İşi çok ciddi tuttuğum hâlde, küçük bir taviz vermek zorunda kaldım. Hanedandan yalnız kadın olanların yurda girmelerini, erkeklerin yurt dışında kalmalarının uygun olacağı görüşünü kabul ettim. Böylece kanun çıktı...

22.9.1972

Celal Bayar'dan dinlenmiştir.

Bir gün, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ile görüşüyorduk. Bana yarı şaka:

- Beyefendi, Avrupa'da günlerinizi nasıl geçirdiniz?.. Sultan hanımlar ne diyorlar?.. diye sorunca, şaşıp kaldım. Gerçekten Zürih'de rastladığım Hanedan'dan bir hanım beni görmek istemiş, ben de kendisini kabul etmiştim. Fakat Şükrü Kaya'nın bundan nasıl haberi olmuştu?. Sordum:

- Refi Cevad Ulunay'ı aralarında istihbarat göreviyle kullanıyorum. Sizin görüşmenizi de raporuna yazmayı ihmal etmemiş, dedi.

19 Eylül 1972
Celal Bayar'dan dinlenmiştir.

Cumhurbaşkanı olduğum ilk yıllarda idi. Bir gün Cemal Kutay, Çankaya'da ziyaretime geldi. Masaya bir tabanca koydu:

- Bu tabancayı size Kuşçubaşı Eşref Bey hediye ediyor. Ve lütfen kabul buyurmanızı istirham etmekte...

Anlamamıştım! Eşref Bey'le bir tanışmamız yoktu. Bu tabancayı bana niçin gönderiyordu.

Cemal Kutay anlattı:

- Demokrat Parti'nin muvaffak olmasını, Eşref Bey Türk Milleti adına büyük bir başarı sayıyor. Bundan son derece memnundur. Bütün tarih boyunca ilk defa sivil bir politikacı Devlet Başkanı seçilmiştir. İlk defa millî irade işlemiştir. Böyle bir netice, çok yakın bir kaç yıl önceye kadar rüya idi. Bugün bu gerçekleşmiştir. Bu sebeple Eşref Bey memnun. Size bu tabancayı, gerekince hayatınızı ve makamınızı korumak için gönderiyor.

Eşref Bey'in ne demek istediğini anlamıştım. Güldüm.

- Teşekkür ederim, dedim, inşaallah kullanmaya lüzum kalmaz.

Pek yazık ki tabancayı kullanmam gerekti, ama kullanamadım. Şimdi Umurbey Müzesi'ndedir.

5.3.1982
Bayar'ın evinde Nilüfer ve Ahmet Gürsoy'la

İsmet Paşa, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'la birlikte Rusya'ya gitmişti. Tevfik Rüştü, sosyalist olduğunu söylemezdi ama, sorulunca da saklamazdı. Onun kanaati bu idi. Bu gezide İsmet Paşa'ya sosyalizmi sevdirmeye çalıştığını sanıyorum. Nitekim bu gezi sırasında Stalın'le de görüştüler ve Sovyet Rusya'da geniş bir inceleme yaptılar.

İsmet Paşa, "Kuvvetli Devlet" fikrinden yanadır.

Marksizme meyil gösterdiğini sanmıyorum. Fakat Rusya'da ekonomik güçlerin devlet elinde toplanmasını kendi açısından beğendiğini düşünüyorum. Çünkü ekonomik güçler, ne kadar hükümetin elinde olursa, milleti idare etmek de o kadar kolaylaşır. İsmet Paşa geziden bu espri ile döndü.

O zamana kadar izlenen ekonomik politika

ile hemen hiçbir şey yapılamamıştı. Bir kere de bu yolu denemek istiyordu. Liberal Ekonomi'den yana olan İktisat Vekili Şeref Bey, İsmet Paşa'nın baskısı ile, birdenbire, birbiri ardına, "devletçi kanunları" Meclis'e getirdi ve kanunlaştırdı.

Ben İktisat Vekili olarak işe başladığım zaman, elimde, oldukça katı olan bu kanunlar vardı. Ben, bu kanunları elden geldiğince yumuşatarak uyguladım ve Halk ile Devlet'i, ortak bir ekonomiye doğru götürdüm.

Atatürk de bu uygulamamı beğenmiş ve bana arka çıkmıştır.

8.10.1983/Celal Bayar'ın evi
Dr. Mükerrem Sarol, Haluk Şamanla
birlikte dinlenildi.

Bayar, eski günlerin olaylarına değinen bazı konuşmalardan sonra, özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında İsmet İnönü'nün yürüttüğü iç ve dış politika üstündeki, -genellikle bilinen- düşüncelerini ve müşahedelerini anlattıktan sonra, Demokrat Parti'nin kurulmasına atlayarak şöyle devam etti:

- Şükrü Saraçoğlu benim eski dostumdur. Onu da, onun İçişleri Bakanı Hilmi Uran'ı da, İstanbul Meclisi Mebusanı'ndan tanırım..

Şükrü Saraçoğlu, Avrupa'da okumuş, bilgili bir Ege çocuğudur. Ben, Babası Saraç Ahmet Efendi'yi de bilirdim. İzmir'de Yunan kuvvetine karşı bir direnme gücü yaratmayı düşündüğüm sıralarda şehirde işbirliğine çağırdığım insanlar arasında, Saraçoğlu da vardı. Benim gibi, bir maceraya katılmayı uygun görmedi; İzmir'de kaldı. Ben Galip Hoca macerasına giriştim. Sonra Balıkesir Kongresi'nde Akhisar cephesi komutanlığına getirildiğim günlerde

idi, Şükrü Saraçoğlu'ndan bir telgraf aldım. Telgrafta, "Bana katılmak için Demirci Efe'nin karargâhına geldiğini", bildiriyordu.

Saraçoğlu'nun bana telgraf çekmesi sebepsiz olamazdı. Eğer efeler kendisini iyi karşılamış olsalardı, niçin bana telgraf çeksindi... Beni bekler, benimle istediği gibi konuşurdu. Demek Demirci Efe ve kızanları bundan kuşkuya düşmüşler, sıkıştırmışlardı ki, Saraçoğlu benim dostum olduğunu onlara ispat etmek ihtiyacını duyuyordu. Hemen kendisine "muvaffakiyetler dileyen, bir telgraf çektim ve ardından hemen yola çıkıp Demirci'nin karargâhına ulaştım.

Durum, düşündüğüm gibi idi. Efe, Saraçoğlu'ndan, "Karşı taraf casusu" olabileceği düşüncesi ile kuşkulanmıştı; gözaltında tutuyorlar, kendisine hiç de iyi muamele etmiyorlardı. Derhal Efe'yi ve kızanları tatmin edici sözler söyledim. Babası Saraç Mehmet Efendi'yi bilenler vardı... Ben de Saraçoğlu için "Bizdendir" diye şefaat edince, işi yoluna koyduk...

Gel zaman, git zaman, İstanbul Meclisi Mebusanı açılınca, İstanbul'a gelmiştim. Benim ardımdan Şükrü Saraçoğlu da mebus olarak İstanbul'a geldi, Fındıklı'da buluştuk. İstanbul Meclisinde büyük akisler yapan konuşmamı yaptığım günün ertesi idi. Bazı tanınmış İttihatçılar, beni Fındıklı'da Meclis Mebusan salonunda buldular ve bana, İtal-

yanlardan haber sızdırdıklarını; İngilizlerin, Meclisi Mebusanı dağıtma kararı aldıklarını, bazı ittihatçıları da yakalayıp hapsedeceklerini bildirdiler; ve dediler ki: "Sen, arananların başında geliyorsun, seni saklayacağız." Tekliflerini kabul ettim.

Aynı arkadaşlar, Rauf Bey'e de durumu haber vermişler, saklanmasını hatırlatmışlar; fakat Rauf Orbay: "benim saklanacak bir suçum yok... Eğer tutuklayacaklarsa, gelsinler, tutuklasınlar, işte hurdayım... Onların beni tutuklamaları, medeni âlemde büyük yankı yapar, kendileri zarar ederler!" demiş!..

Nitekim dediğini yaptı, tutuklandı, Malta'ya sürüldü... Fakat onun "Âlem-i Medeniyet" dediği Batı'da bu tutuklanma olayı, bir tek satır yazının yazılmasına bile, sebep olmadı... Sonra biliyorsunuz, Atatürk'ün yardımı ile kurtulup Anadolu mücadelesine katılmıştır.

Mebuslar içinde Rauf Bey gibi düşünenler çoktu. Nitekim ben de bazı arkadaşlara durumu haber verdim ve benimle beraber Anadolu'ya geçmelerini teklif ettim; maalesef herkes bir başka hava çalıyordu. Birlikte Anadolu'ya geçme teklifi yaptıklarımın arasında Şükrü Saraçoğlu ile Hilmi Uran da vardı... Hiç unutmam, dış kapıya yakın bir yerde ayakta duruyorlar, kendi aralarında konuşuyorlardı. Beni görünce, teveccüh ettiler, ben, kendilerine durumu kısaca anlattım. Her ikisi de teklifimi, gü-

lümseyerek geçiştirdiler ve bana "iyi yolculuklar" dilediler!

Size şimdi, belki de bilmediğiniz bir şey söyleyeyim, ne Şükrü Saraçoğlu, ne de Hilmi Uran, Kurtuluş Savaşı'na katıldı. İkisi de yurt içinde oldukları hâlde, bir köşede sonuçları beklemeyi, kurtuluş hengamesine katılmaktan daha akıllıca buldular. İkisi de başka başka yönleri ile memlekete hizmet verebilecek vasıfta oldukları için, bu yanlarına hiçbir zaman dokunmamışımdır. Hatta Demokrat Parti'nin ilk yıllarında aramızda çetin müzakerelerin geçtiği sıralarda bile, bu zaaflarından yararlanmayı bir an olsun düşünmedim...

Gel zaman, git zaman, Kurtuluş Savaşı bitti. Birinci B.M.Meclisi kendi kendisini fesh etti. İkinci Büyük Millet Meclisi için seçim hazırlıklarına girişildiği günlerdi. Atatürk bana, İzmir ve yöresini gezip halkın nabzını dinlemek ve çevrenin tutabileceği milletvekillerinin adlarını tesbit etmek vazifesini verdi.

Ben seyahata çıkmak hazırlıklarını sürdürürken, rahmetli Millî Eğitim Bakanı Necati Bey'in benim görevimde gözü olduğu ve Atatürk'e Kâzım Özalp aracılığı ile başvurup, kendisinin gönderilmesini sağlamaya çalıştığını öğrendim. Necati Bey, benim İttihatçı olduğumu, İzmir'de de sözünden çıkamayacağım İttihatçılar bulunduğunu ileri sürüyor ve benim gönderilmemin mahzurları olduğunu söylüyormuş!..

Ben bir süre, teşebbüsün ne netice vereceğini bekledikten sonra, kendi kendime kararı verdim: Eğer Atatürk görevi benden alırsa, milletvekili olmayı da reddedecek ve parlamento dışında kalacaktım... Fakat Atatürk'ten hiçbir tepki gelmedi. Bunun üzerine kendisini ziyaret ettim ve emirleri gereğini yerine getirmek için, İzmir'e gideceğimi söyledim. Ne zaman hareket edeceğimi öğrenmek istedi ve iyi yolculuklar diledi. Bunun üzerine kendisine şunları söyledim:

- Biliyorsunuz Paşam, dedim. İzmir, İttihat ve Terakki'nin İstanbul'dan sonra ikinci merkezi sayılır. Ben orada Kâtib-i mesullük vazifesinde bulundum. Bir çok ittihatçı ile dostum ve kendilerini, bütün değerleri ve kusurları ile yakından tanırım. Bunların içinde, davamıza hizmet edecek insanlar bulunabilir... Ben, size raporumu verirken, davamıza hizmet edeceğine inandığım arkadaşlar olursa, bunları tereddütsüz size tavsiye edeceğim. Durumun böylece bilinmesini isterim..

Atatürk, benim bu konuşmayı neden yaptığımı hemen anlamıştı... Güldü... Bir süre yüzüme baktıktan sonra:

- Yalnız sen mi İttihatçısın?.. -dedi- Ben de İttihatçıyım!..

Vazife gezisine böyle başladım. Dönüşte Atatürk'e sunduğum isimler arasında bazı ittihatçılar da vardı ve bunlardan biri de, Kurtuluş Savaşı'na

katılmayı her nedense uygun görmemiş Şükrü Saraçoğlu'dur... Saraçoğlu, böylece İkinci Büyük Millet Meclısi'ne milletvekili olarak katılmış ve bildiğiniz hizmet grafiğini çizmek fırsatını bulmuştur.

Şimdi size, General Rafet Bele'den öğrendiğim bir gerçeği nakledeceğim... Demokrat Partinin kurulduğu ilk yılların birinde, herhalde 1946 ya da 1947 yılında İsmet Paşa Çankaya'da bir toplantı düzenlemiş ve toplantıya, eski general arkadaşlarını, bu arada Rafet Bele'yi de davet etmiş... Toplantıda bulunanlar arasında Şükrü Saraçoğlu, Recep Peker, Nihat Erim, Hilmi Uran ile, zamanın bazı kabine üyeleri ve Milletvekili olmuş emekli generaller varmış...

İsmet Paşa, herhalde daha önce müzakare etmiş ve karara varmış olacak ki sözü, Başbakanlıktan yeni çekilen Şükrü Saraçoğlu'na vermiş... Saraçoğlu, küçük bir mukaddimeden sonra, benim ve Mareşal'in (Celal Bayar-Fevzi Çakmak) komünist olduğumuzu, netekim komünist olduğu bilinen bazı ünlü komünistlerle temas hâlinde bulunduğumuzu, ortak teşebbüslere giriştiğimizi, benim dokunulmazlığımın kaldırılması ile Mareşalle birlikte komünist olmaktan mahkemeye verilmemizin uygun olacağını söylemiş...

İsmet Paşa konuşmuyor, müzakereleri dikkatle takip ediyormuş... Herkesin gözü, bu icraatın kendisinden beklendiği Recep Peker'e dikilmiş... Peker, tereddütsüz konuşmuş:

- Sizden belgeleriniz nedir, diye bir şey sormuyorum. Çünkü bu iki insanı burada bulunan herkes gibi ben de yakından tanırım ve bunların komünizm ile hiçbir ilişkileri olmadığını ve olamayacağını bilirim. Eğer benden böyle bir iş yapmam istenecekse, peşinen söylüyorum, ben böyle bir şey-yapmam, yapamam!..

İsmet Paşa hemen sözü değiştirmiş ve konu kapanmış..

Bu olay bana anlatıldığı zaman bile, Saraçoğlu'nun parlamentoya girmesine vesile olduğum için pişmanlık duygusu duymadım. Çünkü bana karşı tutumu ve düşüncesi ne olursa olsun, bazı hizmet mevkilerinde memlekete yararlı olmuştur ve ben kendisini Atatürk'e tavsiye etmekle, iyi bir iş gördüğüme hâlâ inanırım...

30.9.1972

Celal Bayar'dan dinlenmiştir.

Bana bunu Kuşçubaşı Eşref anlattı. Söyledikleri aşağı yukarı şu:

Enver Paşa, Balkan Harbi'nden sonra orduda büyük bir tasfiye hareketine girişmişti. Bu tasfiye hareketi bir bakıma çok yerinde olmuştur. Fakat bu arada bazı hatalar da yapılmıştır.

İşte bu günlerin birinde, Binbaşı İsmet Bey'in de (İsmet İnönü) ordu dışı edilmek üzere olduğunu öğrendim. Binbaşı İsmet ile özel bir dostluğum yoktu ama, uzaktan çalışmalarını takip ediyordum. Bana makul bir insan olarak görünürdü.

O günlerde bana Binbaşı Kâzım (Kâzım Orbay) geldi. Enver Paşa'nın bu küçük kardeşi dostumdu. Oradan buradan konuşurken, İsmet'in tasfiye edilecekler arasında olduğunu ve buna üzüldüğümü söyledim. Beraberce bir çare aradık ve sonunda, birbirimizden habersizmişçesine Enver Paşaya

gitmeyi ve tasfiye edileceklerin imzalanması sırasında İsmet'i kurtarmayı kararlaştırdık.

Dediğimiz gibi yaptık. Ben ayrı, Kâzım ayrı olarak Enver'in makamına gittik. Personel şubesi de ayarlanmıştı. Biz orada iken liste kendisine getirilecekti. Nitekim geldi. Enver Paşa, listeyi imzalarken ben, Binbaşı İsmet Paşa'nın da tasfiye edilecekler arasında olduğunu işittiğimi ve buna inanmadığımı söyledim. Enver Paşa, "Doğrudur, işte evrakı da önümde" dedi. Bir taraftan ben, bir taraftan Kâzım, yazık olacağını, kıymetli bir arkadaş olduğunu, memlekete hizmet edebileceğini, uzun uzun anlattık ve bağışlanması için israr ettik. Enver Paşa:

- Madem bu kadar ısrar ediyorsunuz, pekâlâ kalsın, dedi.

Böylece Binbaşı İsmet tasfiyeden kurtulmuş oldu ve en sonra İsmet Paşa olarak Cumhurbaşkanlığı'na kadar yükseldi.

Top Sesleri Arasında Köy Ekonomisi

İşte birkaç cümle ile belirlediğim bu Ankara'da Ben, "Umuru İktisadiye Vekili" olarak, "Havza-i Fahmiye" Zonguldak Maden Ocaklarında çalışan işçilerin hayat şartlarını düzeltecek kanun tasarısını, Köy Ekonomisi'nin düzenlenmesi için el sanatlarının teşvik ve geliştirilmesi kanun tasarılarını hazırlıyordum. Benim işim bu idi.

Savaş kıyamete kadar sürecek değildi. Bunları uygulayacak zamanlar önümüzde idi. İşte Atatürk'e gece yarısı yaptığımız ziyaretler sırasında bunlardan kendisini haberdar ederdim.

Ne kadar sevinerek, zevk duyarak dinlerdi.

Bunların hemen kanunlaşmasını, hemen uygulamaya geçirilmesini isterdi. İktisadın, Devlet Hayatındaki büyük yerini çok iyi biliyordu.

Bir gün, Bakanlar Kurulu toplantısını idare ederken arkadaşlara:

"Beyler, dedi. Her vekil işinden mesuldür. Fakat bazı işler vardır ki, her şey, o işin düzgün gitmesine bağlı olur. Böyle olunca, hepimiz o işin gereği gibi yürümesini sağlamak zorundayız. İktisat bunlardan biridir. Celal Bey'in hazırladığı bazı tasarılar var. Bunların bir an önce kanunlaşuması lazımdır. Hepinizin kendisine yardımcı olmanızı rica ediyorum."

Bu söylediğim günler, Ankara'da top sesleri dinlediğimiz günlerdi.

Köylü Milletin Efendisidir

Ben vekâletten ayrıldım. Yerime başka bir arkadaş geldi, o tarihlerde Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi Başkanı olarak, hükümetin bir yıllık çalışmaları ve gelecek çalışmaları üzerinde bir nutuk verirdi. Bu nutkun dokümanları vekâletler tarafından Meclis Başkanı'na verilir, Meclis Başkanı da bunları toplayarak özetler, temennilerini ekler, yapılanlarla, yapılması gerekenleri Büyük Millet Meclisi'ne bilgi olarak sunardı.

İşte Mustafa Kemal Paşa da bu nutkunu hazırlarken, Umuru Iktisadiye'den gelen notları yeterli bulmamış, beni çağırtmış.. Gittim. Yanında Recep Peker ve şimdi kim olduğunu hatırlamadığım başka bir arkadaş vardı. Bana:

- Yıllık konuşmamı hazırlıyorum. İktisada ait Çalışmalarımız bana yeterli görünmedi. Sen bana bazı tasarılardan bahsetmiştin. Bazı çalışmalar yapılmıştı. Onları yaz getir, dedi.

Emirlerini aldım ve o gece hazırladığım muhtırayı ertesi günü kendisine takdim ettim. Bana:

"Okuyunuz" dedi. Okumaya başladım. Çok ilgilendiğini anlıyordum. Çünkü önemli gördüğü konuları dinlerken, "Hıı" diye bir ses çıkarır, böylece fikri benimsediği belli olurdu. Sonuna kadar dinledi. Bittiği zaman: "Ben bunları yaptık diye nutkuma geçireceğim" dedi.

Ben, bir süre durakladım. Sonra: "Paşam dedim, savaş günleri yaşıyoruz. Bütün gücümüz gayretimiz vatanın düşmandan kurtulmasına bağlanmıştır. İktisat devlet hayatında hangi değeri ihtiva ederse etsin, savaşın gölgesinde ve ardında kalıyor. Bu arz ettiklerim düşünülmüş, tasarlanmış, tasarı hâline getirilmiştir. Ancak kanun hâline gelmemiş ve uygulanmamıştır. Bu itibarla, hazırlık hâlinde olduğunu belirtmek daha gerçek olur sanıyorum." dedi. Recep Peker de oturduğu yerden "Celal Bey'in hakkı var" diye beni destekleyince, Atatürk: "Peki öyle yapalım. Ama *köylüyü Milletin Efendisi yapmak* savaşta da barışta da hedefimiz olmalıdır" dedi.

Bir Bayrağın Altmda Ölmek

Demin de söylediğim o çalkantılı karanlık günlerde idi. Çoluk çocuğumuzu düşman işgali altındaki topraklarımızda bırakmıştık. Mektuplaşamıyorduk, haberleşemiyorduk, dertlerine erişemiyorduk. Memleket büyük bir çalkantı içinde idi. İhanet yangınlarıyla sarılmıştık. İşte böyle günler-

den birinde Bakanlar Kurulu toplantısında Atatürk'ün şunları söylediğini bugün gibi hatırlıyorum:

- Arkadaşlar, hiçbir zaman keder (boyun eğmek, yılgınlık anlamına) etmeyeceğiz, sonuna kadar tuttuğumuz yolda yürüyeceğiz, hakkın yere düşmesine razı olmayacağız. Yerli ve yabancı düşman karşısında hakkımızı müdafaa edeceğiz. Son vardığımız hudutta da eğer yenme ümidimiz kalmamışsa, o zaman bir Türk Bayrağı'nın altına sığınarak İstiklal uğrunda canımızı vereceğiz!

Bunları dramatik bir hava içinde konuşmuyordu. Sakindi ve her zaman olduğu gibi, güven verici idi. "Akşam yemeğini istasyonda yiyelim" der gibi, tabii idi. Yalnız mavi gözlerinde o karar şimşeğinin elifi vardı.

Hepimiz, aynı düşüncenin etrafında birleştiğimizi söyleyerek dağıldık. İçimde, ulu saatlerin heyecanı vardı. Biliyordum ki Mustafa Kemal Paşa, zaferden hiçbir kuşku duymuyor, fakat kader arkadaşlarına, içine girdiğimiz dönülmez yolu gösteriyordu.

17.9.1972

Sayın Bayar'dan evinde dinlenmiştir.

Lozan Barışı'nın Büyük Millet Meclisi'nde müzakeresi yapılacaktı. Atatürk, bir gün önce CHP Meclis Grubu'nu topladı ve Meclis müzakerelerinde söz alacakların isimlerini tespit etmeye başladı.

Atatürk, bu önemli konu üzerinde yapılacak müzakerelerin seviyeli geçmesini istiyordu. Onun için, oturduğu Başkanlık yerinden, kimlerin müzakereler sırasında söz alacağını, önündeki bir kağıda dikkatle kayıt ediyordu.

Nihayet gözleri benim üzerimde durdu:

- Celal Bey, siz de konuşun!

Ben Lozan Konferansı'nda "İktisat Müşaviri" olarak bulunmuştum. Fakat Konferans'ın sonuçları beni tatmin etmemişti. Bu sebeple söz almak istemiyordum. Fakat Gazi, "Konuş" deyince, "Peki" dedim.

Atatürk, konuşacakların isimlerini bir kâğıda yazıyor ve yanıbaşlarına da Barış Antlaşmasının lehinde mi, yoksa aleyhinde mi konuşacaklarını da ayrıca işaret ediyordu. Bana sordu:

- Lehinde mi konuşacaksın, aleyhinde mi?..

- Aleyhinde, efendim!.

Durakladı. Demek, benden "aleyhte bir konuşma" beklemiyordu. Sonra bana:

- Nasıl olur -dedi- Siz konferansa görevli katılmış bir insansınız... Aleyhinde konuşmanız uygun olmaz!.

- Öyleyse, müsaade ediniz de söz almayayım...

Atatürk, müsamahalı bir adamdı; makûl karşıladı ve "peki" dedi.

Salonda bazı milletvekili arkadaşlar ellerini kaldırarak söz almaya çalışıyorlar, Atatürk bazılarını görmezden geliyor, bazılarının adlarını yazıyordu. Bu parmak kaldırıp yüksek sesle söz isteyenlerin en hararetli heveslilerinden biri de Balıkesir Milletvekili Süreyya Örgeevren'di. Durmadan: "Ben de konuşmak istiyorum." diye parmağını havada tutuyordu.

Nihayet Atatürk sordu:

- Konuşmak mı istiyorsunuz?

- Evet, efendim. Madem ki Celal bey konuşmak istemiyor, ben onun yerine konuşayım.

- Celal Bey, aleyhinde konuşacaktı. Siz, lehinde mi aleyhinde mi konuşacaksınız?

- Lehinde de konuşurum efendim, aleyhinde de!..

Atatürk'ün yüzü karıştı. Hiçbir şey söylemedi ama; ne düşündüğü yüzünden okunuyordu:

- Mademki Celal Bey'in yerine konuşmak istiyorsunuz, bari aleyhte konuşun da hak yerini bulsun!

- Teşekkür ederim efendim, aleyhte konuşacağım!, dedi. Dediği gibi yaptı; düşünemeyeceğim kadar ağır konuştu Lozan Antlaşması için...

4.12.1981
Çiftehavuzlar

24 Aralık 1920... Bu günü unutmuyorum; çünkü bu tarih, yalnız benim hayatım bakımından önemli olmakla kalmaz, Kurtuluş Savaşımız'da Çerkez Ethem bölümünün önemli günlerinden biridir.

İktisat Vekili idim ve yanan Milli Eğitim Bakanlığı binasında tek bir odayı, Nafia Vekili Paşa ile paylaşıyordum. Gündüzleri Paşanın dostları ve milletvekilleri gelip gittikleri için, doğru dürüst iş göremiyordum. Bu yüzden Paşa evine gittikten sonra, geceyarısına kadar mum ışığında çalışmak zorundaydım.

Yine öyle bir gece yarısından sonra sokağa çıktığım zaman, Mustafa Kemal Paşanın yanından gelen bazı arkadaşlar beni yoldan çevirdiler ve "Seni arayıp duruyoruz, dairede çalıştığın aklımıza gelmedi. Haydi çabuk paltonu al da, istasyona gidelim; Eskişehir treni kaçmak üzere..." dediler.

Arkadaşların ayaküstü kısaca verdiği bilgi şu:

Çerkez Ethem meselesi had safhada... İsmet Paşa ile silahlı çatışma ha başladı, ha başlayacak... Paşa çok üzgün... Olayı -her iki tarafı kırmadan- bir yoluna koymak istiyor. Onun için beni, Kılıç Ali Bey'i, Balıkesir Mebusu Vehbi (Bolak) Bey'i, Eyüp Sabri Bey'i ve Ethem'in kardeşi Reşit Bey'i, görevlendirmiş, Ethem'le konuşup olayları yoluna koyacağız!.."

Heyete alınanlar, aşağı yukarı, Ethem'in, şahıslarına saygı beslediği ve sözlerine kıymet verdiği kişilerdi, denilebilir.

Ben de aralarındaydım.

Aralık ayının ayazı yüzümüzü ısırırken, benim paltosuz olmam, garipti. Eve gidersek, treni kaçıracaktık. Oradaki arkadaşlardan biri, sırtındaki gocuğu çıkarıp bana verdi, öylece istasyona gittik.

Eskişehir'e kadar tren, oradan, oto-drezin (küçük tren) ile Kütahya'yı tuttuk: Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile Ethem gerçekten savaşacak hâle gelmişlerdi.

Ethem, bizimle konuşmamak için, Kütahya'yı terk etmişti. Tevfik ve Reşit beylerle, bir de Ethem'in kurmayları arasında olan yetkililerle tartışıyorduk!

Faydasız, ara bulmak değil, yatıştırmak bile mümkün görünmüyordu. Nitekim bütün tekliflerimizi reddettiler ve bizi -rehine olarak kullanmak düşüncesiyle olacak- bir odaya kapadılar!

Artık mahpustuk...

Bu durumda insanı uyku tutmaz, sabaha kadar sürekli yağan yağmur ile yollardan geçen asker ve askerî malzemelerin seslerini dinledik. Besbelliydi ki, Ethem'in kuvvetleri geri çekiliyorlardı.

Nihayet sabah oldu. Kahvaltı getiren yok. Dışarı çıkacak olduk, önlediler. Bulunduğumuz yer küçük bir oda idi. İçine iki karyola ile, bir masa ve sandalye ancak sığabilmişti. Ethem'in kardeşi Reşit bizimle beraber olmadığı için, dört kişi, iki yatakta yatmak zorundaydık.

Bir gün bir geceyi, böyle tedirgin, böyle aç ve korkulu geçirdikten sonra (su veriyorlardı), öğleye doğru, şiddetli bir tekme, odanın tahta kapısında patladı ve elinde filintası ile Parti Pelvan kapının çerçevesinde belirdi.

İçkiliydi.

Silahının mekanizmasıyla oynuyordu...

Homurdandığından belli ki, niyeti iyi değildi:

- Bizden ne istiyor bu İsmet Bey?

Biz, kardeşi kardeşe kırdırmayalım diye geri, geri çekiliyoruz; O, üstümüze, üstümüze geliyor... Siz bizim eski arkadaşımız olacaksınız... Şimdi döndünüz de onu savunmak için mi buraya geldiniz.. Yazıklar olsun size!..

Uzun boyu, iri gövdesiyle vahşi bir görünüşü vardı! Sanki elindeki filinta ile dördümüzü de haklayacak, sonra, intikam almanın doygunluğu içinde basıp gidecekti!

Arkadaşlar, ateşten geçmiş, tecrübeli, gözüpek insanlardı. Parti Pelvan gibi bir adama tavuk gibi yakalanmazlardı ama, bir kere kapışırsak, sonunda birimizden birimiz burada kalabilirdi!

Parti Pelvan'ı iyi tanıyordum. Savaşta iken kız kardeşinin ırzına geçmişler, o da bu alçaklığı yapanı gelip vurmuştu. Bir süre dağda gezdi, sonra ben kendisini düze indirip küçük bir ceza ile kurtarmıştım!

Hatta Ethem'in atlıları arasına katılmasını öğütleyen de bendim.

Onun için konuşurken, benden yana bakmamaya çalışıyor, âdeta, ilk kurşunu kime çalacağını kestirmek niyetiyle, gözlerini üç arkadaşın üstünde dolaştırıyordu.

- Bana bak, Parti Pelvan, -dedim- Sen beni bilmez misin?..

- Bilmem mi?

- Nasıl söylersin öyleyse "Siz hepiniz buraya İsmet Bey'i savunmak için geldiniz." sözlerini bize?.. Biz şimdiye kadar Ethem'i kendi kardeşimiz gibi bilmedik, kendi canımız gibi esirgemedik mi?.. Ya seni Parti Pelvan... Ya seni dağlarda perişan olmaktan, hapishanelerde çürümekten çekip almadık mı?.. Ben senin dostun değil miyim Parti Pelvan, şu arkadaşlarım senin ağan değil mi?.. Eline bir tüfek geçirdin de, elinde çakısı bile olmayan bize mi efeleniyorsun!.. Hadi de!.. Senin bildiğin yiğitlik buysa, daha ne duruyorsun!.. Çeksene tetiği!..

Anlaşılan bu temiz yürekli Anadolu çocuğu, olup bitenlere içlenmiş, içlenmiş; sonunda içkiye vurup kurmaya başlamış; "işler tıkırında giderken madem bu beyler gelip tekerleğe değnek uzattılar, gidip hesaplarını göreyim" demiş olacak ki, filintasını kaptığı gibi bizi temizlemeye gelmiş!

Ben sandalyede oturuyordum. Kılıç Ali Bey, ayaktaydı. Eyüp Sabri Bey'le, Vehbi Bey de yataklara ilişmişlerdi. Ben: "Daha ne duruyorsun, çeksene tetiği!" deyince, Vehbi Bey'le Eyüp Sabri Bey ayağa fırladılar; "Hadi çek tetiğini de yiğitliğinin ne olduğunu öğrenelim!" deyince, Parti Pelvan o koca gövdesiyle âdeta çöktü.

- Gördünüz mü, beni yine yanlış bellediniz! Sizin gibi beylere silah çekmek, hele vurmaya kalkmak, benim ne ağzıma! Ethem kardeşimizi ezilmiş gördük de, biraz içimizi boşaltalım, olup biteni anlayalım diye geldik buraya... -Tüfeği bana doğru uzattı- Al istersen siz beni vurun!. Tövbe, tövbe... Bu günlere mi kalacaktık!

Baktım neredeyse ağlayacak. Ben yatıştırmaya Çalışarak:

- Biz buraya sizi kurtarmaya geldik. Bu Ethem-İsmet meselesi değil, Büyük Millet Meclisi meselesi!.. Göreceksin, sonu iyiye çıkacak!

Parti Pelvan, daha sonra Ethem gibi Yunan sınırından geçmedi. Bir süre başına buyruk gezindikten sonra, silahlarıyla gelip teslim oldu. Kurtuluş Savaşımızın gazilerindendir!

Yaptığım Açık Oturum konuşmasından sonra Büyük Millet Meclisi'ndeki hava, gözle fark edilecek kadar sertleşmişti. Hele: "kapalı oturum" istememem, konuşmanın daha da ağırlaşacağım gösterdiği için, milletvekillerinin bazılarında büyük tedirginlik vardı.

Başkanlık divanını işgal eden Gümüşhane Milletvekili Fehmi Bey, kapalı oturum isteğimi oya koydu ve kabul edildi. Az sonra tekrar kürsüde idim.

Mecliste rahatsız edici bir sessizlik vardı. Bazı milletvekilleri, iki oturum arası sıradan sıraya geçmişler, görüşmeler yapmışlar, yorumlara girişmişlerdi.

Atatürk olup bitenleri dikkatle takip ediyordu.

Böyle elektrikli bir hava içinde konuşmaya başladım. Konuşmanın anahatları, açık oturumda

yaptığım görüşmenin çizgileri içinde idi. Fakat, hem daha teferruatlı bilgiler veriyor ve gizli yazışmaları açıklıyor, hem de Saray'a karşı giriştiğim hücumlarda Padişah Vahdettin'i hedef alıyordum. Kullandığım kelimeler de sertleşmişti.

Nihayet İstanbul'daki Sultanı, "vatana ihanetle" suçlayınca, Meclis'te çok önemli bir etki-tepki havası yarattı; bu suçlama ilk olduğu için. Ben de az sonra konuşmamı bitirip kürsüden indim.*

Bakanlıkta çalışıyorum, bir süre sonra telefon çaldı. Açtım, Kılıç Ali Bey...

"Celal Bey, Meclise gel, iş büyüyor" diyordu.

O zamanlar Dışişleri Bakanlığı, şimdiki Merkez Bankası'nın bulunduğu yerde, küçük bir binada idi. Meclise çok yakındım. Hemen bir solukta Meclise geldim. Kapıdan girerken, Eskişehir Milletvekili Hacı Veli Bayraktarla karşılaştık. Abdest almaya gidiyordu, kollarını sıvamıştı. Karşılaşınca:

Beni uyarmak istediği belli idi. Kendisine gülümseyerek Meclis'e girdim.

Milletvekilleri oy veriyorlardı, kimisinin elinde beyaz, kimisinin elinde kırmızı oylar vardı. Başkanlık Divanı'ndan söz istedim. Fakat Hasan Fehmi Bey, Başkanlık Divanı'ndan, "Sırası değil" anlamına gelen bir işaret yaptı. Neticeyi beklemeye başladım.

Meğer ben konuşmamı bitirip çıktıktan sonra, lehte aleyhte ateşli konuşmalar yapılmış. En sonra "Gensoru" Güvenoyuna vardırılmıştı. Birinci Büyük

Millet Meclisi'nde bakanlar teker, teker Meclis'e karşı sorumlu olduklarından, Meclis istediği bakanı tek başına düşürebiliyordu. Konuşmamı beğenmeyenler birleşmişler, beni Bakanlıktan düşürmeye karar vermişlerdi.

Oylama bitti. Oylar sayıldı. 60 kırmızı oya rağmen Meclis ekseriyeti, benimle beraber olduğunu göstermişti.

Bakanlıktaki çalışmalarıma tekrar dönmek için, Meclisten çıkmak üzere idim. Milletvekili olarak bir asker dostumla karşılaştık. Cepheden geliyordu, epey zamandır görüşmemiştik. "Hoş geldin" demek için yanına yaklaştım. Beni çok soğuk bir tavırla karşıladı. Sonra:

"Biz, sizin gibi düşünmüyoruz, Celal Bey" dedi.

Hiçbir şey söylemeden yanından ayrıldım ve Bakanlığa döndüm.

Fakat bu arkadaşlarımdan böyle bir söz beklemediğim muhakkaktı. Kendisini, fikirlerimize yakın bir arkadaş biliyorduk. Nitekim, yıllar sonra herkes Cumhuriyetçi olup, Cumhuriyetçilikteki kıdemi ile övündüğü günlerde, benim de bulunduğum bir toplantıda "Biz daha düşmana ilk kurşunu sıkarken Cumhuriyetçi idik" diye konuşacak ve "Celal Bey de bilir" diye beni şahit gösterecekti!

Cumhuriyet, bazılarının sandığı gibi, bir günde karar verilip ilan edilmiş bir rejim değildir. Çok uzun ve çetin bir köprüden geçilmiştir. Çeşitli mer-

halelerde yapılan mücadeleler başarıya bağlanmasaydı, Cumhuriyet bir günde ilan edilebilir miydi?

Daha Kolağası günlerinde samimi bir Cumhuriyetçi olan Atatürk, Türkiye Büyük Millet Mechsi'nde, Halk İdaresi demek olan Cumhuriyete ilk kapıyı böyle açmıştı.

İşte bu dönemde, İstanbul Hükûmeti'nin, bir barış iskandili yapmak için Batı'ya gideceğini öğrendim.

Önemlisi, Türk süngüsü istila ordusunu denize dökmeden ciddi bir barış yapmak mümkünmüş gibi İstanbul Hükümeti, Yusuf Kemal Bey'den önce davranıp Paris ve Londra'da temaslara girişmek için yola çıkmak üzere idi. Ne tarafından baksanız bu davranış doğru olmayan bir hareketti.

Kalemi elime aldım, şifrenin cevabını yazıyordum ki, Atatürk içeriye girdi, haberi merak etmiş, yemeği bırakıp gemişti. "Nedir?" diye sordu, aldığım şifreyi kendisine uzattım. Okudu, başını kaldırıp sordu: "Ne düşünüyorsunuz. Cevap verdiniz mı?.." Hazırladığım telgraf müsveddesini uzattım, okudu, "Tamam" dedi. "Çekildi mi?.." "Hayır" dedim, "Siz içeriye girdiğiniz zaman henüz bitmek üzere idi.", "İmza et, hemen çeksinler.."

Telgrafın metni mealen şu idi:

"Paris ve Londra'da temaslar yapmak üzere hareket edeceğinizi öğrenmiş bulunuyoruz. İşlen-

mize karışmayın. Seyahate çıkmayımz. Düşüncemizin bu olduğunu bilmenizi dilerim."

Ben telgrafı imza ederken:

"Bunu İzzet Paşa'ya nasıl ulaştırabileceklerini düşündünüz mü?.. Yarın gidiyorlarmış..." diye sordu. "Evet, dedim, İstanbul temsilcimiz yarın sabah Sirkeci garına gider, İzzet Paşa'ya telgrafı eliyle verir. Talimatı böyle yazacağım."

Uygun buldu ve dediklerimi yaptıktan sonra birlikte çıktık. Ertesi sabah İstanbul temsilcimiz erkenden gara gitmiş ve telgrafı İzzet Paşa'ya vermişti. İzzet Paşa telgrafı okuduktan sonra, başıyla "Ne yapayım" anlamına gelen bir işaret yapmış, sonra telgrafı katlayıp cebine koymuş.

Anadolu ajansı benim bu konuşmamı şöyle özetlemişti:

Ertesi günü Bakanlar kurulu Meclise noksansız gelmişti. Başkanlık Divanında Gümüşhane Milletvekili Fehmi Bey'den söz istedim ve kürsüye çıktım. Genellikle Meclis beni rahat dinlemiştir. Yine rahat dinlemeye başladı. Damat Ferit kabinesinden başlayarak güne kadar İstanbul hükümetlerinin ve sarayın güttüğü politika üzerinde durdum. Bu açık oturumda yaptığım konuşmanın özetini, 7 Mart 338 tarihli Anadolu Ajansı şöyle yayınlamıştı.

Ankara 7 Mart - Büyük Millet Meclisi'nin dünkü içtimaında Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in İstanbul yolu ile seyahati ve orada yaptığı temasları hakkında veri-

len istizah takrirleri üzerine, Hariciye Vekaleti Vekili Celal Bey, mühim beyanatta bulunmuşlardır. Celal Bey beyanatında memleket menfaatlerine aykırı fiil ve hareketlerde bulunan Damat Ferit Kabinesi'nin düşmesinden sonra, Tevfik Paşa Hükûmeti'nin iktidara geldiğini, kuvvetli bir iman, doğru bir fikir ve sağlam bir zihniyet sahibi olmadığı görülen ve yaygın şöhretine dayanarak memleketin hayat ve istiklali namına bir rol oynamaktan ve arkadaşları ile birlikte düşmanların emel ve maksatlannı arkalayıp kolaylayarak, memleket içinde ülkü bakımından bir ayrılık doğuran, Sevr Muahedesi hükümlerine karşı açtığımız mukaddes mücadeleyi zayıflatmaya ve parçalamaya yönelmiş çalışmalardan uzak kalmayan İzzet Paşa'nın, Sevr Muahedesi'ni bize kabul ettirmek maksadı ile Anadoluya geldim ve burada sözlü ve yazılı görüşmelerde Sevr Muahedesi'nin sonradan değiştirilmesine imkân bulunmadığını söylemek ve Anadolu'yu da kendi düşüncelerine çekmek istediğini tafsilat ile açıklamıştır.

Ardından, İzzet Paşa heyetinin Ankara'da yapılan müzakereler sonunda siyasi tutumumuzu haklı bulduklarını, kendilerinin yanlış düşündüklerini kabul ve itiraf ile bizimle fikir beraberliği içinde dostları, arkadaşları vardı. Sevilen bir şahsiyetti. Kendisine ne suretle telkin edildiğini bilmiyorum. Fakat bir kaç gün sonra Ankara'dan ayrıldı ve bir daha ortalıkta görünmedi.

İşte size "Büyük Nutkun" bir tek cümlesinin arkasında kalan bazı gerçekleri anlattım. Atatürk belki Türkiye'de Cumhuriyeti ilk düşünen insan değildi. Fakat en büyük

Cumhuriyetçi idi. Halk idaresine ve halk iradesine inanmıştı. Daha Erzurum Kongresi'nde, esas fikirlerini çok sevdiği milletine bildirmişti. Bunu gerçekleştirmek için hiçbir fırsatı kaçırmadı, tersine bunlardan faydalanmasını bildi.

Atatürk millî iradenin pürüzsüz ve ortaksız olmasını isterdi. Nur içinde yatsın!

9.11.1969

Celal Bayar'dan dinlenmiştir.

Büyük Taarruza yaklaşılmakta olduğu günlerde Meclis dalgalıydı. Mustafa Kemal Paşa'dan kuşku duyan bazı milletvekilleri bir taraftan elinde bulundurduğu geniş salahiyetleri kısıtlamaya çalışıyor, bir taraftan şeriatı bütün işlerde hâkim kılmaya çalışıyordu.

Kabinede, Şeriye Vekâleti vardı. Bazı sarıklı Konya ve Eskişehir mebusları birleşerek bütün kanunların Şeriye Komisyonu'ndan geçtikten sonra kanunlaşması için Meclise bir takrir vermişlerdi.

Meclis'in ilerici kanadı, o gece Çankaya'da toplandı. Hayli kalabalıktık. Fakat buna rağmen, böyle bir konuda Meclisin oy çoğunluğunu elimizde tutamıyorduk.

O gece Mustafa Kemal Paşa konuşmadı, daha çok bizi dinledi. Biz ne olursa olsun kanaatlerimizi Meclis'te savunmaya ve takririn aleyhinde konuş-

maya kararlıydık. Atatürk de bizi hem haklı buluyor, hem fikirleriyle destekliyordu.

Sabaha karşı Çankaya'dan Ankara'ya inerken, Hamdullah Suphi ile Meclis'te birlikte çalışmaya karar verdik.

Meclis toplandı, takrir okundu. Eskişehir Mebusu ve Şeriye Vekili Abdullah Azmi Efendi, uzun bir konuşma yaptı. Devri saadetten, Hazreti Ömer adaletinden, şeriatın bütün ahkâmı ihtiva ettiğinden bahsetti ve bütün kanunların mecliste müzakere edilmeden Şeriye Komisyonu'nda şeriat bakımından incelenmesini istedi.

Bizim gibi ilerici bir mebus bilinen Edirne Milletvekili Şeref Bey söz aldı. Biz kendisinden Abdullah Azmi Efendi'ye cevap vermesini beklerken, Abdullah Azmi Efendi'yi aynı hararetle desteklemez mi!.. Şaştık kaldık.

Hamdullah Suphi dayanamadı ve oturduğu yerden laf attı. Arkadaşı Şeref bey kürsüden kendisine cevap verdi: "Kabahat bende mi?.. Yanlış bellemişsin! Ben her şeyden önce Müslüman'ım."

Hele bu son sözler, Meclis'i iyice coşturdu. Son ümidimiz Mustafa Kemal Paşa idi. Söz aldı ve konuşmaya başladı.

Fakat şaşılacak şey!.

Şeref Bey nasıl bizim için bir sürpriz olmuşsa, Mustafa Kemal Paşa daha da büyük bir sürpriz oldu. Çünkü takriri destekliyor, İslamiyet'in kudsi-

yetinden, devr-i saadet günlerim tekrar yaşayacağımızdan bahsediyordu. Biz İlericiler, perişan olmuştuk. Son güvendiğimiz insan Meclis'te son ve en büyük kozumuz olan Mustafa Kemal Paşa, kuvvet karşısında bizi terk ediyor ve gericilere yanaşıyordu.

Atatürk takririn kabul olunmasını tavsiye ettikten sonra, bu maksatla bir komisyon kurulmasını ve en yetkili ulemanın kuracağı bu komisyonun hemen çalışmaya başlayarak uygulamayı hazırlamasını istedi.

Oylar toplandı, takrir kabul ve komisyon teşkil olundu. Takririn en hızlı taraftarları, komisyon üyesi seçilmiştik. Atatürk'ün teklifi ile Komisyon üç kişilik seçildi.

İlerici grup perişan olmuş, bütün ümitlerini kaybetme noktasına gelmişti. Artık biz de Çankaya'ya gitmiyor, Atatürk'le karşılaşmak istemiyorduk. Çünkü bizi sattığına hükmediyorduk.

Atatürk, taktısyen gücünü bundan sonra gösterdi. Komisyonun çalışması için, üç kişinin bir araya gelmesi gerekliydi. Konya'daki kolorduya bir şifre göndererek kendisine, Ordu'da dinî akidelerin gevşemekte olduğuna dair bir telgraf çekilmesini istedi. Telgraf gelir gelmez, Komisyon başkanını davet etti ve alınan kararın ne kadar isabetli oldu ğunu, Yeşil Ordu çalışmaları ile dini duyguların sarsılmış olduğunu ve Ordu'da ciddi çalışmalar gerektiğini anlatarak Komisyon Başkanı'ndan hemen

Konya'ya hareket etmesini ve Ordu'yu irşat buyurmasını rica etti.

Hoca büyük bir memnuniyet içinde, cübbesini savurarak Konya'nın yolunu tuttu. Tabii komisyon çalışamıyordu. Konya'ya gönderdiği komisyon üyesinin dönmesine yakın, Batı Cephesi kumandanı İsmet Paşa'ya bir şifre göndererek bir telgraf çekmesini istedi. O telgraf da gelince komisyonun ikinci üyesini Batı Cephesi'ne gönderdi. Böylece oyalayarak zaman kazanıyor ve büyük taarruzu hazırlıyordu. Nitekim Büyük Taarruz'dan sonra komisyon üyeleri Meclis'te toplanmıştı ama, artık teşebbüsü Mustafa Kemal Paşa eline geçirmiş bulunuyordu.

12 Ekim 1972
Bayar'dan, İsmet Bozdağ,
Dr. Baha Akşit'le birlikte dinlenmiştir.

Atatürk Mersin'de, eşi Lâtife hanımla birlikte, gecikmiş bir "Balayı" yaşıyordu. Portakal bahçeleri ortasında kurulmuş beyaz bir köşk, nefis bir güney baharı ve güzel bir eş yetmiyordu Atatürk'e... Arkadaşlarını arıyordu. Bu sebeple bir kaç arkadaşını davet etmişti. Çağrılanların arasında ben de vardım.

Mersin Limanı işini ele almıştı. Bu yüzden, Bayındırlık Bakanlığı'ndan bir heyet de çalışmalar yapmaktaydı. Birkaç gün sonra ayrılmama izin vermesini rica ettiğim zaman;

- Birkaç gün daha kal da sonra gidersin... Yoksa, acele bir işin mi var?.. diye sordu. "Hayır" deyince, bırakmadı, kaldım.

Atatürk, evliliğinin bu döneminde, çok düzenli bir hayat sürüyordu. Lâtife Hanımla da ilişkileri çok iyi idi. Az içiyor, sofrada az kalıyordu.

Bir gün, Siirt Mebusu Mahmut (Yaydan) Bey geldi. O akşam sofrada şimdi adlarını hatırlamadığım bazı kimseler de vardı.

Yenildi, içildi, konuşuldu, bu yüzden de sofrada biraz fazlaca kalındı. Tahmin ettiğime göre, vakit geceyarısını az geçe tavandan bir takım sesler gelmeye başladı.

Sanki üstümüzdeki salonda bir insan, tepmiyordu...

Avize sallanmaya başladı, herkesin başı tavana çevrilince, Atatürk konuşmasını, kesti; dinledi, sonra hiçbir şey olmamış gibi konuşmasına devam etmeye başladı...

Fakat konuşmaya başlamasıyla bu sefer daha şiddetli gürültüler gelmeye başladı!.. Neredeyse tavanın sıvaları dökülecek...

Atatürk konuşmasını tekrar kesti, tavana doğru baktı; kızdığı zamanlar yaptığı gibi, dudaklarını oynatarak "hımmm" dedi. Sonra, sanki böyle bir gürültüyü duymuyormuş gibi yaparak konuşmasını sürdürdü. Az sonra da sofra sona erdi.

Sonradan öğrendim ki, o gürültüyü Latife hanım yapıyormuş!..

Kendisinin bulunmadığı sofrada Atatürk'ün arkadaşlarıyla eğlenmesini kıskandığı için yapıyormuş bütün bunları...

Bu olaya o zaman şaşmıştım! Bu gün de kavrayıp hazmedebildiğimi söyleyemem... Belki niyeti

iyi idi ama, bu niyetin açıklanma biçimi iyi değildi. Yanlış zarfa konulmuş bir mektup gibi...

İşte bugünlerde Atatürk Ankara'dan bir şifre aldı.

Şifrede, Rum Patriği'nin İstanbul'dan sürülmesinin dünyada ve özellikle Yunanistan'da büyük yankılar yaptığı belirtiliyor, Yunan Hükûmeti'nin, Türkiye'ye savaş açmak için, kabine toplantıları yapmakta olduğu haber veriliyordu...

Şifrenin gelmesi ile, bütün konuşmaların mihrakı Türk-Yunan münasebetleri oldu. Atatürk, fikir açıklamıyor, daha çok söylenenleri dinliyor, bazılarını eleştiriyordu.

O gün trenle Ankara'ya hareket ettik. Yol boyunca konu, yine Yunanistan'ın savaş açıp açmayacağı idi.

Atatürk, çevresindekileri dinlemeye devam ediyor bazen dalıp gidiyor, sonra yine konuşmaları izlemeye başlıyordu. Bir ara vagonun penceresinden baktığını, ancak yanında oturanın duyabileceği kadar yavaş bir sesle "hı, hı" diyerek düşüncesini geliştirdiğini gördüm.

Öğle yemeği için masaya oturuldu. Latife Hanım da baştaydı. Ben, sofranın Atatürk'ten uzakça bir yerine oturmuştum. Garson, yemekte ne içeceğimi sordu, boş bulunup: "Bir bardak şarap" dedim. Benim şarap ısmarladığımı, o kadar uzaktan duymuş! Bana seslendi:

- Olmaz, içemezsiniz!.. Zevk-u safa bitmiştir... Şimdi işin içindeyiz! Ne şarap, ne başka içki, içemezsiniz, efendim!

Hayatımda Atatürk'ten duyduğum ilk ve son azarlanma!

Neye uğradığımı şaşırmışım: "Peki Paşam, öyle olsun Paşam" demişim!

Atatürk, kaşlarının altından bana bakmakla yetindi, ben de tabağıma eğildim, olay kapandı.

Atatürk'ün çalışırken ağzına bir damla alkol koymadığını bilirdim. Fakat başkalarının içmelerine karışmazdı.

Anlaşılan, benimle çalışmaya kararlı olduğu için, içmemi de engellemişti.

Gecenin geç saatlerine kadar, haritalar üzerinde çalışıldı, istasyonlara gelen şifreler çözüldü ve yatma zamanı gelince, herkes kompartımanlarına çekildi, beni bırakmadığı için kaldım. Yine düşünceliydi. Bir takım hesaplar yapmakla meşguldü. Birden:

- Tamam! -dedi- isterse Yunanlılar savaş açsın! Yenilecekler!..

Yüzüne, soran ve hayran gözlerle baktım; merak ettiğimi yüzümden okuyunca:

- Merak mı ettin, Çocuk!.. Çekerim Yunan'ı Çatalca'ya kadar; orada kuşatır, ışını bitiririm!

Atatürk'ün o gün için bir zafer formülü olan bu sözlerini bugün açıklamakta bir beis görmüyo-

rum; çünkü silahlar çok gelişmiş, yeni şatlar ortaya çıkmıştır.

Bu iki komşunun çatışmasında, yalnız kendilerine yarar yoktur!..

Fakat bütünleşmesinde, Balkanlar için, hatta dünya barışı için yarar olduğuna Atatürk de Venızelos da inanmıştı!

Nitekim bana, Balkan Paktı'nın temelini hazırlamak için, Yunanistan ile ekonomik bir anlaşma imzalama görevini verdiği zaman, söylediklerini hiç unutmayacağım:

- Dünyanın karışması uzak değildir! Savaşı Balkanlardan ve dolayısı ile Türkiye'den uzak tutmanın çaresi, bir Balkan Paktı kurmaktır. Önce Pakt'ın ekonomik zemini hazırlansın, sonra askerî zemini kolay bulunur. Senin vazifen, bu ekonomik zemini hazırlamaktır.

22.11.1981 Pazar

Doktor Mükerrem Sarol ile birlikte Celal Bayar'da idik. Bayar, benim bir sorum üzerine ekonomi ile nasıl ilgilendiğini anlatırken, şöyle konuştu:

- Memuriyete Ziraat Bankası'nda başlamam ve Doyçe Oriyant Banka devam etmem sebebiyle, ekonomi ile ilgilenmem tabiidir. Çünkü ekonomik olaylar içinde yaşıyordum. Ancak beni politikacı olarak ekonomi ile ilgilenmeme götüren bir başka sebep daha var: İttihat ve Terakki Cemiyetindeki çalışmalarım sırasında, Kara Kemal diye bilinen, arkadaşlarınca "Küçük Efendi" diye tanınan Kemal Bey, İstanbul'da bazı şirketler kuruyor, halka ucuz gıda ve malzeme sağlayan mağazalar açıyor ve Parti'ye ayrıca ekonomi bakımından da yardımcı oluyordu.

Onun bu çalışmalarından ilham alarak ben de Bursa'da bazı teşebbüslere girdim.

Mudanya ile İstanbul arasında çok hurda va-

purlar çalışıyordu. Halk gidip gelirken büyük bir sıkıntı çekmekteydi. İttihat ve Terakki'nin Bursa Başkanı olarak bununla ilgilendim ve "halkı para toplayarak Bursa adına bir vapur almaları" için ikna ettim.

O yıllarda Bursa'da Ticaret Mahkemesi'nin bir hâkimi vardı: Mustafa Bey. Onu ikna ettim ve hâkimlikten istifa etti. Bursa'nın ileri gelenlerini toplayarak "Hüdavendigâr" adlı bir şirket kurduk.

Topladığımız para ile bir varup alındı ve adını "Başlangıç" koyduk. Mustafa Bey de bu şirketin müdürü idi.

Niyetim, vapurun kazancı ile yeni vapurlar almak ve böylece devletin ulaşım politikasına yardım etmekti.

Ben İzmir'e Kâtibi Mesul olarak gittikten sonra, şirkette ihtilaf çıkmış, daha sonra da kapandığını işittim. İlk ekonomik girişimim, bu vapurculuk şirketi olmuştur

16.7.1972

Celal Bayar'dan dinlenmiştir.

Sayın Celal Bayar'a, Falih Rıfkı'nın ÇANKAYA kitabında İş Bankasının alacağını tahsil edebilmesi için bazı kimselere milyonluk komisyonlar aldırdığını yazdığını hatırlattım ve bunun iç yüzünü sordum. Bana aynen şunları anlattı:

- Çok yanlıştır. İş Bankası olarak biz kimseye komisyon sağlamadık. Buna imkânımız da yoktu.

Olay şudur: Çolak İbrahim adlı bir eski arkadaşımız Orman Sanayii kurmak hevesine düştü. Kendisinin tapulu bir ormanı vardı. Burada bir fabrika kurmak istiyordu. Biz Banka olarak memlekette sanayinin uyanmasına büyük bir ehemmiyet veriyorduk. İbrahim Bey bize müracaat etti. İşini tetkik ettirdik. Müspet rapor aldıktan sonra, kendisine bir miktar kredi açtık. Bu açtığımız miktar 200.000 lira civarında idi.

Fabrika kuruldu. Çalışmaya başladı. Fakat türlü şanssızlıklar, işletme hataları yüzünden fabri-

ka zarar etti. Biz Banka olarak işe el koyduk. İbrahim Bey bana geldi. Fabrikayı satmak istediğimizi işittiğini söyledi ve borcunu ödemek imkânı olduğunu da açıklayarak satmaktan vazgeçmemizi istedi.

Biz kimsenin işini batırmak istemiyorduk. Kendisine borcunu nasıl ödeyeceğini sordum. Bana:

- Belçika'da bir fabrikanın adına devlet ihalesine girdiğini ve kazandığını, işini bitirdiği zaman, devletten para alırken, kendisine bir milyon tutarında komisyonunu da ödemeyeceğini, Banka olarak bu komisyona el koymamızı söyledi.

Evrakı tetkik ettim, gerçekten Fabrika İbrahim Bey'e bir milyon tutarında bir komisyon vermeyi kabul ediyordu. Hemen Maliye Bakanlığı'na durumu bildirdim ve şirkete para ödenirken bizi haberdar etmelerini istedim. Biz de vadesinde parayı tahsil ederek Banka'yı zarardan kurtardık. Olay budur.

2.8.1980

TRT yapımcısı Olcay Göker'le birlikte dinlenilmiştir.

Turhal Şeker Fabrikası'nı yapıyorduk. Memleketin şekere ihtiyacı vardı. Fakat gazetelere kadar yansıyan bir muhalefetle karşılaşmıştım.

En büyük muhalefet Bakanlar Kurulundan ve Başbakan İsmet İnönü'den geliyordu! Atatürk, yapılmasını arkalıyor, İnönü, nedense, girişimi engellemeye çalışıyordu. Ben, konuşulanlara cevap vermeden, işi yürütmeye bakıyordum.

Bu sırada, Bakanlar Kurulu'nun birinde konu gündeme getirildi. Maliye Bakanı Abdülhalik Renda ve Tekel ve Gümrükler Bakanı Ali Râna Tarhan açıkça muhalefete geçtiler. Maliye Bakanı ile Gümrükler Bakanı aynı noktada ittifak etmişlerdi:

- Türkiye'de yapılacak fabrikanın şeker maliyeti, bizim dışarıdan ithal edeceğimiz şekerden daha yüksek olacak. Bu durumda, makinelerin sipari-

şı için hem dışarıya döviz vereceğiz, hem dışarıdan gelen şekerden aldığımız gümrük resminden zarar edeceğiz; hem daha pahalı şeker yapmak için, ucuz şeker almamak gafletine düşeceğiz!.. Bundan vazgeçmek lazımdır...

Abdülhalik Renda ile Ali Râna Tarhan'ın gündeme getirdikleri bu konuyu, İsmet İnönü de açıktan bir şey söylemekle beraber, genel davranışı ile destekler görünüyor ve benim teşebbüsten vazgeçmemi bekliyordu.

Ekonomiden bu kadar habersiz bir tartışmanın içine girmek mümkün değildi. Biz fabrikanın makinelerini sipariş etmiş, binasını yapmış, hatta, çevredeki müstahsille pancar mukaveleleri imzalamıştık. İnönü'nün benim yüzüme bakarak cevap beklediğini görünce, elimdeki kalemi masaya fırlattım ve:

- Bu seviyede bir konuşmanın tartışmasına girmekte mazurum, dedim.

Büyük bir sessizlik oldu. İnönü başka konuya geçerek bahsi kapattı. Aradan bir süre geçti. Bir gün İnönü, Bakanlığıma geldi. Kendisini karşıladım. Yapılan işler hakkında kendisine bilgi verirken, şeker fabrikası işine de temas ettim. İnönü, sanki bunu bekliyormuş gibi, yumuşak bir yüzle bana baktı ve yumuşacık bir sesle sordu:

- Bu işten vazgeçemez misin?

Kestirip attım:

- Böyle bir sorumluluğun altına giremem, emrederseniz, ayrılayım!

Telaşla mukabele etti:

- Yok, yok!.. Ben sadece düşünceni öğrenmek istedim.

Turhal Şeker Fabrikası, işte böyle kuruldu.

ATATÜRK'ÜN SON BAŞBAKANI

Dr. Mükerrem SAROL ile birlikte
Celal Bayar'dan dinlenmiştir.
17.9.1972

"Başvekilsiniz Celal Bey"

Bize Atatürk'ün Başvekâleti nasıl tevdi ettiğini anlatır mısınız, Beyefendi?

- Başvekâleti mi?. Siz beni 10 Kasımda politika üzerinde mi konuşturmak istiyorsunuz? Polemiğe pek elvermez. Zaten hiçbir özelliği yoktur. Diyebilirim ki, Başvekil olduğumu galiba en son ben öğrendim!

Ama istiyorsanız, anlatayım size...

1937 Eylülünde Dolmabahçe'de Dil Kurultayı vardı. Kurultay münasebeti ile İstanbul'a gelmiştim. Sabahleyin, davet saatinden beş on dakika önce Dolmabahçe'ye gittim.

Hiçbir şeyden haberim yoktu. Fakat Atatürk'ün İstanbul'a geldiğini bildiğim için, kendisine bir "Hoş geldiniz" demek istiyordum. Bazı Kurultay üyeleri ile selamlaşıp görüşerek Atatürk'ün dairesi-

ne doğru yürümekte idim. Ali Çetinkaya ile karşılaştım.

Ali Çetinkaya arkadaşımdı. Beni görünce biraz telaş ve heyecanla koluma gidi. Benim bir şeyden haberli olmadığımı, hemen fark etti. Gayet samimi bir şekilde bana dedi ki:

- Celal Bey, hemen Atatürk'ün yanına gidin, bekliyorlar. Size bir şey teklif edecek. Sakın reddetmeyin. Memleketin hayrınadır.

Ben, ne "teklif edilecek şeyi" sordum, ne "kabul edip etmeme" üzerinde herhangi bir beyanda bulundum. Elini sıktım ve yürüdüm.

Atatürk'ün bulunduğu salona geldiğim zaman, kapı açıktı, içeri girdim. İçerde, Atatürk'ün her zamanki yakın arkadaşları vardı. Yüksek sesle bir şeyler konuşmakta idiler. Ben salonun ortasında ayakta durdum. Birden sessizlik oldu. Atatürk arkadaşlarına yüksek sesle:

- İşte kendisi de geldi, dedi. Vazifeyi tevdi edelim, alıp yürütsün...

Sonra bana döndü:

- Başvekilsiniz Celal Bey, tebrik ederim, başarılar dilerim..

O gün milletvekili ve Kurultay üyesi olarak girdiğim salondan, Başvekil olarak çıkıyordum. Bu olayın, benim yönümden işleyen realist hikâyesi budur!

Atatürk'ün özelliğine değmeyen konuları burada size anlatmak istemem. Başvekil olarak hastalığından ne suretle haberdar olduğumu anlatacağım.

"Düşündüğüm Gibi ise Durum Vahimdir"

Ankara'da Balkan Konferansı toplanmıştı. Kabul resminde, o zaman Yugoslavya Başvekili olan Doktor Stoyadinviç'le konuşuyordum. Yanıma İçişleri Bakanı Şükrü Kaya yaklaştı. Yüzü kederli, âdeta mosmordu.

- Hayrolsun, dedim.

- Sıhhiye müsteşarı Doktor Asım'ı gördüm, dedi. Atatürk'ün sağlığı etrafında çok endişe verici şeyler söylüyor. Üzüldüm. Siz de bir görüşseniz.

Şükrü Kaya'ya misafir Başvekil'le meşgul olmasını rica ettim. Stoyadinoviç'ten de bir kaç dakika için özür diledikten sonra Doktor Asım'ı buldum.

- Atatürk'ü istasyonda gördüm, dedi. Doktor olarak durumunu beğenmedim. Arkadaşları da burnunun kanadığını söylediler. Ben kanamanın burundan olduğunu sanmıyorum. Bir ciğer kanaması olması, görünen ahvale göre, akla daha yakın. Eğer böyle ise, durum vahimdir, diye fikrini özetledi.

Dünya başıma yıkıldı sandım. Geceyi güç geçirdim.

Sabahleyin erkenden Çankaya'ya gittim. Başyaver, henüz uyandığını söyledi. Kendilerinden, beni giymemeden kabul etmelerini rica ettiğimi bildirdim. Maksadım, dinlenmelerine engel olmamaktı. Çünkü biliyordum ki, Atatürk, derin nezaketi olan bir insandır. Bütün münasebetlerinde ölçülüdür. Çok yakın arkadaşlannı bile giyinmeden, tıraş olmadan karşılamaz. Nitekim ricamı kabul etmişler, giyinmemişlerdi ama, yine de yataktan kalkmış, şezlonga geçmiş, mümkün mertebe derli toplu görünmeye dikkat etmişti.

Odaya girince bana gülümseyerek baktı ve:

- Hayrolsun, ne var? diye sordu.

- Hastalığınızı merak ediyorum, dedim. Yorulmanızdan endişe ediyorum. Bana iki yabancı uzmanı salık verdiler. Çok yetkili kimselermiş. Eğer izin verirseniz, kendilerini Türkiye'ye davet etmek ve sizi görmelerini sağlamak istiyorum. Bunu ricaya gelmiştim.

Kaşlarını hafifçe çattı, biraz düşündü. Böyle bir davetin politik akislerini hesapladığı belli idi.

- Ortalıkta Hatay meselesi var. Hastalığım, dışarda duyulursa iyi olmaz. Bu noktayı değerlendirmek lazımdır. Sen, Neşet Ömer'le konuş. Burda zaten Tıp Kongresi yapılıyor. Gelip bir muayene etsinler, gerekli ise bir konsültasyon yapsınlar. Bakalım onlar ne diyecek? Sonra düşünürüz.

Sevgili Atatürk!.. Söz konusu olan canı olduğu hâlde, memleket davalarına uzaktan yakından bir zarar gelmemesini düşünüyor, yabancı doktorların çağrılmasını sakıncalı buluyordu.

Tam İstirahat, İçki ve Sigara Yok

Doktorlar geldi. Atatürk'ü dikkatle muayene ettiler. Konsültasyon yapıldı. Ben, varılacak sonucu bekliyordum. Neşet Ömer Bey'e sordum:

- Vardığınız netice nedir?

- Kritiktir, karşılığını verdiler. Yapılacak ilk iş, tam istirahat sağlanması, derhal içki ve sigarayı bırakması ve ilaçlarını düzenli alması gerekir.

Atatürk'ün, her çeşit engellemeleri reddeden bir tabiatı vardı. Bir anda içki ve sigarayı bırakması, morali üzerinde büyük bir sarsıntı yapabilirdi. Kaygılı ve ricakâr bir sesle doktorlara:

- Sizi anlıyorum dedim. Fakat Atatürk'ün ruhi hâlini de göz önünde bulundurmanızı rica ederim. Bu zaruret kesin de olsa, bunu kademeli olarak uygulayamaz mıyız? Mesela içki için bir süre koyabiliriz... İki ay, üç ay... Sonra uzatırız... Sigarayı da azaltarak maksada yürümek mümkün değil midir?.. Moralini ayakta tutmanın hastalığı bakımından sizce bir önemi varsa, böyle davranmanızı tavsiye ederim...

Doktorlar, anlayış gösterdiler ve ittifakla, en büyük faktörün moral olduğunu, bu sebeple de ka-

demeli engelleme yolunun uygun olacağını kabul ettiler.

Odasına girdik. Doktorlar müşahedelerini açıklıyorlar, takip edilecek tedaviyi anlatıyorlar ve perhizi tarif ediyorlardı. İçki ve sigaraya gelince, Atatürk birden başını kaldırdı:

- Ne demek?.. Yani bütün ömrümce mi içmeyeceğim?.

Atatürk'ün mavi, kocaman gözleri parlıyor, bu tavsiyenin altında yatan gerçeği anlamaya çalışıyordu. Yüreğime bir ateş dolduğnu hissettim. Utanmasam ağlayacağım. Öylesine güçlü, öylesine diri, öylesine hayat ve yaşama şevki dolu bir insanın, yatağa mıhlanmasını ve her şeyden vazgeçmesini istemek...

Doktorlar:

- Hayır dediler... Sadece üç ay için.. Belki bu müddet daha da kısalabilir.

Atatürk, geniş bir nefes aldı ve yüzüne rahatlamanın pembeliği geldi:

- O bir şey değil.. Kabul ettim!

Hepimiz ferahlamıştık...

Nöbet Başvekil'de

Doktorlar, reçetelerini yazdılar ve gittiler. Onların nöbeti bitmiş, benim nöbetim başlamıştı; ve benimkisi taşınmayacak kadar ağırdı.

Cumhurbaşkanı'nın sığlığını korumak, Başvekil olarak bana bir yasa emri idi. Sonra bu Cum-

hurbaşkanı Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, koruyucusu, yücelticisi, fikir ve ilham kaynağı ATATÜRK'tü.

Hiçbir şey için karşısına çıkmama imkân olmayan bu büyük adamın karşısına, sağlığı nedeniyle çıkmam gerekebilirdi. Hayran olduğum, emrinde olmakla iftihar ettiğim, hudutsuz sevdiğim bir insandı bu... Görevimi, Başvekil olarak güç de olsa yapabilirdim. Ama bunca sevdiğim insan olarak nasıl yapacaktım?.. Bir şimşeği elimde tutmak, Atatürk'ü tutmaktan kolaydı.

Atatürk'ün Okuyamadığı Son Nutuk

Atütürk'ün hastalığı, bahar gökleri gibi, bir, günlük güneşlik oluyor, hepimiz sevinip bayram ediyoruz; bir, kararıp şimşekleniyor, kederlere karılıyoruz, böyle sürüp gidiyordu. Sağlığının günlük güneşlik günlerinden biri idi. Savarona'dan Dolmabahçe'ye geçtiği ilk haftalardı. Ziyaretine gitmiştim. Görüşme sırasında birdenbire:

- Bana Meclis'i açış nutkumun materyalini hazırlayın, dedi.

- Emredersiniz, takdim ederim, diye karşılık verdim.

Büyük Millet Meclisi anayasa gereğince ekimde açılır ve Cumhurbaşkanı ilk celsede geçen bir yıl içinde yapılmış işleri değerlendirir, gelecek yıl yapılmasını temenni ettiklerini de Hükümet ça-

lışmalarına ışık tutmak için belirtirdi. Atatürk bu nutuklarını daima büyük bir dikkat ve ehemmiyetle hazırlamıştır. Fakat nutkun söylenmesine çok zaman vardı. Daha ağustosta idik. Önümüzde bir, birbuçuk aylık zaman vardı.

Anlıyordum ki, Cumhuriyet'in on beşinci Bayramında ve Meclis'in açılışında yapacağı konuşmaya büyük bir önem veriyordu.

Gereken hazırlıkları yaptım. Bakanlıklardan notları topladım. Bu günlerde yine kendisini bir ziyaretim sırasında yeniden aynı konuya döndü:

- Benim nutkun materyali ne oldu?. (Bakanlıkların hazırladıkları çalışma raporlarına Atatürk "MateryaPder, nutkun son paragrafına da "final" demeyi severdi.)

- Hazır, dedim. Fakat bir kere de ben gözden geçirmek, ayırıp tasnif etmek istiyorum. Ondan sonra takdim ederim.

Durdu, yüzüme baktı, gülümsedi:

- Peki, dedi, siz bildiğiniz gibi hazırlayın. Ben nasıl olsa Ankara'ya gideceğim. Orda ayrıca elden geçirir, kendi üslubuma çevirip kaleme alırım. Fazla yorulmamak için kısa tutarım Celal Bey, merak etme!

Nutuk üzerindeki çalışmaları yoğunlaştırdım. Notlardan nutkuna aktaracağını tahmin ettiğim parçaları da üslubuna yakın bir dille yazıp, fazla yorulmamasını sağlamaya çalışıyorduk.

"Ankara'ya Gideceğim!"

Hastalığı sebebiyle İstanbul'da kalması lazımdı, fakat Atatürk ikide birde Ankara'ya gitmeye kalkıyordu. O zaman, bir taraftan doktorlar, bir taraftan yakın arkadaşları, bir taraftan ben onu İstanbul'da kalmaya ikna etmek için elimizden geleni yapardık. Bir gün yine bu konuyu doktorlarla tartışırken, Başyaver, benim Ankara'dan İstanbul'a gelmekte olduğumu haber vermiş... Atatürk hemen:

- Gördünüz mü, demiş. İşte Celal Bey geliyor. Ya beni Ankara'ya götürmek için geliyorsa? Ya benim Ankara'da bulunmamı istiyorlarsa?..

Atatürk o günlerde hastalığının günlük güneşlik süresini geçiriyordu, onun için "Gidebilir mi, gidemez mı?" diye konuşulduğu olurdu. Ben doğru Dolmabahçe'ye gittim ve kendilerini ziyaret ettim. Hemen nutuk çalışmalarını sordu:

- Ne oldu?..

- Hazır efendim, dedim. Emirlerinizi bekliyorum.

- Güzel... Göreyim öyle ise...

Notlara bakarak, nutuka girmesini uygun bulduklarımı özetledim. Hükümetin gelecek yıl için tasavvurlarını da kısaca arz ettim.

- Tamam, olmuş, dedi, sonra özellikle gelecek yıl yapmayı düşündüğümüz işler üzeinde durarak, bunları meclise "vesaya maddeleri" hâline ko-

yan kalem çalışmaları yaptı. Nutuk, esas itibarıyla artık hazırlanmış demekti. Bana:

- O hâlde bunu Genel Sekreterliğe verelim, orada bulunsun, dedi. Sonra Ankara'ya gitmek konusu üzerinde konuşmaya başladı. Cumhuriyet Bayramı'nda yapılacak geçit resminde bulunmak için, Devlet Başkanı yerine merdivenle çıkıldığından, yorulmamak için bir asansör yapılmasını istedi, Meclis'te nutkunu okurken, hem oturmasını, hem de ayakta duruyormuş gibi görünmesini sağlayacak uygun bir kürsü yapılmasını ısmarlamayı da unutmadı.

Besbelli idi ki, Ankara'ya gideceği günleri iple çekiyordu. Oysa daha ekimin başlarında idik. Ben Ankara'ya döner dönmez, hem asansör işini, hem kürsü işini tamamlamıştım. Ama bu sıra Atatürk'ün sağlık gökleri yine kararıp şimşeklenmişti. Artık Ankara'ya gitmekten söz etmiyordu. Ekimin son haftasında yine yanında idim. Sordu:

- Nutuk bizde, Hasan Rıza'da değil mi?

- Evet Efendim.

Işıkları puslanmış gözleriyle bir ara daldı, sonra dudaklarını bükerek:

- Bu hâlimle Ankara'ya gitmekte bir fayda görmüyorum. Ankara'ya gittikten sonra, hiç değilse, trenden otomobilime kadar, kimsenin yardımına muhtaç olmadan yürüyebilmeliyim, arkadaşlarımla sohbet edebilmeliyim.. Bunu yapamayacak olduktan sonra değmez.

Sonra bir süre daha durup düşündükten sonra:

- Ankara'ya gitmeyeceğim. Nutka son şeklini veriniz, göreyim, dedi. Emirlerini yerine getirdim. Ancak hastalığı her gün biraz daha ağırlaşıyordu. Doktorlar beş dakikadan fazla konuşmasına izin vermiyorlardı. Uygun bir zaman arıyordum. Fakat Ulu Hasta, vazifesini unutmamıştı. Bir gün haber verdiler:

- Atatürk sizi istiyor. Nutkunu ve Ordu'ya mesajını da beraber getireceksiniz!

Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü'nde Türk milletine mesaj yayımladığı hâlde, 15. yıldönümünde Ordu'ya mesaj yayımlamak istemişti. Genelkurmay Başkanı Sayın Fevzi Çakmak mesajın taslağını hazırlamış bulunuyordu. Hemen istediklerini alıp odasına girdim.

Yatağın içinde uzanmıştı. İnce bir yorgan göğsüne kadar çekilmiş, arkasındaki hafif meyilli yastıklara yaslanmış duruyordu. Eliyle, yanına yaklaşmamı istedi. Sandalyeyi yatağa bitiştirerek oturdum.

- Nutuk ne oldu?

- Hazır efendim, dedim ve yavaş yavaş özetlemeye başladım. Doktorlar, yalnız beş dakika yanında kalmama izin vermişlerdi. Oysa bir Devlet Başkanı, en önemli görevini yapacaktı. Buna rağmen beş dakika içinde nutku ana çizgileri ile arz ettim.

Büyük bir sükûnet ve dikkatle dinledi. Sonra birdenbire:

- Okumayacak mısın? dedi.

Çaresiz nutku okumaya ve mümkün olabildiği kadar hızlı okumaya başladım. Büyük bir dikkatle ve ayrıntıları değerlendirerek dinliyordu. Okuma biter bitmez, onun konuşmasına fırsat vermeden:

- Eksik olan finaldir, dedim.

Yüzüme baktı. Yorgun gözleriyle gülümsüyordu.

- Şimdi tamamlarız! dedi.

- Ben söyleyeceklerini yazmak için kalemi elime aldım. Bekliyordum.

- Yaz, dedi. BÜYÜK KAMUTAY, ŞİMDİYE KADAR OLDUĞU GİBİ, BUNDAN BÖYLE DE, BÜTÜN İŞLERİNİZDE BAŞARILAR DİLERİM.

Bu cümle ile nutuk bitmişti. Ayağa kalktım, veda etmek için hazırlanıyordum. Bırakmadı.

- Peki, dedi, bu nutku benim yerime nasıl okuyacaksın?

Atatürk Meclis nutuklarını, Meclis Başkan kürsüsünden okur. Ben onun yerine okuyacağıma göre, nereden okumayı düşündüğümü soruyordu.

- Başkan celseyi açacak, bana söz verecek. Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 36. maddesine göre, Cumhurbaşkanının senelik nutuklarını Başvekillerine okutmak salahiyeti vardı. Ben de "Emirleri üzerine nutuklarını okuyorum" diyeceğim.

Atatürk memnun oldu. Gülümsedi.

- Tamam oldu, dedi. Çıkmak için küçük bir hareket yaptım. Bu sefer, Meclis'te ve Parti grubunda tüzük gereği yenilenmesi gereken Başkan seçimleri için ne düşündüğümü sordu. Geleneğe uygun davranılacağını söyledim. Değişikliği gerektiren bir hâl yoktu.

- Öyle yapınız, dedi. Sonra ekledi. ARKADAŞLARIMA BENİM SELAM VE MUHABBETLERİMİ SÖYLEMEYİ UNUTMA!

Kapıda ayak sesleri duyulmaya başladı. Bana verilen süreyi çok aşmıştım. Veda için elimi uzatırken bu sefer:

- Bilançoyu zengin buldum, dedi. Memleket için hayırlı, muvaffakiyetli işler başarıldığını gördüm. Seni ve vekil arkadaşlarını tebrik ederim.

Sağ eli yorganın dışında duruyordu. O dünyanın en güzel ve hastalıktan büsbütün incelmiş ellerini, bu EN BÜYÜK TÜRK un elini iki elimle kuş okşar gibi tuttum, yeryüzününün en büyük tazim ve sevgi duyguları ile öptüm ve yanağımı yasladım. Ağlıyordum.

Ben Başvekilliğimi, O, Cumhurbaşkanlığını unutmuş gibiydik. Konuşmuyorduk. Artık kelimelerin bir değeri kalmamıştı. Gözlerimle, gözlerinden veda işaretini alarak ayrıldım.

27.10.1972
Dr. Ahmet ve
Nilüfer Gürsoy ile

Hiç kimse yaşamasının ve hareketlerinin sınırlandırılmasından hoşlanmaz. Fakat Atatürk nefret ederdi. Doktorların yaptıkları tavsiyeden, gururu incinmiş gibi bir hâli vardı. Bir kaç gün içmedi ama, salık verildiği biçimde sırtüstü de yatmadı, devlet işleriyle yakın ilgisini kesmeden oturduğu yerde çalışmaya devam etti.

Ben ve yakın arkadaşları iyice görüyorduk ki, bu şartlar içinde hastalığın geçmesine imkân yoktu. Doktorlarımız, gereken ihtimamı fazlasıyla yaptıkları, ilaç ve perhiz üzerinde pek haklı olarak titizlendikleri hâlde, sevilen, tapılan bir hastaya duyulan şefkat, gereken otoriteyi kurmalarına imkân bırakmıyordu.

Sadece bu sebeple, bir yabancı doktoru, Atatürk'ü tıbbi otoritesine alarak tedavisini sağlaması için memleketimize davet etmeye karar verdim. Başka bir çare göremiyordum.

"Ne Yapacaksan Çabuk Yap, Ben Hastayım"

Bir gün bu maksatla odasına girdim. Oturuyordu. Rengi uçuktu. Gözlerinin şimşekli maviliği buğulanmış, bulutlanmıştı. Yine de sağlam ve neşeli görünmeye çalışıyordu. Mümkün olabildiği ölçüde yumuşak ve ikna edici bir sesle kendisine:

- Yabancı doktorların gelmesini ve sizi muayene etmesini rica ettiğim zaman, reddetmiş ve böyle bir çağrının Hatay Davası üzerine tesir edeceğini ileri sürmüştünüz. Politik yankıları bakımından haklı olduğunuzu kabul ederim. Ancak bu mahzur çok sınırlıdır. Kaldı ki bugün bizim için en büyük dava, sizin sağlığınızdır. Türk milletinin sağlığınızdan öte bir kaygısı olmadığını arz etme vazifemdir. Lütfen izin verin de bir yabancı uzman getirelim, konulan teşhisi bir kere daha kontrol etmiş ve tedavi şeklini gözden geçirmiş olsun.

İnce parmaklı sanatkâr elleri koltuğun iki yanında, başı hafif öne eğik, sükûnetle dinledi. Bir müddet sustu. Sonra başını kaldırarak gözlerimin içine baktı:

- Çocuk!.. Ne yapacaksan çabuk yap, anlıyorum, ben hastayım!..

Beni hem yaralayan, hem sevindiren bir sözdü bu... Hiçbir kuvvetin karşısında teslim olmayan Atatürk, kendisini tıbba teslim etmeye razı oluyordu. Dışımdaki Başvekil Celal Bayar, Cumhurbaşkanının karşısında saygı ile susuyor, içimdeki dost

Celal Bayar, hasta şefinin güzel ellerini iki avucu içinde tutarak gözyaşları ile ıslatıyordu.

"Bu İşin Komutanı Benim, Bana Yardım Edeceksiniz!"

Durumu Bakanlar Kurulu'nda konuştuk ve Doktor Fizenje yi davet etmeye karar verdik. Çağırdık, geldi. Atatürk'ü ince bir muayeneden geçirdi. Dr. Fizenje'nin mesleğini iyi bilmekten gelen bir güveni ve rahatlığı vardı. Muayene bittikten sonra, bir Devlet Başkanı ile değil, bir hasta ile konuşur gibi hemen, şunları söyledi:

- Hastasınız! Ben sizi iyi edeceğim. Fakat benden önce, siz kendi kendinizi iyi edeceksiniz! Siz büyük bir kumandan olabilirsiniz, büyük zaferler kazanmış olabilirsiniz... Fakat bu işin kumandanı benim. Yardımınızı istiyorum, bana yardım edecesiniz!..

Atatürk Fizenje'yi tetikte ve dikkatle dinliyordu. Bilgisinden emin, açık ve güvenli konuşması Atatürk'ü etkilemişti. Son cümleleri dinlerken, bundan hoşlandığını fark ettim. O da tıpkı bir savaşta kendisinden yardım bekleyen bir komutana yardım vadeder gibi sağlam bir tonla:

- Yaparım! dedi.

Hastayı kazanmanın, tedavinin yarısı olduğunu yine doktorlardan işitmiştim. Fizenje bunu başarmıştı. Atatürk'e teşekkür etti ve şöyle devam etti:

- Benim tayin edeceğim zamana kadar alkol yok! Fazla kıpırdamadan şezlongda sırtüstü yatacaksınız. Bu durumunuzu hiçbir suretle bozmayacaksınız. Yemek içmek üzerindeki tavsiyelerimi de tutacaksınız!..

Doktorun dediklerini de gerçekten harfî harfine tuttu. Ağzına bir damla içki koymadı, sigara içmedi ve iki gün sırtüstü kıpırdamadan yattı. Bu kadarcık itina, hemen kendisini gösterdi. Kuvvetli bünye, iyileşmek iradesinin de yardımı ile toparlanıyordu.

Bütün bu süre içinde dışardan görünüşü sakindi. Fakat içinden kaynadığını hissediyordum. Sık sık yaptığım ziyaretlerde, Devlet işlerinin dışında haberlerle kendisini oyalamaya çalıştığım hâlde, o bana ısrarla Devlet işleri üzerinde sorular soruyor, hele Hatay konusunda en küçük ayrıntıyı bile öğrenmeye büyük önem veriyordu.

Bir süre sonra, şezlongda kıpırdamadan sırtüstü yatmaktan sıkıldı. Doğrulup oturmaya, daha daha, odasında yer değiştirmeye başladı. Bir yaralı aslan tedirginliği içinde olduğunu görüyordum. Bununla beraber, bu kısa perhiz ve dinlenme sağlığına çok iyi gelmişti. Bir süre sonra, yüzüne tatlı bir pembelik, mavi gözlerine o eski şimşekli ışıltı oturdu.

Bir gün "iyiyim" dedi, ayağa kalktı.

Eskiden olduğu gibi devlet işleriyle ilgilenmeye, hele Hatay konusunda titizlenmeye başladı.

Akşamları yine sofrasını kurduruyor, arkadaşlarını etrafına topluyor, onlarla sohbet ederek geç vakitlere kadar oturuyordu.

Ben ve yakın dostları içmemesini, bu mümkün olmazsa, az içmesini sağlamaya çalışıyorduk. Fakat bu da bir sınıra kadar mümkün olabilmekte idi.

"Hatay'ı Alacağız"

Bir kaç gün sonra, hiç hasta olmamış gibi hareket etmeye başladı. Hükümetin kesif şekilde çalıştığı Hatay Davası'nı, en ince teferruatına kadar elinde tutuyor, Beni daha enerjik olmaya zorluyor, Mersin'e giderek davayı yakından izlemek istiyordu. Doktorlarla görüştüm. Yeniden muayene ettiler ve "gidebilir" dediler. Gitti.

Sırtüstü yatması, dinlenmesi ve hiç yorulmaması lazımken, otomobille Mersin'i yer yer dolaştı. Bir büyük geçit töreni tertip ettirdi. Bir buçuk saat bu töreni ayakta seyretti. Bütün bu hareketler, memlekette ve dünyada büyük yankılar koparıyordu.

Gelen haberlerden sağlığı bakımından memnun oluyorduk. Çünkü kilo aldığını bildiriyorlardı. Demek hastalığını yenmiş, bunca zahmetli harekete rağmen kilo almaya başlamıştı. Sevinilecek bir şey gibi göründü bize. Oysa karaciğer su toplamaya başlamış. Kilonun artması bundanmış... Bu da hiç hayır alameti değildi.

Bu kilo almanın sebebini, ancak Atatürk İstanbul'a döndüğü zaman öğrenebildik. Kendisi, hiçbir şeyi olmadığını söylüyor, Savarona'da bir kaç gün dinlenirse, dipdiri olacağını umuyordu. Yazık ki, bu umduğu çıkmadı. Hastalığı her gün biraz daha ilerliyordu. Dolmabahçe Sarayı'na geçirildiği zaman, iyice güçten düşmüştü.

"Doktorlar Doğruyu Söylemiyorlar"

Dolmabahçe'de bir koma atlattı. Uzun zaman kendine gelemedi. Doktorlar ümidi kestiler! Telaşa düştük. Hemen İstanbul'a hareket ettim. Ben gelene kadar bir mucize olmuş ve komayı atlatmıştı. Kendisine geldiği zaman, Ülkü'yü ve beni görmek istemiş. Besbelli ki doktorlardan hiçbir şey öğrenemediği için Ülkü'nün ağzından laf kapmak, benden bir haber sızdırmak istemişti. Ülkü'yü sıkı sıkı tenbihledik. Sevgili Atatürk Ülkü'nün ağzını arayınca, Ülkü yüzüne bakıp ağlamaya başlamış. Ülkü'den sonra ben girdim. Bana ilk sözü:

- Sen cuma günü gelecektin, ne oldu. Neden daha önce geldin. Yoksa sağlığımda üzülecek bir şey mi var?.. Merak mı ettin sen de?..

- Vahim bir şey yok... Fakat uykunuz her zamankinden biraz fazla sürmüş onu merak ettik. Doktorlar uykunuzda bir düzensizlik farketmişler..

- Neymiş bu uykudaki düzensizlik?..

- Derin ve uzun uyumuşsunuz.

- Yani?.. Kaç saat uyumuşum?

- On iki saat kadar...

Oysa koma, yirmi saatten fazla sürmüştü, saklamaya çalışıyordum. Fakat o sırada elini çenesine atıp sakallarının uzunluğunu fark etseydi, kendisine doğru söylemediğimi anlayacatı. Çünkü Atatürk bütün hayatı boyunca olduğu gibi, hasta iken de her gün muntazam tıraş olurdu. Komaya girdiği için tıraş olamamış ve yüzünü fırça gibi sert ve beyaz kıllar kaplamıştı.

İki yana başını salladı. Sonra:

- Doktorlar doğruyu söylemiyorlar... dedi.

17.8.1972

Celal Bayar'dan dinlenmiştir.

Atatürk'ün komaya girdiği günlerde, bütün kabineyi Dolmabahçe'de bir toplantıya çağırmıştım. O toplantıdan çıkarken, Millî Savunma Bakanı Kâzım Özalp'e, İsmet Paşa'nın yakın arkadaşı olduğunu bildiğim için:

- Görüyorsunuz... Durum kesindir. İsmet Paşa acaba neden bir ziyarette bulunmak istemez. Kendisine bir söylesen...

Kâzım Özalp:

- Atatürk acaba kendisini kabul eder mi?.. Siz kabul ettirebilir misiniz?

- Ben, kabul edeceğinden eminim. Şahsen de rica edebilirim.

- Öyle ise, Paşa'ya haber vereyim..

Ankara'ya döner dönmez İsmet Paşa'ya durumu bildirdi. İsmet Paşa:

- Celal Beyin şahsi fikri ne?.. demiş.

- Kendisi bu teklifi yaptığına göre, bu görüşmeyi arzu ediyor demektir.

İsmet Paşa bir süre düşündükten sonra:

- Giderim, fakat trene istasyondan binmem, Orman Çiftliği'nden binerim. Hemen bavulumu hazırlasınlar. Ve çiflik istasyonuna götürsünler.

Paşanın bavulu hazırlandı ve emrindeki muhafız polis tarafından Orman Çifliği'ne götürüldü. İsmet Paşa bir ara:

- Bir de Refik Saydam m fikrini alalım, der ve Refik Saydam'ı köşke çağırırlar. Refik Saydam:

- İmkânı yok gidemezsiniz Paşam, diye heyecanla cevap verir. Bunlar sizi bu komplo ile Saraya çekecekler ve orada yok edecekler. Razı değilim! Eğer siz o trene binerseniz, lokomotifin önüne yatarım, beni çiğnemeden İstanbul'a gidemezsiniz!. der.

İsmet Paşa gitmekten vazgeçer ve bavulunu geri aldırır.*

Sayın Celal Bayar; şöyle konuşuyor:

Atatürk'ü ziyaret için gitmiştim. Nisbeten iyi görünüyordu. Odada şu anda hatırlamadığım başkaları da vardı. Nasıl oldu, bilmiyorum birden söz seçimlere atladı.

Atatürk:

- Seçimler için ne düşünüyorsun Celal Bey? dedi.

Seçimler, gerçekten yaklaşmaktaydı. Ancak, Atatürk'ün bu hastalığı sırasında seçimlerle kendisini yormak istemiyordum:

- Daha biraz vaktimiz var, dedim fakat siz ne emrederseniz, o olur.

- Yapabilir misin?..

- Muktedirim!

Atatürk biraz durdu, düşündü, sonra:

- Dursun, ilerde düşünürüz... dedi."

***

Bu konuşmada bir çok ipucu var: Önce Celal Bayar gibi hafızası sağlam bir devlet adamı, Atatürk'ün yanında, Seçim gibi son derece önemli bir konu konuşulurken odada kimlerin olduğunu unutacak soydan bir kişi değildir. Demek kimlerin bulunduğunu söylemek istemiyor.

Niçin söylemek istemesin?. Eğer söylenmesinde sakınca olmayan kişiler olmasaydı, saklamazdı.

Söylenmesi sakıncalı kişiler kimler olabilir?.. Atatürk'ün yatak odasına girebilen bu kişiler kimler olabilir ve söylendiği takdirde, ya orada bulunduklarından ötürü, ya da konuyu aydınlatacaklarından, birtakım yorumlara yol açacaklarından ötürü adları saklanmış bulunsun!..

Konu seçim olduğuna göre, bu kimselerin Parti ile, Seçimle ilgili kimseler olması gerek.

Demek en azından milletvekili, bakan. Atatürk'ün yatağı başında bulunduklarına göre, Atatürk'ün yakın çevresinden olmaları gerekli...

Peki, hem milletvekili ya da bakan, hem Atatürk'ün yakın çevresinden kimler var?.. Salih Bozok, Kılıç Ali, Hasan Rıza Soyak, Şükrü Kaya, Tevfik Rüştü Aras...

Peki, siyasi kuliste bu kişilerden kurulu bir Atatürkçü gruptan söz edilmiyor mu?. Ediliyor. Bu grubun, yeni bir seçim yapılarak İsmet İnönü'nün Meclis dışı edilmesi hazırlıkları içinde oldukları, İsmet Paşa grubu tarafından ileri sürülmüyor mu?.. Sürülüyor.

Öyle ise Bayar'ın bulunduğu o toplantıda bu grup fikirlerini Atatürk'e açmışlar, "İsmet Paşa'sız bir Meclis" fikrini kabul ettirmişler, Atatürk de bunun üzerine orada hazır bulunan Bayar'a sözü edilen bu seçimi sormuştur.

Nitekim Bayar'ın cevabı anlamlıdır: "Daha biraz vaktimiz var, ama siz ne derseniz o olur."

Fakat anlaşılan Atatürk'ün "diyeceğinin olacağına" fazla güveni yoktur; sorar: "Yapabilir misin?.." Bu ikinci sorudan da seçimin normal bir seçim olmadığı iyice anlaşılıyor." İsmet Paşa taraftarlarına rağmen, bu adamlarla beraber, İsmet Paşa ve yakın adamlarını dışlayarak bir seçim yapabilir misin?" sorusunun sorulduğu meydana çıkıyor. Bayar buna "muktedirim" diye karşılık veriyor ama, Atatürk o kanıda değildir: "Dursun, ilerde düşünürüz" diyor, demek üzerinde bolca düşünülmesi gerekli bir seçimdir bu...

Atatürk'ün son günlerinde İsmet Pasa için bazı tertiplerin yapılması gerektiğine inandığına dair deliller, belirtiler vardır.

Falih Rıfkı Atay ÇANKAYA'sında şunları yazıyor:

"Atatürk'ün kendisini de bir 'halef vârisine meylettirmek isteyenler olmuştur, kendileri hesabına. Atatürk, kendisinden sonrasına kendisinin hâkim olamayacağını bilirdi."

Atay'ın bu sözlerinin, Kılıç Ali Bey'in ölümünden bir kaç ay önce kendisini ziyarete gittiğim zaman gösterdiği 'Atatürk'ün Vasiyeti" diye kırmızı yazı ile yazılmış bir zarfın bulunmasıyla gerçekliği pekişmiş oluyor. Gerçi Kılıç Ali, hayattayken bu konuyu bütün ısrarlara rağmen saklamış ve gerçeğin anlaşılmasını, ölümünden sonraya bırakmıştır ama, bu siyasi vasiyetin ne olabilirliğine ip uçları bırakmıştır.

Bu noktada şu sorunun karşılığını arayalım: İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı olduktan sonra kimlerin siyasi hayattan, hatta Ankara'dan uzaklaştırılmasını istemiştir? Şükrü Kaya, Tevfik Rüştü Aras, Kılıç Ali, (bir süre yüzlerine gülüp ellerindeki mektupları aldıktan sonra) Salih Bozok, Hasan Rıza Soyak. Bunların arasında Celal Bayar yok... Çünkü vasiyet oyununa girişenlerin içinde de yoktu! Adlarını saydığımız bu kişiler, ellerini kollarını bağlayarak İsmet Paşa'nın iktidara gelmesini bekleyemezdi.

Çünkü, Şükrü Kaya ile; Başbakanlıktan ayrıldıktan sonra kendisini polisle takip ettirdiği için;

Tevfik Rüştü Aras ile; Niyon Konferansı'nda sözünü dinlemediği, kendisini Atatürk ve Meclisle çatışmada bıraktığı için...

Kılıç Ali ile;

Salih Bozok ile; Başbakanlıktan düştükten sonra Hipodrom'da kendisine halkın gösteri yapması vesilesiyle meclise verdiği bir takrirle, kendisini uzun açıklamalara çektiği için...

Hasan Rıza Soyak ile; Atatürk Orman Çifliği'ndeki Bira Fabrikası ihtilafiyle kendisi ile Atatürk'ün arasını açtığı ve Çankaya'da Hasan Rıza'yı Kara Tahsin'e bezetmesinden ötürü...

Bu saydığımız kişiler, Atatürk'ün en çok sevdiği, üzerlerine titrediği kişilerdir. Bunlar kendisine gelmiş ve "Atatürk'e bir hâl olursa, kendilerinin de intihar etmekten başka çareleri kalmayacağını" söylemişlerse; ayrıca İsmet Paşa'nın kindarlığı üzerinde durmuşlar, memlekete bu yüzden hayrı dokunmayacağı gibi, ödlekliğinden ve duraksamalarından ötürü milletin çok zahmet çekeceğini de anlatmışlarsa; Atatürk'ün hem bu kimseleri korumak, hem memleketi bir buhrandan kurtarmak için İsmet Paşa'nın -eski bir arkadaşı olmasına rağmen- ülke dışına çıkarılmasına razı olması ihtimali büyüktür.

Bunu, bir yandan erken seçimle temin etmek, yani İsmet Paşa'yı Meclis dışında bırakmak, diğer yandan siyasi bir vasiyetle güçlendirmek akla yakın bir ihtimaldir.

Bu ihtimalin kuvvetli olduğunu perkiten bir başka delil, Atatürk'ün Vasiyetnamesi'nde İsmet Paşa'nın çocuklarına aylık bağlamasıdır. Eğer İsmet Paşa, kendisinin yerine Cumhurbaşkanı olacaksa, çocuklarına aylık bağlamanın anlamı yoktur. Elbette Paşa, kendi çocuklarının eğitilmesi için gerekli paraya her zaman sahip olacaktır.

Fakat tasarlandığı gibi, bir seçimle Meclis dışında bırakılacak olursa, kendisine dışarıda bir vazife verilse bile, paşanın gitmek istememesi ihtimali vardır. Bu takdirde el-

bette sıkıntıya düşecektir. Bu durumda hiç değilse çocukları bundan zarar görmemelidirler...

Şimdi vardığımız yerden olaylara bakılınca, Atatürk'ün İsmet Paşa'nın çocukları için aylık tahsis etmesi garabeti aydınlanmış olur.

Ancak siyasi vasiyetin muhtevası, yine karanlıktadır. Hayatta iki kez bu gerçeği çözebilecek pozisyonda bulundum; fakat maalesef, ikisinde de duraksamalarım yüzünden bu sırrı çözemedim. Birincisi, Kılıç Ali'nin evindeki; üzerinde ATATÜRK'ÜN VASİYETİ yazılı sarı zarftı. Üç yerinden kırmızı balmumu ile mühürlenmiş olan bu zarfın, ölümü hâlinde bana teslim edilmesini karısına benim yanımda vasiyet ettiği hâlde, Altemur Kılıç'ın babasının cenazesi toprağa verilmeden eve girerek babasına ait ne varsa hepsini toplayıp götürmesi yüzünden bu vasiyet yerine getirilememiştir.

Altemur, önce bu zarfı inkâr etmiş, daha sonra da, 'Evde bir sürü eski Türkçe evrak var, babamdan kalma, ama ben eski harfleri bilmediğim için bunların ne olduğunu bilmiyorum" demek suretiyle vasiyet zarfının hâlâ kendisinde olabileceği intibaını vermiştir.

H. Köymen ile birlikte dinlendi.

Derin Komadaki Atatürk'ün Baş Ucunda Yapılan Son Kabine Toplantısı

Yapılacak bir şey kalmamış. Tıp ilmi, Atatürk'ün yaşamasından ümidini kesmişti. Aldığımız bütün bilgiler bunu teyit ediyordu.

Başvekildim.

Hükümet olarak Büyük Millet Meclisi'ne karşı sorumlu idim.

Her hafta cuma günleri İstanbul'a gidiyor, Atatürk'ü ziyaret ediyor, yakın bilgi sahibi olduktan sonra pazar günleri dönüyordum. Bu ziyaretlerim bütün hastalığı süresince devam etti. Eğer hafta arasında umulmadık bir gelişme olursa, ziyaret günlerinin değiştiği oluyordu. Gittiğim çoğu günlerde kendisini, rahatsız edilmeyecek kadar hasta bulduğum için, hükümet işleri üzerinde gerekli bazı istişareleri yapamıyor, onun imzasını gerektiren günlük işleri yürütmekte güçlük çekiyordum.

Anayasaya Göre

Anayasanın 33. maddesine göre, Cumhurbaşkanı işleri göremeyecek kadar hastalandığı za-

man, yerine Meclis Başkanı'nın vekâlet etmesi gerekti. Gerçekte Atatürk, komaya girip çıkan ağır bir hasta idi. Ancak Atatürk gibi bir insanın sağlığında yerine Meclis Başkanı da olsa vekil olarak vazifeye başlaması, memleket içinde ve dışında büyük yankılar yapabilirdi. Ayrıca Atatürk'ün komadan kurtulması hâlinde yerine vekilin işe başladığını duyması, hastalığını daha da şiddetlendirir ve bu onun ölümüne sebebiyet verebilirdi. Oysa bu ağır hastalıkta tek ümit, "moral gücü" idi.

Telefonla Ata'nın yeni bir komaya girdiğini bildirdiler, hemen İstanbul'a gittim. Durum bu defa büsbütün vahim görünüyordu.

Sorumluluğu bir başıma taşımamak ve durumu Bakanlar Kurulu kararına bağlamak üzere, Meclis Reisi'nin ve bakanların İstanbul'a gelmelerini rica ettim. Maksadım, Atatürk'ün durumunu kendilerine göstermek ve bu konuda bir karar vermelerini istemekti. Geldiler.

Atatürk'ün Baş Ucunda Kabine Toplantısı

Meclis Başkanı Abdülhalik Renda ve bakan arkadaşlarım Dolmabahçe Sarayı'nın Başyaver odasında toplandık. Toplanma sebebini anlattım. Anayasanın emirlerini, Vekilin vazifeye başlamasının muhtemel mahzurlarını saydım. Ve kendilerine bir teklifte bulundum, dedim ki:

- Bu anlattığım sebeplerle Abdülhalik Bey'in vekil olarak vazifeye başlaması bazı mahzurları ihti-

va ediyor. Hükümet olarak biz de bazı günlük işleri yürütmekte ve derin çalışmalar için istişare etmekte güçlük çekiyoruz. Bunları telif etmek mümkün değil... Bugüne kadar işleri, şahsi sorumluluğum altında yürüttüm. Bugün birlikte bir karar alarak bundan sonraki işlerin ortak sorumluluğumuz altında yürümesini istiyorum. Teklifim şudur: Eğer uygun bulursanız, bugüne kadar idare ettiğimiz gibi, bundan böyle de işleri Vekilsiz yürütelim. Ben Başvekil olarak hiçbir büyük icraata girişmeyeceğime size söz veririm. Cumhurbaşkanının imzasına ihtiyaç gösteren acele işleri, imzalanmış gibi yürütmeye devam edelim. Böylece bu konuda alınmış müşterek bir kararımız olsun. Bunun yazılmasına lüzum görmem. Muvafakatinizi bildirmeniz benim için kâfidir.

Karar ittifakla alındı. Böylece komadaki Atatürk'ün yanıbaşında son Bakanlar Kurulu toplantımızı yapmış, nefes alıp verdiği sürece kendisine Vekil göstermeyi şanına yakıştıramadığımızı karara bağlamıştık.

Mareşal Fevzi Çakmak "Emrinizdeyim" diyor

Doktorlarla son bir defa daha görüştükten sonra Ankara'ya döndüm. Ancak, Atatürk'ün durumu vahim ve ümitsizdi. Artık ölümün ayak sesleri duyulmaya başlamıştı. Yeni bir Atatürk bulmanın imkânı olmadığını biliyordum. Ama yeni bir Cum-

hurbaşkanı bulmamız ve bu Cumhurbaşkanının hiçbir sosyal ve politik sallantıya yer vermeden vazifesine başlamasını sağlamamız lazımdı.

Atatürk'ün değer verip saygı gösterdiği insanlardan biri, o zamanki Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'tı. Kendisiyle bu konuda istişare etmeye karar verdim.

Mareşal Sayın Fevzi Çakmak'ı makamıma davet ettim. O da benim gibi Atatürk'ün hastalığını yakından takip ediyordu. Son durumu da kendisine anlattım. Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün yanıbaşında yapılan Bakanlar Kurulu toplantısını ve orada alınan kararı açıkladım. Sonra:

- Bu konuda siz ne düşünüyorsunuz? dedim. Kimin Cumhurbaşkanı olmasını uygun görürsünüz?

Duraksamadan hemen cevap verdi:

- Emrinizdeyim!

Böylece Atatürk Ordusu'nun başında bulunan zatın fikrini yoklamıştım. Hükümet ve Meclis'in emrinde idi. Bu muhterem askere veda ederek ayrıldım.

Şükrü Kaya: "Kararınızdan Dolayı Elinizi Öpeceğim" diyor

Atatürk'ün Vekili olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Başkanı idim. Eğilimlerini, bu sıfatımla yakından biliyordum. Bu itibarla siyasi parti

olarak böyle nazik bir konuyu istişare etmeye lüzum görmedim. Ancak, İçişleri Bakanlığı memleketin en büyük idare teşkilatını temsil ediyordu. Geniş bir istihbaratı vardı. Ayrıca iç huzurun başlıca sorumlusu idi. Onun da bir ara fikrini yoklamakta fayda gördüm.

Hemen o günlerin birinde İçişleri Bakanı arkadaşım Şükrü Kaya'ya durumu açtım.

- Siz de son kabine toplantısı sırasında gözlerinizle gördünüz; Atatürk'ün durumu -maalesef- ümitsizdir. Devletin sorumlu insanları olarak yokluğunu hazırlanmalıyız. Bu itibarla, Atatürk'ün Anayasa gereğince işgal ettiği devlet makamına, yine Anayasa gereğince bir Cumhurbaşkanı seçmemiz gerekli... Bu makam için Büyük Millet Meclisi'nce İsmet İnönü'nün düşünüldüğünü görüyorum. Bizim vazifemiz, Millî İradenin serbestçe tecellisini sağlamaktır. Şu hâlde İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olacaktır. Siz nasıl karşılıyorsunuz?..

Benim bu sözlerim üzerine, esas fikrimi ve İnönü hakkında müsaadekâr davranışımı gören Şükrü Kaya, hâlâ unutamadığım büyük bir heyecan gösterdi. Gözleri yaşardı. Ayağa fırlayarak: "Bu kararınızdan dolayı, verin, elinizi öpeceğim" dedi ve bütün uğraşmalarıma rağmen elimi öpmeden beni bırakmadı; o kadar sevinmiş, o kadar ferahlamıştı!

Ben zaten kararımı çoktan vermiştim. Ordunun ve idarenin başında bulunan arkadaşlarımla da

bu istişareyi yaptıktan sonra tam bir huzura kavuştum. Bu suretle Atatürk'e son hizmetimi yapıyordum. Çünkü Atatürk, Millî Bütünlüğe ve Millî huzura daima en yüksek kıymeti vermiştir. Ölümü dolayısı ile kopacak en küçük huzursuzluk, eminim ki, ruhunu kıyamete kadar tazip edecekti.

"Saat Kaç?"

Büyük ve aziz Atatürk bir gün komadan çıktı ve odadakilere dönüp: "Saat kaç?.." dedi.

Bu, onun ağzından duyduğumuz son sözdür. 10 Kasım 1938 günü saat dokuzu beş geçe, gözlerini hayata yumduğu zaman, bizim için dünyanın bütün saatleri durmuştu. Bugün Anıtkabir'de Türk milletinin sinesinde uyuyor. Fakat, Atatürk Vatanseverliği, Atatürk Devrimciliği bütün gücü ile ayaktadır. O, Türk milletinin sinesinde kıyamete kadar uyuyacak, fikirleri ve idealleri Türk milletinin ruhunda kıyamete kadar yaşayacatır.

Sevgili Atatürk! Bu 10 Kasım'da da gözlerimde yaşlar, yüreğimde ideallerinle yine huzurundayım!

CELAL BAYAR CUMHURBAŞKANI

14.8.1978
Bayar'ın evinde başbaşa

Atatürk ölmüş, İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olmuş, fakat daha Çankaya'ya taşınmamıştı. Ben Başvekildim. Aradan ya on gün geçmişti, ya da on beş gün.

Bir gün devlet işlerini görüşmek için İsmet Paşanın evine gittim. Doğruca çalışma odasına girdim. Bir de baktım ki, o günlerin İş Bankası Genel Müdürü ve benim akrabam Muammer Eriş ile İnönü bazı hesapların üzerine eğilmiş çalışıyorlar! Ben içeri girince, ikisi de bozuldu.

Muammer Eriş'in orada ne maksatla olabileceğini bir an için düşündüm, fakat aklıma kötü bir şey gelmedi. Safiyetle:

- Bir konu mu var, hayrola diye yaklaştım. İsmet Paşa eliyle bir yer gösterdi ve biraz beklememi işaret etti. Oturdum ve bulunduğum yerden önlerindeki evraka bakınca, bunların, benim İş Bankası Genel Müdürü olduğum sıralardaki evrak olduğunu hayretle gördüm!

Bu evrak ve şimdiki Genel Müdür, Cumhurbaşkanının yanında ne arıyordu?.

Tam bu sırada hesabı bitirmiş olacaklar ki, akrabam Muammer Eriş, sıkıntıdan ter basmış İnönü'ye yazdırıyor:

- 4.500 lira borç bakiyesi var, dedi.

Meğer İsmet Paşa, Cumhurbaşkanı olur olmaz, bir yandan beni Başvekil yapmış, bir yandan da İş Bankası Genel Müdürü Muammer Eriş'i makamına çağırtarak, benim genel müdürlüğüm sırasındaki önemli evrakı hemen getirmesini ve bir yolsuzluk olup olmadığının araştırılacağını söylemiş!

Muammer Eriş'i, ben, İş Bankası Genel Müdürlüğü'ne getirmiştim.

Karımın akrabası idi.

Benim hakkımda araştırma yapılmasına karşı değildim ama, bana bunu dostane bir şekilde haber verebilirdi. Hayretler içinde bakıyordum. Araştırma günlerce sürdükten sonra, ben hesabın bağlandığı güne rastlamışım! Geldiğim sırada da, yaptırdığım ev için bankadan aldığım paranın hesabını gözden geçiriyorlarmış... Borcumu ödemiştim. Bakiye 4.500 lira kalmıştı. Eriş bu neticeyi benim yanımda İsmet Paşa'ya söylüyordu.

İsmet Paşa bana dönüp Muammer Eriş'e:

- Kuvvetli adam, dedi.. Kurduğu ve bu hale getirdiği bankaya 4.500 lira borcu var!.. Tebrik ederim Celal Bey!

24.8.1972

Sayın Bayar'dan, Haluk Şaman, Celal Yardımcı ile birlikte dinlenmiştir.

Atatürk ölmüş, Meclis toplanmış, İsmet Paşa Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Kendisini ilk tebrik eden ben oldum. Son derece duygulandı. Elimi uzun müddet bırakmadı... İtina ile tebrikime teşekkür etti ve protokol dışı olduğu hâlde, kendisini beklememi rica etti... Bekledim...

Tebrik merasimi bittikten sonra Büyük Millet Meclisi'ndeki Cumhurbaşkanı odasına götürdü beni ve itina ile yer gösterdi, ben kanapenin soluna oturacağıma sağına oturduğumu fark edince, yer değiştirmek istedim, iki eliyle omuzlarıma bastırarak:

- Olmaz Celal Bey, çok rica ederim... Teklif mi var.. Kaç yılın dostuyuz... diye beni yerimden

oynatmadı. Burada da Atatürk'ün hastalığı sırasında Başvekil olarak gösterdiğim dirayeti öven sözler söyledikten sonra:

- Yeni Kabinenizi kurunuz, Celal Bey! dedi. itiraz ettim. "Çok yoruldum", dedim. "Kesif olaylar yaşadık, bunların ağırlığından henüz kurtulamadım." dedim; fakat ne dedimse ikna edemedim. Kabineyi benim kurmamda ısrar ediyordu. Nihayet, beni tatmin etmiş olmak için:

- Size hiçbir telkinde bulunmayacağım; kabinenizi istediğiniz gibi ve istediğiniz kimselerle kurunuz, rica ederim! deyince, daha fazla direnmenin hem yakışık almayacağını, hem, memleket hesabına yararlı olmayacağını düşündüm. Çünkü yeni Cumhurbaşkanı gelir gelmez yeni bir Kabine kurması, İsmet Paşa ile benim aramızın açık olmasını isteyenler için, bulunmaz nimet olacaktı! Kabul ettim:

- İtimadınıza teşekkür ederim!

Yeni Kabine, eski Kabinenin aynıydı. Bir kağıda yazıp kendisine götürdüm. Şöyle bir baktı, isimlerini okumadan kimleri aldığımı bildirmiş gibi gözlerim bana kaldırdı:

- Çok güzel Celal Bey, dedi. Vefalı bir insansınız... Fakat müsaade eder misiniz, böyle olsun..

Ve elindeki kalemle, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın adlarını çizdi...

5.5.1978

Sayın Bayar'ın evinde dinlenmiştir.

"Kale Atatürk" Yok

tatürk ölmüş, İsmet Paşa Cumhurbaşkanı seçilmişti. Kutlamak için ziyaretine gitmiştim. Bana, yeni kabineyi kurma görevini verdi. Yanından çıkıyordum. Yolda Kâzım Özalp'le karşılaştık. Samimi bir hareketle koluma girdi ve benimle birlikte yürürken hem Başvekilliğimi kutladı, hem de dostane bir tavırla:

- Bak Celal Bey, dedi, artık "Kale Atatürk" yok!. (Atatürk dedi ki, yok...) dedi.

Gözgöze geldik. Hiçbir karşılık vermedim. O da!.. Sustuk!..

Bir kaç gün sonra idi. Yeni kabinenin programını İsmet Paşaya gösterıyordum. Çözümlenmesi gereken bir nokta vardı ve uygun bir formül bulamıyorduk. Bu sırada İsmet Paşa'ya:

- Atatürk'ün bu konuda bir formülü vardı, dedim.

Birden telaşlandı. İki elini havaya kaldırarak:

- Onu bırak, dedi, sonra "kendileri bir fikir bulamıyorlar da Atatürk'ün fikirlerini kullanıyorlar" derler!..

26. 8. 1974

Bayar'ın evinde kendisinden dinlenmiştir.

Aisenhover (ABD Başkanı) Türkiye'ye gelmişti. Görüşüyorduk. Afganistan'ın açıkta kaldığını hatırlattım. Yüzüme baktı, ellerini iki yana açarak," bunu da siz sağlayamaz mısınız" dedi. Çalışacağımızı vadettim.

Afganistan Kralı Türkiye'ye gelmiş ve kendisini iyi bir şekilde ağırlamaya dikkat etmiştim. Memnun ayrıldığını sanırım. Beni de bilmukabele Afganistan'a davet etmişti. Özellikle CENTO'ya dâhil edebilmek ümidiyle Afganistan'a gittim. Beni çok iyi karşıladılar. Kral büyük bir ilgi gösterdi. Bana, askerlerini göstermek istediğini ve özellikle benim için bir geçit resmi düzenleyeceğini söyledi. Kabul ettim.

Beni, bir tanka çıkardılar. Protokol gereği, yanımda ya Kral, ya Başvekil, ya da Dışişleri Bakanı'nın bulunması gerekirdi. Kimse yoktu. Garip bir şeydi bu.. Baktım, sol tarafımda bir subay var. Dikkat ettim, bu bir Rus Subayı idi. Önce hiçbir mana veremedim. İşaretlerinden anlamadığım için rütbesini çıkaramadım. Konuşmaya başladı.

Burjuva emperyalizminden bahsediyor, barışçı sosyalist dünyadan bahsediyor, Türk-Rus dostluğunun Kurtuluş Savaşımızla kurulduğunu söylüyor, Rusların Afganistan'a barışı yaşatmak için yardım ettiğini anlatıyor ve bütün sosyalistlerin basmakalıp konuşmalarından birini yapıyordu. En sonunda: "Kuvvetli bir ordu iyi şeydir. Fakat mütecaviz olmamak şartı ile" diye sözlerini bağladı.

Elimle, şöyle sırtına vurdum. "Bunları, niçin bana söylüyorsunuz, dedim, Kremlin'e söyleyin.. Eğer Kremlin sizin sözünüzü dinlerse, dünya da rahat eder, siz de!" Hemen kayboldu.

O akşam şerefime bir yemek verilmişti. Yemekte bana, Kral'ın karşısında bir yer ayırmışlardı ve sağ yanımda Amerikan Sefirinin hanımı vardı. Kralın sağ başında da Rus Sefirinin hanımı oturuyordu. Bana protokol böylece, milletlerin dünyadaki yerlerini anlatmaya çalışıyordu. Biz Amerikalılarla beraberdik, onlar da Ruslarla birlikteler.

Ertesi gün Kral bana bir fabrika kurduklarını, bu fabrikayı gezip kendisine düşüncelerimi söylememi istedi. Ben Kral Türkiye'ye geldiği zaman, bazı fabrikaları kendim gezdirmiş ve izahat vermiştim. Anlaşılan beni fabrika uzmanı sanıyordu. Ricasını kırmadım ve ertesi günü fabrikayı gezdim.

Bu bir tekstil fabrikası idi ve Almanlar tarafından kurulmuştu. Memleketimizde örnekleri olduğu için iyi kurulmuş olduğunu fark etmekte ge-

cikmedim. Ayrıca Almanlar, Afganistan pazarını ele geçirmek için özen göstermişlerdi. Beğendim.

Akşama Kral'la buluştuğumuz zaman, Fabrika'nın güzel bir kuruluş olduğunu, işletmeye açılın ca iyi sonuçlar vermesi gerektiğini söylemekte iken, yanıma Dışişleri Bakam geldi. Benim, fabrikadan konuştuğumu fark edince, nazik sayılmayacak biçimde fabrikanın aleyhinde konuşmaya başladı. Anladım ki Ruslar, Almanların fabrika kurmalarından kuşkulanmışlar ve sempatizanlarını bu fabrika aleyhinde konuşmaya memur etmişlerdi. Dışişleri Bakanı, Sovyetlerle iş birliğinden yana olduğu için, Almanların kurdukları fabrikayı kötülüyordu.

Yemekten sonra Kral'la baş başa kaldık. Üzgün ve sıkıntılı idi.

Hiçbir açıklama yapmamış olduğum hâlde, benim oraya niçin geldiğimi biliyordu. Mazeret gösterir gibi, Anayasalarının, dış ilişkilerde büyük aşiretlerin fikirlerim almayı şart koştuğunu ve aşiret reislerinin Sovyetlerden yana bir politika izlemek kararında olduklarını bildiğini söyledi.

Ben Kral'a: "Siz, intihar etmeye karar vermişsiniz" dedim. Hiçbir cevap vermeden, boynunu bükmekle iktifa etti. Acaba, başına gelenlerle yüzyüze kaldığı zaman, sözümü hatırladı mı?

Hatırlamaya zamanı oldu mu?..

28.1.1974
Celal Bayar'dan dinlenmiştir.
Bu konuşmada
Dr. Mükerrem Sarol ve
Samet Ağaoğlu vardı.

Adnan Menderes iki yerde gevşeklik etmeseydi, ihtilale gitmeyecektik. Bunlardan biri 9 Eylül olayı, yani dokuz subay'ın bir ihtilal örgütü kurdukları yolunda Samet Kuşçunun ihbarı üzerine hükümetin tutumudur.

Başvekil, Çankaya'ya benimle görüşmeye gelmişti, durumu kendisiyle konuştuk. Ben, olayın üzerinde önemle durulmasını ve tahkikatın derinleştirilmesini söyledim. Bu tahkikattan bir sonuç alınamamış olsa bile, ordunun ne istediğini öğrenmiş olacaktık. Hâlbuki Başvekil, hem tahkikatın örtbas edilmek istendiğini biliyor, hem de bu davranışı âdeta arkalıyordu. Onun korktuğu şey, ordunun Demokrat Parti'ye karşı olduğu gibi bir tevatürün

ortaya çıkması idi. Bunun için tahkikatı derinleştirmek şöyle dursun, küllenmesinden memnun bir hâli vardı, katıldığım bir Bakanlar Kurulunda meseleyi ayrıca ele aldım. Ordunun önemi üstünde durdum. Cumhuriyet ordusundan bir ihtilal beklenemeyeceğini, ancak, bir huzursuzluk varsa, bunun hükümet bakımından bilinmesinde fayda olduğunu anlattım ve konunun üzerinde durulmasını tavsiye ettim.

Bunlardan bir netice çıkmadı. Mahkeme dokuz subayı beraat ettirdi. Muhbiri de cezalandırdı.

Genelkurmay Başkanını Çankaya'ya çağırdım. Kendisine mahkemenin nihai âmiri olduğunu, alınan kararın tatminkâr olmadığını söyledim. Rüştü Erdelhun, ellerini iki yana açarak boynunu büktü. "Ne yapalım, mahkemenin kararı böyledir" demekle yetindi.

Benim için yapacak bir şey kalmamıştı. Ama ordu üstünde uyanıktım. Bu sebeple, Millî Savunma Bakanlığı'na Şemi Ergin'den sonra, Ethem Menderes'in getirilmesini hoş karşılamadım. Başvekile durumu açtım. Adnan Bey'e "Bu Ethem Bey'e gerektiğinden fazla önem veriyorsunuz. O bakanlıktan o bakanlığa durmadan taşımaktasınız! Bence, önem verdiğiniz ölçüde bir siyasi seviye değildir. Meclis'te bu işi daha liyakatla yapacak arkadaşlarınız vardır." dedim. Adnan Bey: "Kendisine güvenim vardır. Bu sebeple Kabine'de bulundurmak istiyorum. Millî Savunma için de bu nedenle seçtim.

Çalışmalarda kendisini izleyeceğim ve destekleyeceğim" dedi. Benim için kararnameyi imzalamaktan başka yapacak bir şey kalmamıştı; imzaladım. Çünkü Başvekil olarak benim de Adnan Menderes'e güvenim vardı ve kalmasını istiyordum.

Benim son güne kadar olan kanaatim, İsmet Paşanın ihtilalden yana olmayacağı merkezindeydi. Fakat Lütfü Kırdar'ın bu uyarısından sonra, ciddi olarak kuşkuya düştüm. Durumu Başvekile anlattım. Adnan Menderes kendi intibalarının da bu merkezde olduğunu söyledi. Ancak Başvekil, Halk Partisi'nin bunu başarabileceğine ihtimal vermiyordu. Gençlerin nümayişlerini, "Bu mu ihtilal?" diye küçümsemesinin sebebi budur. Bana, gerekli tedbirleri alacağını söyledi. Ayrıldık.

Olaylar büyüyordu. Ankara'ya sıçradı. Kızılay'da akşam nümayişleri başladı. İstanbul'da NATO toplantısı yapılacaktı. Gençler, bu toplantıyı sabote etme hazırlığı içindeydiler.

Başvekâlete gittim. Adnan Bey'le görüşmek istiyordum. Adnan Bey, "İçeride Bakanlar Kurulu toplantısı var. Buyurmaz mısınız?" dedi. Durumu, Bakanlar Kurulu hâlinde görüşmek elbette daha faydalı idi, kabul ettim. Beni toplantı salonuna getirdi ve kendisi çıkıp gitti.

Bakanlar Kurulu, Şemi Ergin'in başkanlığında müzakere ediyordu. Ticaret Vekili Ahmet Aker de sekreter olarak not tutuyordu. Şöyle bir göz attım, Bakanlar, perişandılar. Bunların böyle bir ko-

nuyu selametle müzakere edebileceklerine ihtimal yoktu. Tedbirleri görüşeceğim yerde, kendilerine moral vermeye çalıştım. "Bunlar önemli şeyler değildir, sinirlerinizi bozmasın" dedim. Olayları hafifleterek özetledim ve "Tahrik olduğuna kaniim. Tahrikin kaynaklarına eğilmek lazımdır" dedim.

Bakanlar Kurulu'ndan ümidimi kesince, Meclise gittim. Meclis, Bakanlar Kurulu'ndan da daha telaşlıydı. Herkeste bir nefsini koruma kaygusu başlamıştı. Birbirini tutmayan tedbirler öneriyorlardı. Moral sıfıra düşmüş gibiydi. Meclis Başkanı Refik Koraltan, durmadan milletvekillerinin çeşitli şikâyetlerini konuşuyor, fakat tek bir tedbir ortaya atmıyordu. Burada da gerekenlerle moral yükseltici konuşmalar yapmakla yetindim ve Çankaya'ya döndüm.

İlk işim, Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun'u çağırtmak oldu. Geldi. Ordunun durumunu sordum. "Hükümetin emrinde" olduğunu söyledi. İstanbul'da nümayiş yapan gençlerin, Beyazıt Meydanı'nda cemselere doldurulduğunu, fakat Davutpaşa kışlasına varmadan yollarda bunların subaylar tarafından salıverildiğini söyledim. Şaşırdı. Tahkik ettireceğini ve ihmali olanları cezalandıracağını söyledi.

Bunun üzerine kendisine, İstanbul'da NATO toplantısının yapılacağını, bu toplantı sırasında dış dünya temsilcilerine hükümeti küçük düşürücü nümayişlere hazırlık yapıldığını anlattım ve bunların behemehal önlenmesini istedim. Sıkıyönetim komutanlıkları daha dikkatli bir çalışma içinde olmalıydılar. Sonra şunu ekledim: "Sizden bizzat İs-

tanbul'a giderek durumu yerinde incelemenizi rica ediyorum" dedim. Gitti. Helikopterle İstanbul üzerinde uçtu ve telsizle gerekenlere emir verdi. Barikatlar kurdurdu. NATO toplantısı sabote edilememişti ama, şehir yine de tedirgindi.

Bu olayları takip ettiğim sırada, Millî Savunma Vekili Ethem Menderes'in beni görmek istediğini söylediler. Kabul ettim. Bana, Genelkurmay Başkanı'nın İstanbul üzerinde helikopterle uçmasının ve gerekenlere şahsen emir vermesinin orduda iyi karşılanmadığını, Generallerin, "Hükümetin bize güveni yok mudur ki, Genelkurmay Başkanı işi ele alıyor?" dediklerini anlattı ve Genelkurmay Başkanı'nı Ankara'ya çağırmak için benden izin istedi.

Kendisini tersledim.

Orduların Başkumandanı olarak işi ele almasının generalleri neden kuşkuya düşüreceğini sordum. O görevini yapıyor, siz de görevinizi yapınız dedim. Gitti.

Özellikle o günlerde Millî Savunma Vekilliğinde Ethem Menderes'in bulunması gerçekten bir talihsizlik olmuştur.

Bu günlerde nümayişler iyice tavsamıştı. Ancak militanların gayretiyle ayakta durabiliyordu. İstanbul'dan Ankara'daki bazı kimselere telefonlarla haberler gönderiliyor ve "Artık tükendik, ne yapacaksanız, çabuk yapın" deniliyordu. Bunları haber alıyordum. Bu sırada Harbiye talebelerinin yürüyüşü oldu. Bu yürüyüş, ihtilale zorlayanlara büyük bir

moral aşısı oldu. Canlandılar. Durumun kritik noktaya gelmekte olduğunu görüyorlardı.

Başvekili ve Genelkurmay Başkanı'nı Çankaya'ya çağırdım. Üçümüz, durumu inceden inceye görüştük. Ateşi söndürmek lazımdı. Rüştü Erdelhun, bütün kuvvetlerin kendisine bağlı olduğunu ve her tedbiri almaya muktedir olduğunu söyledi. Ancak bu tedbirleri alabilmek için Hükümetin kendisine yetki vermesi gerektiğini ileri sürdü. Adnan Menderes "Size istediğiniz yetkiyi veriyorum" dedi. Erdelhun "Yazılı yetki isterim" diye direndi. Başvekil "Yazıp size yollarım" dedi. Dağıldık.

Adnan Bey bu yetkiyi yazıp göndermedi. Erdelhun da yetkiyi almadıkça harekete geçmedi. Hükümet varken, teşebbüsü elime alamıyordum. Geciktiğimizin de farkında idim. Bu sırada Başvekil, Eskişehir'e gideceğini söyledi. "Gidiniz, iyi olur" dedim. Maksadım, onun Ankara'da bulunmasından yararlanıp teşebbüsü ele almaktı. Fakat geç kalmıştık.."

Bayar bunları anlattıktan sonra sözlerine şunları ekledi:

"Bizim en büyük hatamız, istihbarata değer vermemiş olmamızdır. Millî Emniyet Teşkilatı ile gereği gibi meşgul olmadık. Bu teşkilatın başına getirdiğimiz kimseler, belki efendi insanlardı ama, bu işin adamı değildiler. Celal Karasaban, Hariciye'den yetişmiş bir elemandı; bunu tutup istihbarat örgütünün başına geçirdik. Hatadır. Hem de cezası yalnız bize değil, millete ödettirilmiş bir hatadır."

BAYAR'IN İLK YILLARI

5.3.1982
Celal Bayar'ın evinde
Nilüfer ve Ahmet Gürsoy'la

Babam, din adamı idi, sofu idi. Beş vakit namaz kıldığı gibi, nafile namazları da kılardı. Her gün ikindi namazından akşam namazına kadar geçen zaman içinde Kur'an'dan bir cüz okur ve sürekli hatim indirirdi. Bu hatimleri sıra ile, annesi, babası ve Devleti için yapardı. Onun gözünde Devletin bakası, kendi hayatından daha önemli idi. Cephe gerisini yaşadığı 93 Savaşı'nın facialarını hiç unutmaz, düşman içinde kalmanın dehşetini bize sürekli olarak anlatırdı. Bu, kendisini aşan devlet sevgisi, beni çok tesir altında bırakmıştır.

Babam bana da daha küçük yaşta iken Kuran okumasını öğretti, namaz kıldırdı. Camiye gitmek benim için çok zevkli bir işti. Bazan minareye çıkar ezan okur, bazan da cami içinde müezzinlik ederdim. Köyün büyükleri, benim bu gayretli Müslü-

manlığımı pek beğenirler, babamı kutlarlar, beni okşayan sözler söylerlerdi.

Oruç da tutardım. Fakat bazan şeytana uyup orucu bozduğum da olmuştur; bazı namazları eksik kıldığım gibi... Sağlam bir İslam terbiyesi ile büyüdüğüm bir gerçektir. Yatsı namazı kılındıktan sonra yatar, sabah ezanı okunmazdan önce kalkardık. İlk işimiz abdest almaktı. Cami vakti gelinceye kadar Kuran okur, dua ederdik. Sonra babamla birlikte sabah namazı için camiye giderdik.

14.5.1972

Celal Bayar'dan dinlenmiştir.

Bayar çocukluğu ve ilk gençliğine dair hayat hikâyesini şöyle anlattı:

Babam, Plevne göçmenlerindendir.

İstanbul'a gelmiş, önce Medresede, sonra da Darümuallim'de okuyarak öğretmen olmuş. Umurbey'e vermişler, gelmiş öğretmenlik yapmış. Medreseden de geçtiği için, zaman zaman Gemlik Müftüsü'ne vekâlet ederdi. Fıkıh bilgisine çok itibar ederlerdi.

Ben Umurbey'de doğmuşum.

İlkokulu babamın mektebinde okudum. Rüşdiyenin son sınıfına geldiğim zaman, babamın Abdullah adında bir arkadaşı köye geldi. Bu arkadaşı "Serkofçalı Abdullah" namı ile tanınırdı. Serkofçalı Abdullah, Fransızca biliyordu. Bana Fransızca dersleri vermeye başladı. Babamdan da Arapça ve Farsça dersleri alıyordum.

Bu sırada dayım Umurbey'e çıkageldi.

İstanbul'da Ali Suavi olaylarına karışmış ve yakalancağını anlayınca, bir süre köyde saklanmayı uygun görmüştü.

İstanbul'da gelirken bana -hiç unutmam- Servet-i Fûnun dergisinin bir yıllık abone makbuzunu hediye olarak getirmişti.

Açık fikirli, idealist bir insandı. Abdülhamit'ten ve onun jurnalcilerinden nefret ediyordu. Bunları bana o yaşlarımda o kadar heyecanla anlatmıştı ki, ben bütün hayatım boyunca Abdülhamit'ten ve her türlü jurnalcilerden nefret ettim.

Devlet işlerinde en zayıf yanım istihbarattı. Cumhurbaşkanı iken bile, Millî Emniyetle ilgilenmek istemedim. Bunun bir devlet adamı için kusur olduğunu biliyorum. Fakat başka türlü yapmak elimden gelmiyor.

Dayım Bana Ali Suavi üzerinde uzun bilgiler verdi. Sultan Murad'ın meziyetlerini saymakla bitiremezdi. Ben de onunla beraber Sultan Murat'ı seviyor, Abdülhamit'ten nefret ediyordum.

Dayım, Ali Suavi'nin arkadaşları ile mektuplaşıyordu. Bu mektuplar ve Servet-i Fûnun mecmuası, Gemlik'te Bakkal Nuri Bey vasıtası ile geliyordu. Onun için ben sık sık Gemlık'e iniyor, dayım namına gelen mektupları ve kitapları alarak köye dönüyordum.

Bu gidiş gelişler sırasında Gemlik'te bakkallık yapan Nuri Bey'le ahbap oldum. Nuri Bey, Mülkiye'de okumuş, fakat nedense okulu bitirememişti. İşittiklerime göre, bazı gizli hareketlere katılmış, cemiyetlere girmiş, sonra da kaçıp Gemlik'e yerleşmişti.

Bana, Namık Kemal'in kitaplarını ve bazı tarih kitaplarını okumam için veriyordu. Bunları dayımla birlikte okuyorduk. Hiç unutmam, Taberî tarihini bize bu Nuri Bey vermiş ve satır satır dayımla birlikte okumuştuk.

O yıllardaki bu çevre, beni ister istemez politik olaylara doğru sürükledi. Kafa formasyonum, Ali Suavi'nin fikirleriyle oluşuyordu. Mithat Paşa'yı ve onun memlekete yaptığı hizmetleri de bütün ayrıntıları ile dayımdan dinlemiştim.

Bir süre sonra dayım İstanbul'a döndü. Ben okumayı sürdürmek istiyordum. Fakat babam, beni yanından ayırmak istemiyordu. Bu yüzden 1dadi'ye devam edemedim.

15 yaşında iken, Bursa Ziraat Bankası, bir memur alacaktı, müsabaka imtihanı açıldı. Katıldım ve birincilikle kazandım.

Bana haber vediler. Gittim, banka müdürünün karşısına çıktım. Müdür beni baştan aşağıya süzdükten sonra:

- Aferin, dedi. İmtihanı birincilikle kazanmışsın... Seni şimdi memur almam lazım. Ama bir ke-

re yaşın küçük. Sonra Allah'ın bildiğini senden ne saklayayım. Burada odacı olarak aldığımız biri var, onu bu yere almak için bu müsabaka imtihanını açtık, onun için seni alamıyorum. Ama söz veriyorum. İlk açılacak yere seni tayin edeceğim.

Adam kayırmanın kötülüğünü o yaşta bu olayla tanıdım.

Durmadım üstünde, köye döndüm.

Fakat müdür sözünde durdu ve bir veznedarlık açılınca beni vazifeye çağırdı. 15 yaşındaydım. Kozahanı'ndaki iki odadan ibaret bankada çalışmaya başladım.

Tahtakale'de küçük bir oda tutmuştum. Geceleri burada 5 numara şişeli gaz lambası ışığı altında tarih kitapları ve romanlar okuyordum. Namık Kemal'in, Ziya Paşanın, Şinasi'nin şiir ve romanlarını hep o devrede okumuşumdur. Okumaya ve öğrenmeye karşı içimde büyük bir açlık vardı.

O zamanlar Bursa'da cizvit papazlarının yönettiği bir okul vardı. Hoca Ali Zade Mektebi'nin arkasında bir kilise ve onun bitişiğindeki binada dersler veriliyordu. Papazlar, gündüz sınıf hâlinde okuttukları gibi, akşamları geç saatlerde ve sabahları erken saatlerde de hususi dersler vermekte idiler. Ben sabah derslerine yazıldım. Sabahleyin kalkar kalkmaz cizvitlere gidiyor, oradan Ziraat Bankasındaki işime yetişiyordum.

Bankadan çıktıktan sonra, kadifeli Kahvenin yanındaki Filibeli Ahmet Efendi'nin bir berber dükkânı vardı. Oraya giderdim. Buranın müdavimleri arasında o yıllarda Bursa'da sürgün olarak bulunan ve Mektupçuluk yapan Süleyman Nafiz Bey, Sandıkemini, Emin Efendi, Maiyet memuru Hamza, gibi tanınmış insanlar vardı.

Maiyet memuru Hamza, Mizancı Murad'ın kardeşi idi ve o da Bursa'da sürgündü. Kısa bir zamanda kendisiyle dost olduk. Bir gün bana "İttihat ve Terakki Cemiyeti"ne girmek isteyip istemediğimi sordu.

O tarihlerde İttihat Terakki gizli örgüttü. İhtilalci metotlarla yeraltında çalışıyordu. Abdülhamid'ı devirmek ve Meşrutiyeti ilan etmek gayesindeydi. Fikir olarak böyle bir cemiyete girmeye hazırdım. Tereddüt etmeden "evet" diye cevap verdim ve girdim.

Babam, uzaktan da olsa durumumu izliyordu.

Padişah düşmanı sayılan kimselerle düşüp kalkmamdan memnun değildi. Bursa'ya geldi ve bana Hamza ile arkadaşlık etmememi, çünkü Hamza'nın Padişah düşmanı olduğunu söyledi. Hiç cevap vermedim. Yine de arkadaşlığıma devam ettim. Çünkü ben de Padişah düşmanı idim!

Bankadaki ilk müşahedelerim beni kötümser yaptı. Mithat Paşanın himmeti ile kurulmuş ilk Türk Bankası olduğu hâlde, kredilerden "ekalliyet" istifa ediyor, fakat Türkler, hemen hiç faydalanamıyorlardı. Köylüye verilen krediler pek değersiz bir

miktarda idi. Hele koza yetiştirenlere verdikleri kredi yi, kozaların satışı sırasında köylüden, vadesi gelmeden almaya kalkışmaları ve almaları; bende isyan duyguları yaratmakta idi. Bu hareketleri, bankada memur olduğum hâlde açıkça tenkit ediyor ve bankacılığa yakıştıramıyordum.

Bu sırada Bursa'da Doyçe Oryant Bank kuruldu. Başında Hacı Saffet Bey vardı. Hacı Saffet Bey Müdürdü. Kaldor adlı bir Macar da ikinci müdürlüğünü yapıyordu. Beni bu Bankaya Kaldor'dan sonra gelen yetki ile ve imza salahiyeti ile aldılar.

Bankaya Maten gazetesi geliyordu. Kaldor, Fransızca bildiği gibi Türkçe de biliyordu ve Maten'i beraberce okuyorduk. Jöntürklerin çalışmaları ve Makedonya'daki hareketler hakkında sürekli bilgi alıyordum. O kadar sıkılıyordum, hürriyetsizlikten o derece sıkılıyordum ki, kendimi âdeta bir kuyuda hissediyordum.!

Ziraat Bankası'nda iken edindiğim Ali Efendi diye bir dostum vardı. Annesi, beni evladı gibi severdi. İlle de beni evlendirmek istiyordu. Bir gün bana bir resim gösterdi. "Bu kızı ben münasip gördüm. Sen de beğeniyorsan bu iş olsun" dedi. "Peki" dedim, evlendim. Karımın ailesi de -benim gibi— Tunaboylu idi.

1908 İnkılabı olunca, Mizancı Murad'ın kardeşi Hamza İstanbul'a gitti; onun yerine ben görevi aldım. Bursa'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nın Başkanı olduğum zaman sadece 19 yaşında idim.

5.3.1982
Celal Bayar'ın evinde
Kızı ve Damadı ile

Umurbey'de babamın bir yardımcı öğretmeni vardı, onun da adı Abdullah. Garip bir raslantı, o da Berkofçalı idi. Berkofçalı Abdullah, Fransızca bilirdi. Fransızcasının ne ölçüde olduğunu bugün kestiremem ama, bana Fransızcanın gramerini öğretiyor, kelimeler ezberletiyordu. Babamın verdiği Farsça ve Arapça derslerinden arta kalan zamanımı, Fransızca öğrenmeye ayırıyordum.

Fakat bu çalışmalar bütün zamanımı doldurmazdı. Yine de çocuklarla köy meydanında oyunlar oynamaya vaktim kalırdı. Kapalı havalarda daha çok aşık oynardık. Bu oyunda becerikli idim. Aşık oyununda, "çuk" oturtmak diye bir hüner vardı. Bileği ve parmakları iyi kullanma melekesine dayanırdı. Bunu becerirdim. Bu yüzden bir koca torba dolusu aşık kemiğim birikmişti.

Hava açık olduğu zaman, çelik-çomak, birdirbir, Bico gibi oyunlar oynardık. Bakıyorum, bugünkü çocuklar da birdirbir, çelik-çomak oynuyorlar. Onun için size bunun tarifim yapmayacağım. Ama sanırım bicoyu siz de bilmezsiniz. Bu oyun şöyle oynanırdı:

Oyuna girecek çocuklar toplaşırdık. Aramızdan iki kişi, Reis veya Kaptan olurdu. Kaptanlar, sıra ile kendi takımlarını seçerlerdi. Seçme işi bittikten sonra ayak ölçüsü oyunu ile, "ebe" olacak takım belirlenirdi. Yani, kaçanlar kimler olacak, kovalayanlar kimler olacak? Bir çeşit, hırsız-polis oyunu..

Kaptanlar, takımlarını hazırlarlar, oyun başlar ve kaçanlar, köyün dört yanına dağılırlar. Kaçan takımın kaptanı, daha önce planını arkadaşlarına açıklar, kimin nereye saklanacağını, kimin şaşırtmaca vereceğim, kimin sıkışınca takımı için kendisini feda edeceğini söyler.

Kovalayanların kaptanı da aynı işi yapar. Oyun başlar.

Bütün köyü dolduran bir oyundur bu... Bazan saatler sürebilir. Kaçanlar, kimseye yakalanmadan çınarın dibine geldikçe, meydanda seyirciler kendisini "Bico" diye alkışlarlar.. Övünmek gibi olmasın ama, ben bu oyunlarda hep kaptan seçilirdim. Çoğu zaman da bizim takım oyunu kazanırdı.

5. *3. 1980*
Bayar'ın evinde Nilüfer ve
Ahmet Gürsoyla birlikte

Babam, ağabeyim Behzat'ı, Edirne Askerî İdadisine, küçük ağabeyim Asım'ı da Bahriye okuluna yazdırmıştı. Sürekli kaybedilen savaşlar, bozgunlar, babamda güçlü bir "ordu hasreti" yaratmıştı. Bu tutkusu yüzünden de iki oğlunu birden askerî okullara yerleştirmiş bulunuyordu.

Fakat kısa aralıklarla iki ağabeyim, verem illetine yakalandıkları için, köye döndüler!

Ben o zaman küçüktüm ama, her şeyi bütün teferruatına kadar hatırlıyorum. Halk arasında adı "İnce Hastalık" olan veremin o yıllarda tedavisi çok güçtü. Çevrede iyi doktor yoktu. Babamın aldığı ayda beş altın, köyde ferahlıkla yaşamamızı sağlıyordu ama, mütehassıs doktor bulmaya ve ilaç almaya yetecek kadar değildi.

Yine de Bursa'da doktorlara baş vuruldu, ilaçlar alındı, kocakan ilaçları yapıldı, yiyeceklerine özel itina gösterildi ama, ağabeylerimin kurtarılması mümkün olmadı. Birbiri ardından ikisini de kaybettik.

Bu facia babamı temelinden sarstı ama, annemi yıktı, diyebilirim! Benim İstanbul'a okumaya gönderilmeyişimde, annemin bu üzüntüsünün tesiri olmuştur.

Olay, benim üzerimde iki türlü tesir yarattı. Ağabeylerimi seviyordum ve onları kaybetmek benim için bir üzüntü idi. Fakat ondan başka, her iki kardeşimin veremden ölmesi beni korkutmuştu. "Acaba ben de mi veremden öleceğim?" diye çok endişe ettim. Bir uzun süre, bu tesir altında yaşadıktan sonra, İslami bir tevekkülle bunu aklımdan çıkardım.

2.3.1982
Bayar'ın evinde Nilüfer ve
Ahmet Gürsoy'la

11 yaşımda iken, Rüştiye'yi bitirmiştim. Özel dersler alarak tahsilimi ilerletiyordum. Dayımın köye gelmesi bu sıralara rastlar.

Dayım Mustafa Şevket, "Sarıklı İhtilalci" Ali Suavi'nin arkadaşı idi ve kendisi ile birlikte bazı eylemlere katılmıştı. Ortada görünmemek için köye geldiği zaman, bana "Servet-i Fünun" mecmuasının bir yıllık abonesini hediye olarak getirmişti.

- Dayımla birlikte uzun günboyu köyü dolaşıyor, konuşuyorduk. Padişahların nasıl birer müstebit olduğunu anlatıyor ve içimde düşmanlık çukurları açıyordu.

O zamana kadar ailemden ve çevremden edindiğim fikirlere göre, Padişahlık çok muhterem bir makamdı. Orada oturanlar, adaletle iş görürler, devleti ve tebayı adaletle yönetirlerdi. Osmanlı Dev-

leti "Ebed-müddet" yani, sonsuza kadar sürecek bir devletti. Bir ferdin vazifesi, Devletine ve ülkesine faydalı olmak; gerekirse, Devleti ve ülkesi için hayatını feda etmekti.

Fakat çok sevdiğim dayım, Padişahın böyle olmadığını söylüyordu. Özellikle, hafiye teşkilatına düşman olmuştum. Hafiyelik yapanları kullanan padişahı da sevmiyor, ona da yavaş yavaş düşman kesiliyordum!

Ancak bu duygularımı saklamak gerektiğini de bilmekte idim. Özellikle babamın bu düşüncemi öğrenmesi, felaket olurdu!

Dayım bir süre sonra köyden ayrıldı ve Kerbela'nın bir kasabasında Kadılık görevi aldı. Fakat bu zaman zarfında, Gemlik'te bakkallık yapan Nuri Bey'le tanışmıştım.

Nuri Bey, Mülkiye mektebim bitirememiş, Gemlik'e gelip bakkallık yapmaya başlamıştı. Bütün Jontürk neşriyatını takip ediyordu. Bana özellikle, Namık Kemal'in bütün şiirlerini, piyeslerini, romanlarını Nuri Bey vermiştir. Ben bunları gizlice içer gibi okudum. Namık Kemal'in vatan sevgisi içimi coşturuyor, ben de köyün dar sınırlarından kurtulup okumak, adam olmak ve vatana, Namık Kemal gibi hizmetler yapmak istiyordum.

İstanbul'da "Galatasaray Sultanisi" adlı bir okulun olduğunu ve bu okulda derslerin bile Fran-

sızca okunduğunu duymuştum. Bu okula girebilsem, hem tahsilimi ilerletebilirim, hem de Fransızcayı tam olarak öğrenebilirdim.

Düşündüm, taşındım ve sonunda İstanbul'a kaçmaya karar verdim! İstanbul'da teyzem vardı, onun evinde kalabilirdim. Merak etmemeleri için eve ulaşacak bir haber bırakıp İstanbul'a gittim.

Teyzemin evinde kalıyordum ama, onlara da yük olduğumu fark ediyordum. Geçimleri, benim masraflarımı da karşılayacak ölçüde değildi. Hemen her gün, Şehzadebaşı'ndan Galatasaray'a kadar yürüyor ve öğrencilerin okula giriş ve çıkışlarını gıpta ile seyrediyordum: "Ne olur, ben de bu mesut insanların arasına karışabilsem!"

Okul ücretli idi, babamın maaşı, masraflarımı karşılayamayacaktı. Zaten babamın da Galatasaray'a gitmeme gönlü yatmıyordu. İster istemez köye döndüm.

Fakat bütün bunlara rağmen okumaktan ümidimi kesmemiştim. Kendi kendime çareler arıyordum. Sonunda babama düşüncemi kabul ettirebilmek için bir plan kurdum. Bir gün konuşurken ansızın:

- Siz beni sevmiyorsnuz, dedim.

Babam hayretle yüzüme baktı...

- Bunu nerden çıkarıyorsun?..

- Şurdan çıkarıyorum. Her baba, oğlunun

okuması için elinden gelen fedakârlığı yapıyor, fakat siz benim okumam için bir fedakârlık yapmaya yanaşmıyorsunuz?..

Babam, beni gözleri ile uzun, uzun süzdükten sonra:

- Fakat, dedi sen de benim istediğim yerde okumak istemiyorsun?

O zaman ayaklarım suya erdi. Babam, kendisi gibi, benim de Medrese'de okumamı istiyordu ve bunu bana bir kaç kere teklif etmişti. Ben, çağdaş okullarda okumak istediğim için direnmiştim. Şimdi babam, bunu ima ediyordu? Hiç sesimi çıkarmadan önüme baktım. Medreseye gitmeye gönlüm yoktu!..

6.6.1980 günü Bayarin
Çiftehavuzlar'daki Evi

Bayar Anlatıyor

Bursa'da, Alman Bankası'nda çalışıyordum. Tıraş olduğum berber dükkânının müdavimlerinden, Vilayet maiyet memuru Hamza Bey vardı. Zamanla, ahbap olduk.

Bir gün bana, tttihat ve Terakki Derneği'ne girmek isteyip istemediğimi sordu. Bu gizli dernekten haberim vardı. Çünkü çalıştığım bankaya çeşitli Avrupa gazeteleri ve bu arada bol Türkiye haberleri yayımlayan Fransızca Maten gazetesi geliyordu. Bu gazetelerden, Paris'te Ahmet Rıza Bey adlı bir Türk'ün gazete çıkardığını ve Abdülhamid idaresine karşı muhalefet yaptığını biliyordum.

İttihat ve Terakki Cemiyeti de kurulduktan sonra Ahmet Rıza Bey'i içine almıştı. Hamza Bey'e; "Sevinerek katılmak isterim" dedim. Bana bir cevap vermedi, bir kaç gün sonra fikrimi değiştirmediysem, adresini verdiği eve gitmemi söyledi. Gittim.

İki katlı, ahşap, küçük bir evdi.

Alt kattaki odada beni bir hayli beklettikten sonra, yukarıya çağırdılar.

Merdivenleri çıktım ve önüme gelen bir kapıyı açtım. Yüreğim, göğsüme sığmıyormuş gibi çarpıyordu.

Oda karanlıktı. Bir mum yanıyordu. Önünde bir masa vardı.

Masanın üzerindeki tabanca gözüme çarptı. Biraz dikkat edince, yanında Kur'an-ı Kerim'in de durduğunun farkına vardım.

Masanın gerisinde, yalnız gözleri görünen siyah kukuletalı üç adam vardı. Üçü de iri yarı idiler. Oturdukları hâlde, benim boyuma yakın görünüyorlardı.

22-23 yaşlarında idim. Gizli bir derneğe girmenin heyecanı bütün vücudumu sarmıştı. Karşımdaki kukuletalı üç kişiden ortadaki ağır bir sesle konuştu:

- Cemiyetimize girmek istiyormuşsun, doğru mu?..

- Evet efendim.

- Cemiyetimizin gizli olduğunu, bütün çalışmalarının gizli sürdürülmesi gerektiğini biliyor musun?

- Evet Efendim...

- Bak, genç bir adamsın!.. İyi bir pozisyonun var!.. Memlekete, cemiyetimiz yolu ile hizmet etme-

ye çalışırken, işini, aileni, huzurunu kaybedebilirsin!..

Hayatın da gidebilir...

Bir gün kendini darağacının altında bulabilirsin!..

Bunları iyice düşünüp taşındın da mı Cemiyet'imize girmek istiyorsun?..

- Evet efendim.

- Öyleyse, sağ elim Kurana, sol elini tabancanın üstüne koy ve benim söyleyeceklerimi tekrarlayarak yemin et!

Sağ elimi Kur'an'a, sol elimi tabancanın üstüne koydum ve söylenenleri tekrarlayarak yemin ettim. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin azası olmuştum artık... Bursa'da topu topu beş kişi idik. Beş kişilik bir yeraltı hücresi olarak yuvalanmıştık. Başkanımız, beni Cemiyet'e davet eden Vilayet Maiyet Memuru idi.

1908'de Meşrutiyet ilan edilince, cemiyet yüze çıkmadı, yeraltında kaldı. Yalnız, Genel Başkanlıktan gelen bir yazıda dernekten bir kişinin delege seçilmesi ve yüze çıkarak Cemiyet adına hükümet ve mahalli idare yetkilileriyle temasları yürütmesi isteniyordu.

Beni seçtiler. Ben zaten, Bursa'dan ayrılan Başkan Hamza'nın yerine başkanlık yapmaktaydım. Bankada kişiliğimi açıkladığım zaman, çevremdeki insanlarda büyük hayret ve sevinç gördüm. Banka-

nın özellikle yabancı personeli, memleketi için çalışan insanları hayranlıkla karşılıyordu. Ben de böylece Bursa'da Cemiyet'in mümessili olarak çalışmaya başladım.

Talat Paşa, Kara Kemal, Mithat Şükrü gibi İttihat ve Terakki'nin birinci derecedeki insanları, birer vesile ile Bursa'ya geldiler ve ben kendileriyle görüştüm.

Talat Paşa (o zaman bey) Bursa teşkilatı hakkında Hakkı Baha Bey'den bilgi almak istemiş. Hakkı Baha Bey, Selanik'te İttihat Terakki Kurucuları arasında bulunmuş bir Bursalıdır. Beni ve Bursa teşkilatını yakından tanırdı. Sonradan bana söylediğine göre Hakkı Baha, Talat Paşaya: "Mahmut Celal-'in dediklerine bak, gerisini hiç dinleme" demiş... Bu yüzden olacak, Talat Paşanın beni uzaktan, fakat dikkatle izlediğini daha sonra öğrenebildim.

Kara Kemal, İstanbul teşkilatının yöneticisi idi. "Küçük efendi" diye adı çıkmıştır. Bu Talat Paşa'dan sonra ağırlığı olan kişi anlamına gelir. Onunla, İstanbul'a talimat almak, seçimlere katılmak için, gidip gelirken tanışmıştık.

Bana özel bir muhabbeti olduğunu fark ediyordum. Genel Merkez'deki itibarımı sağlayan güçlerden biri de sanırım bu idi...

Bir ara "Cemiyetin Katib-i Umumisi" (Genel Sekreter) Mithat Şükrü bey Bursa'ya geldi. Çekirge'de Servinaz otelinde kalıyordu. Kendisine ziyare-

te gittim. Gördüm ki bahçede yemek yiyor. Rahatsız etmemek ve kendisini ziyarete geldiğimden haberdar edebilmek için, garsonla kartımı gönderdim. "Buyursun" demiş, gittim, karşısına oturup Bursa teşkilatı hakkında kendisine bilgi verdim. Beni dikkatle dinledi. Daha sonra yazdığı hatıralarda benim için çok övücü sözler kullanmıştır.

Kartvizit kullanmak, dikkatini çekmişti. Çünkü o yıllarda kartvizit kullanmak yaygın değildi.

Bir gün, Genel Başkanlıktan bir telgraf aldım, merkeze gelmem isteniyordu.

Benim Bursa'dan ayrılmam, o tarihte çok güçtü. Çünkü bankada üç imza sahibi memur vardı. Ben bunlardan biri idim. Arkadaşlardan biri İstanbul'a gidince, biz iki imza yetkili memur kaldık. Direksiyonun Türkçe muhaberatını ben imzalıyor ve mesuliyetini benimsiyordum, Almanca muhaberatı Mr. Handell sorumluluğunu benimseyerek imzalıyor, Fransızca muhaberatı da ortak imzalıyorduk.

Ben, Bursa'dan ayrılacak olsam, imzanın biri gitmiş olacak ve bu yüzden bankanın her işi durmuş olacaktı. O zamanlar hafta tatili cuma günleri yapılırdı. Biz banka olarak perşembe günü öğleden sonra bankayı kapatırdık. Genel Başkanlıktan gelen telgraf üzerine perşembe günü Mudanya'dan Vapurla İstanbul'a gitmeyi, cuma günü görüşmeyi ve

yine cuma günü akşamı Bursa'ya dönmeyi tasarladım.

İstanbul'a gittim, beni Mithat Şükrü Bey karşıladı ve Talat Paşa ile Kara Kemal Bey'in yanına götürdü. Talat Paşa bana;

- Seni İzmir Katib-i Mesullüğüne tayin etmek istiyoruz, ne dersin?

Tereddüt etmeden cevap verdim:

- Emredersiniz...

Kara Kemal atıldı:

- Emretmek yok!. Bu, bir hizmet teklifidir. Kabul edersin, reddedersin... Bu senin bileceğin bir şey!

- Can-ü minnetle, dedim.

- Allah muvaffak etsin! Hazırlanıp hemen hareket edersin!

Çıktım. Başım uğulduyordu!.

Düşünemeyeceğim kadar büyük bir hizmet teklif edilmişti. İzmir, o yıllarda bir bakıma, İstanbul'dan daha önemli idi.

17.8.1972

Haluk ŞAMAN'la birlikte

Celal Bayar'dan dinlenmiştir.

Celal Bayar İzmir'de İttihat ve Terakki'nin Katib-i Mesulü olarak Vagon yolsuzlukları üzerinde durduktan ve İttihat Tarakki'nin Merkez Heyeti azası Doktor Nâzım'ın akrabası olan İstasyon müdürünün yolsuzluk sırasında suçüstü yakalayıp hapsettirdikten sonra, İstanbul'a davet edilir.

O zaman, Fırka'nın Genel Sekreteri olan Mithat Şükrü, Bayar'ı yanına alıp Nafia Vekilı'ne götürür. Önde Mithat Şükrü arkadan Bayar, Vekil'in odasına girerler.

Vekil'in karşısındaki iskemlelerin en ucuna Mithat Şükrü oturur. Celal Bayar'ın ya Mithat Şükrünün sağına geçip oturması, ya da ayakta kalması gereklidir. Esasen Mithat Şükrü de bunun için en uçtaki sandalyeye oturmuştur!

Bayar, burada yapacağı konuşmanın, takınacağı tavrın siyasi hayatını tayin edeceğini anlar. Tereddüt etmeden iskemleleri dolaşıp Mithat Şükrümün sağına oturur.

Nafıa Vekili, daha önceleri Bursa'da Valilik yaptığı için Bayar'ı tanımamaktadır. Hatırını sorar. Sonra:

- Anlat bakalım, der.

- Bayar, Vagon yolsuzluklarını anlatmaya başlar. Bitirir. Bakan gülerek:

- Celal Bey, der, bu anlattığın insanların ağızları yok mu?

Bayar, sözün nereye getirileceğini bile, bile cevap verir:

- Var, efendim.

- Öyle ise yiyecekler!.

Vekil ve Mithat Şükrü gülerler.

Bayar gülmez. Bakana:

- Öyle ise benim sizden ayrı bir ricam olacak, diye konuşmaya başlar. Mademki ağızları olan insanların rüşvet alacaklarını tabii görüyorsunuz. O zaman lütfen bir kanun çıkarın. Rüşvet ve iltimas ceza tehdidi altında değildir, diye; biz de kurtulalım, sız de rahatlayın!

Buz gibi bir hava dalgalanır. Vekil, önüne bakar; Mithat Şükrü ayağa kalkıp veda eder; birlikte

çıkarlar. Parti'ye kadar birlikte yürüdükleri hâlde Mithat Şükrü, Bayar'a, bir tek kelime bile söylemez.

Merkez-i Umumi'ye geldikleri zaman Bayar sadece:

- Allaha ısmarladık, demekle yetinir. Fakat olay Merkezi Umumi'de müzakere edildiği zaman, çoğunluk Bayar'la birlikte olur.

18.1.1978 günü
Celal Bayar'ın evinde ve huzurunda
Sayın Tayfur Sökmenden dinlenmiştir.

İttihat ve Terakki'nin önemli kişilerinden biri olan Ferit Tek. Abdülhamit aleyhine bazı hareketlere girdiği ve yakalandığı için, Fizan'a sürülmüştü. Bana bir gün bu sürgün hikâyesini uzun uzun anlattı.

Trablusgarp'a sürüldükten sonra bir süre orada kalmış ve bölgenin komutanı Recep Paşa'nın göz yummasından yararlanarak kaçmış, Fransa'ya gelmiş. Bundan sonrasını Ferit Tek şöyle anlam:

- Paris'le Siyan Politik tahsili yapıyordum, Prof..... çok değerli bir ilim adamıydı, derslerinde başarılı olduğum için de benimle yakından ilgileniyor, ilerlemem için kitaplar salık veriyor, yardım ediyordu. 1 [akkımda bildiği tek şey "Osmanlı" olduğumdu, ama ne dinimi, ne de milliyetimi bilmiyordu, o güne kadar bunu sormamıştı da... Bir gün:

- Peki ne yapıyorsunuz Fransa'da?.. dedi.

Jöntürklerden olduğumu, memleketimdeki istibdat idaresini yıkmak için çalıştığımı, ülkeme hürriyet ve parlamenter rejim götürmek istediğimi heyecanla anlattım. Sözümü kesmeden beni dikkatle dinledi ve konuşmam sona erince de:

- Sen kendini vatansever mı görüyorsun? dedi.

"Elbette" deyince karmakarışık üzüntülü bir yüzle konuştu:

- Sen vatansever değil, vatan hainisin!

Neye uğradığımı bilemedim ve kendimi savunmaya çalıştım, o yine dikkatle beni dinliyordu. Sözümü bitirince:

- Fransa da bu dönemlerden geçmiştir, dedi. Vatanseverlikle, Vatan hainliği bazan birbirine karışır. İyi niyetli olmak, vatansever olmak için yeterli değildir, hareketiyle vatanına yarat sağlamak lazımdır.

Siz ülkeniz için özgürlük ve parlamenter rejim isterken kendinizi düşünüyorsunuz, ülkenizi değil!..

Sizin ülkeniz, bir çok milletlerden ve dinlerden kurulu bir imparatorluk. Nitekim, Osmanlı İmparatorluğu diyorsunuz. Bu, yekpare bir imparatorluktur. Eğer, özgürlükçü parlamenter rejimi memleketinizde uygularsanız, başka dinden, başka milletten olan milletvekilleri, Türklerden çok daha faz-

la olur ve bundan Türkler değil, öteki milletler yararlanırlar. Parlamenter rejimi siz değil, onlar isteyecekler, siz vermemeye çalışacaksınız!

Çünkü Parlamenter rejim, sizi eninde sonunda Anadolu'nun bir parçası içine kapatır, bütün öteki milletler sizden ayrılırlar. Eğer hedefiniz bu ise, çalışmanız doğrudur. Yok, Osmanlı İmparatorluğu'nun canlı ve güçlü olmasını istiyorsanız, kendi aleyhinize çalışıyorsunuz, o zaman da size vatan haini dediğim için kızmamanız lazım...

Ben, Parlamenter rejimde Türk milletvekillerinin diğer milletvekillerinden sayı bakımından üstün olacaklarını, böylece bu mahzuru kaldıracağımızı söyledim. Güldü. Eğer kendiniz için istediğiniz hürriyeti, öteki dinden ve milletten olanlar için istemiyorsanız, buna hürriyetçilik denilmez. Batırırsınız ülkenizi...

Ben Hoca'nın laflarından iyice giyindim. Bir daha bu konu açılmadı. Fakat 1908 Devrimi başarıya ulaşınca ve imparatorluğun yaprak dökümü başlayınca, Hocamın ne kadar haklı olduğunu gördüm ama, çok geç... Biz, "Genç Türkler" değil, "Toy Türklermişiz."

Celal Bayar'dan dinlenmiştir.
17.9.1972

Demirci Efe'nin yanında çalışıyordum. Düşmanın kuvvetli bir kol hâlinde Salihli'ye doğru ilerlediğini haber aldık. Demirci Efe, zeybeklerini topladı ve uygun yerlerde pusulanarak düşmanın yaklaşmasını bekledik. Kurşun menziline girince bizim taraftan ateş başladı. Neye uğradıklarını anlayamadılar, önce oldukları yerde direnmeyi denediler, sonra geri çekilerek mevzilendiler. Şimdi karşılıklı bir savaş başlamıştı.

Düşman, geriden yeni kuvvetlerle güçlendi. Sağdan, soldan dağı çevirerek kuvvetler harekete geçti!

Bizim kuvvetimiz sayılıydı. Düşmanla başa çıkamazdık. Ancak, en çok zarar verecek noktaya kadar dayanmak, sonra düzenle geri çekilmek gerekti.

Demirci Efe, havayı beğenmedi ve komutayı Hacı Şükrü'ye bırakarak çekildi. Hacı Şükrü, yiğit

bir efeydi. Dayanıyordu. Fakat bizim hattan silah seslerinin gittikçe azaldığını fark ettim. Olup biteni anlamak için yamaçtan dolaşıp öteki mevzilerımizi görmek istedim. Bir de baktım ki, sol kanat mevzilerindeki zeybekler, süslü elbiseleriyle atlarına binmişler, içerilere gidiyorlardı. Beş, altı kişiydiler. Önlerine çıktım:

"Arkadaşlarınızı düşman karşısında bırakıp nereye gidiyorsunuz; dönün geriye!" dedim.

İçlerinden biri hemen filintasına davrandı ve, bana çevirip ateş etti. Bir kurşun, kulağımın dibinden vızıldadı. Arkadaşları, hemen ateş eden zeybeğin silahına sarıldılar ve ateşi tekrarlamasına engel oldular.

Ateş eden Zeybek beni tanımıyordu. Arkadaşlarına "Kim ülen bu" dedi. Arkadaşları kurye olarak Demirci'nin yanına gelip gittikleri için, beni görmüşlerdi; anlattılar. Zeybek kurnaz bir dönüş yaptı "Bağışla Hoca Efendi. Bilemedik, seni gâvurdan yana sandık biz!"

- Şimdi öğrendin mi?

- Öğrendik.

- Dön öyleyse geri!

Duraladılar. Anladım ki dönmeye niyetleri yoktu. Biraz daha diretsem, elbirliği edip beni vuracaklardı. Çünkü kaçtıklarını Demirci'ye söyleyebilirdim. İçlerinden biri:

- Biz düşmana yüzgeri etmedik. Hoca Efendi, dedi. Tepeyi dolanıp ardından saldıracağız!.

Dediklerini kabul etmekten başka çare yoktu. Düpedüz kaçıyorlardı ama, hiç değilse bir bahane icat etmişlerdi. "Peki öyleyse" deyip yürüdüm. Hemen Hacı Şükrü'yü durumdan haberdar ettim.

Aradan bir süre geçti.

Balıkesir Kongresi'nde Akhisar Cephesi Komutanlığı'na tayin edilmiştim. Ankara Büyük Millet Meclisi'nde de mebustum. Ankara'ya gitmem gerekiyordu. Akhisar Cephesi Komutanlığı'na Hafız'ı vekil bıraktım.

Geceyi Yarbay Hüsameddin'in evinde geçirdim. Eski Teşkilat-ı Mahsusa'dan Ahmet Ağa da, benimle birlikte konuktu.

Yarbay, benim Bursa'ya gideceğimi, oradan Ankara'ya geçeceğimi duyunca kaygılandı. Anzavur, almış yürümüştü. Kuvayımilliyecileri ve İttihatçıları kasıp kavuruyordu. Ben de, aradığının ikisi de vardı. Ahmet Ağa da benimle birlikte Bursa'ya gelmek istedi. Yarbayın kendisine bu fikri verdiğini anlamıştım. Bu Yaman Teşkilat-ı Mahsusacı, Bursa'ya kadar yanımda olarak beni korumaya çalışacaktı.

Sabahleyin bir yaylı araba ile yola çıktık. Hüsameddin Bey, bize ayrıca beş silahlı atlıyı da, koruyucu olarak vermişti. Atlıların üçü önden, ikisi geriden geliyordu. Ben arabanın arkasına,

Ahmet Ağa da arabacının yanına silahlarımızla mevzilenmiştik.

Balıkesir'i, Bandırma'yı geçtik. Kirmastı'ya girmek üzereydik. Silahlı koruyucular tarafından korunan bir yaylı araba, herkesin yol boyu dikkatini çekiyordu.

Kirmastı'ya (M. Kemal Paşa) geldiğimiz zaman, atlılara teşekkür ettim. Görevlerinin bittiğini ve kıtalarına dönebileceklerini söyledim. Saygılı birer selam verip atlarının başlarını döndürdüler ve gözden kayboldular.

Sonradan öğrendim ki bu beş atlı, bizden ayrılır ayrılmaz, Anzavur'a katılmışlar ve onun askeri olmuşlar!

Beni pekâlâ tutuklayabilirler ve Anzavur'a teslim edebilirlerdi. Bir kez de hayatımı böylece kurtarmış oldum.

Kirmastıya girdik, otele indim. Ahmet Ağa, biraz sonra kasabaya çıkıp dolaşmak istedi. Ben otelde kaldım. Kaymakam ve halk benim kim olduğumu öğrenmek istiyormuş. Ahmet Ağa, milletvekili olduğumu söyleyince, biraz yatışmışlar ama, yine de kasabada kalırsam, başlarına dert açabileceğim düşüncesiyle tedirginlikleri gevşememiş...

Ertesi sabah Bursa'ya hareket ettik;

Bursa'da Yeniyol'un (İnönü Caddesi) başında Nuriye Oteli'ne indim. Nuriye Oteli'nin sahibi Nuri Bey eski günlerden dostumdu. Bana: "Hoş geldin" dedi ama, eski içtenliği yoktu!..

Durumu anlamak için caddeye çıktım. Tanıdıklar, beni görünce kaldırım değiştiriyorlar, selam vermemeye çalışıyorlardı.

İttihatçı eski akadaşları aradım, bulamadım.

Yeniyol'un alt başında İttihatçı hancılar vardı; onlara gittim. Birini buldum. Durumu anlamak için "Ne var ne yok?" dedim.

"Anzavur geliyor," dedi, "Sağ yanında kelam-ı kadim, boynunda mavzer, nur yüzlü, sakallı, şeriattan ayrılmayan bir adam! Padişah efendimizi korumak için yola düşmüş! Hepimiz onun etrafındayız."

Durumu anlamıştım.

Otele geldim, hesabı gördüm, bir yaylı araba ile Çekirge'deki evime hareket ettim. Gazeteciler, "Şeyhülislam'ın fetvasını yazıyor, Kuva-yı Milliyeciler asidir, öldürülmeleri sevap" diye çığniyorlardı.

Akşam karanlığında eve geldim.

Karım ve çocuklarımla henüz konuşmaya başlamıştık ki, kapı çalındı. Açtım. Yarı karanlıkta bir adam elime bir kağıt tutuşturup uzaklaştı. Lambanın ışığında kâğıdı açtım: Bu bir servis telgrafı idi ve Mustafa Kemal Paşa'dan geliyordu. Benden hemen Bursa'da teşkilât kurmamı ve Anzavur'u durdurmamı istiyordu.

Karım, hayatında ilk defa konuştu: "Eee, bu kadarı da fazla!" Daha on dakika oturup konuşmadan yeni bir göreve başlamak, kadın ve anne olarak ona ağır gelmişti!

30.9.1972

Celal Bayar'dan dinlenmiştir.

İş Bankası Genel müdürü idim. Tarsus'tan, bir banka müşterimizden bir mektup aldım. Bu müşterimiz bana, İş Bankası'na tahsil için 6.000 liralı bir senet verdiğini, ödenmediği takdirde protesto edilmesini de talimat olarak bildirdiğini yazıyor ve Mersin şubesinin, bu senedin muhatabını protesto etmediği için alacağının tahsiline hukuki imkân kalmadığını da ilave ederek sızlanıyordu.

Hemen durumu incelettim.

Gerçekten hata şubemizde idi.

Şubede çalışan elemanlar gerçekten değerli kişiler olmakla beraber, bir dikkatsizlik yapmışlar ve müşteriyi zarara sokmuşlardı!

Hemen şubeye talimat verdim. Protestosuz senedi müşteriden aldırdım ve bedeli olan 6.000 lirayı da ödettim. Çünkü kanaatim odur ki, banka, muhatabına veya müşterisine karşı hata yapamaz.

Yaparsa, zararına banka katlanır. Banka için imza ve taahhüt o derece önemlidir.

Hemen şunu da belirteyim, bu hareketimden sonra bu müşteri, bütün işlerini bizim banka ile yapmaya başladı ve kendisinden yılda 15-20 bin lira kazanmaya başladık. Senedi de gecikerek tahsil edilebildi.

Şimdi size başka bir olay anlatayım.

Yıl 1957...

Cumhurbaşkanıyım.

İş Bankası'nın o zamanki Genel Müdürü Ahmet Dallı bir gün beni ziyaret etti ve hatıralarımı yazmakta olduğumu haber aldığını, İş Bankası'nın bir yayın kolu bulunduğunu, bu hatıralarımı banka olarak basmak istediklerini söyledi. Ben tereddüt ettim. Kendisine: "Siz bu hatıraları basarsınız ama, ortaya bir sürü dedikodu dökülür. Banka Celal Bayar'a şu kadar para vermiş, bu kadar para vermiş diye hayali reklamlar icat ederler. Bu sebeple bundan vazgeçin. Başımız ağrımasın" dedim.

Ahmet Dallı ısrar etti. "Kim ne söylerse, söylesin. Siz İş Bankası'nın kurucususunuz. Bizim yayın kolumuz dururken hatıralarınızı başka yerde bastırmanızdan müteessir oluruz. Nihayet bir "sözleşme" yapılacaktır. Merak eden gelir görür" dedi.

Israr üzerine kabul ettim. Bir mukavele yaptık. Hatıralardan bir kâr doğarsa, bunu yarı yarıya paylaşacaktık. Bu kân da ben almayacaktım. Gösterdiğim bir hayır kurumuna banka eliyle verilecekti.

O günlerde Umurbey'de bir Kütüphane ve Müze tesis etmeyi düşünüyordum. Kitabın gelirinin bana ait kısmını da buraya adayacaktım.

Kitabın birinci cildi bitmişti. Yazıları, dokümanları Banka'ya teslim ettim. Onlar gereken kâğıdı ısmarladılar ve stok ettiler. Kitap dizildi. Tashihleri yapıldı. Bu sırada 27 Mayıs geldi çattı. Yassıada'ya gittik. Kayseri Hapishanesi'nden çıktıktan sonra Banka'dan kitabı sordum. Cevap bile çıkmadı.

Yazı ile sordum. Aramızdaki mukaveleyi hatırlattım.

Nihayet araya aracılar koydular ve bu işi lütfen kurcalamamamı istediler.

Millî Birlik Komitesi, işin üzerinde durmuş. Kitap basıldığı hâlde ortadan kaldırmış. Stok kağıtları da Millî Birlik Komitesinin çıkardığı bir kitaba vermişler. Artık bu işi yapmak istemiyorlarmış.

Elimde mukavele vardı. Mahkemeye gidebilir, zarar, ziyan isteğinde bulunabilirdim. Fakat teşebbüs etmedim.

Benim için önemli olan kitabın onlar tarafından çıkarılması değil, benim emek verip kurduğum ve bugünkü hâline getirdiğim İş Bankası'nın; değil sözünden, imzasından caymasıydı.

O İş Bankası ki, benim yönetimimde iken, görevin aksamasından doğan zararı bile göze alıyorken, yıllar sonra, kurucusu olan bir kimseye imza ile taahhüt ettiği bir işten cayıyordu!..

30.9.1972

Celal Bayar'dan dinlenmiştir.

Jmpaks meselesi şudur:

İş Bankası'ndan ayrılan bazı memurlar, birleşerek bir şirket kurdular ve ticaret yapmaya başladılar. Bunlar, Devlet kuruluşlarının ilan edilen ihtiyaçlarını dünya piyasasından araştırıyorlar ve bu fabrikaların aracılığını yapıyorlardı. Bundan bir komisyon almaları da tabii idi.

Denizbank gemi sipariş edecekti. Bu şirket, hem İngiltere'ye hem de Almanya'ya baş vurarak teklifler aldı. Denizbank bu tekliflerden birini seçti. Seçtiği, Almanya'nın teklifi idi. Almanlar aynı şartlarla daha uzun kredi ve daha ucuz fiyat teklif ediyorlardı.

Sipariş Almanya'ya verilince, İngilizler öfkelendiler. Hemen bu türlü ihalelerde olduğu gibi şikâyetlere başladılar. İngiltere hariciyesi, Türk hariciyesini bu dedikodulardan haberdar etti.

İsmet İnönü'nün emri ile bir tahkikat açıldı ve dava mahkemeye gitti.

Mahkeme önce şirket mensuplarını tutukladı. Fakat sonunda dava beraatle sonuçlandı.

Bu şirketin kurucularının İş Bankası memurları olması vesilesiyle olay, benim aleyhimde kullanılmak istenmiştir.

Oğlum Turgut, İsviçre'de Yüksek Ticaret Okulunu bitirip yurda dönmüştü. Her vatandaş gibi şubeye başvurdu. Yedeksubay okuluna girdi. Çekilen kurada Doğubeyazıt düştü ve hemen görevinin başına gitti.

Bugünlerde, bazı Generaller, bana duydukları yakınlık dolayısı ile kendisini yaver almak istediler.Turgut bu teklifleri reddetti. Ve bana:

- Beni senin oğlun olduğum için yaver almak istiyorlar. Ben reddettim. Her vatandaş gibi askerliğimi yapıp bitireceğim, dedi.

Bugünlerde Ben Başbakanlıktan çekilmiştim. Kenarda yaşıyordum.

Her devirde olduğu gibi, bu devirde de bazı kimseler, iktidarın gözüne girmek için şuna buna kara bulaştırmaya çalışıyorlardı.

Bu arada, Doğubeyazıt'ta görev yapan Bursalı Baytar Rasim adında bir yarbay İsmet İnönü'ye bir mektup yazmış. Mektubunda: Benim oğlumun, kıtasıyle birlikte Doğubeyazıt'tan Azerbaycan'a geçmeye hazırlandığını ve burada toplayacağı kuvvetlerle Türkiye'ye girip iktidarı devirmeyi tasarladığını yazmış!

İsmet İnönü mektubu, o zaman orduların başında bulunan Mareşale göndereceği yerede, Orgeneral Kâzım Orbay'a göndermiş. Enver Paşa'nın kardeşi de olan bu General, hemen bir şifre ile 3. Ordu Komutanına bildirmiş. "Acele netice" istemiş.

Turgut'u tutuklamışlar. İfadesini almışlar. Durumu Ankara'ya bildirmişler.

Ankara, evrakın, Doğubeyazıt'taki Süvari Tümeni Komutanına gönderilmesini ve mütaleasının alınmasını istemiş!

Evrak, Tümen komutanının eline geçince, hiçbir aslı, faslı olması mümkün olmayan evrakın üstüne "Çirkin bir iftiradır. Esastan uzaktır. Turgut Bayar, vatansever ve görevine düşkün bir ordu mensubudur. Tahkikat, muhbirin ahlaki durumunu ortaya koymaktadır" diye yazmış ve sonra Turgut'u çağırarak:

- Bak, oğlum. Babana kızanlar, hınçlarını senden çıkarmak istiyorlar. Yazışmaları Ankara'ya böylece gönderiyorum. Babana da bunu böylece söyle, demiş.

Bana intikal eden durumu ben Mareşale anlattım. Çok üzüldü. Gerekeni yapacağını söyledi. Ve Muhbir Albay Rasim'i, tekaüde sevketmiş. Benim bundan haberim yoktu.

Bir gün İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı yaveri Celal, bana uğradı. Elinde bir mektup vardı.

Bir süre orada buradan konuştuktan sonra, "Cumhurbaşkan'ımıza bir mektup gelmiş, onu Ma-

reşale götürüyorum" diyerek mektubu bana uzattı. Okudum. İmza yine Albay Rasim'indi. Mektupta, kendisinin İsmet Paşaya hizmet ve bağlılık göstermek için o mektubu yazdığını, fakat şimdi kendisinin tekaüde sevk olunduğunu, böylece mağdur olduğunu, hizmet yolunda gadre uğramasına izin verilmemesini İsmet Paşa'dan istiyordu. Ben Yaver Celale; olup bitenleri anlattıktan sonra;

- Eğer İsmet Paşa'nın bir meselesi varsa, işte burada oturuyorum. Gelsin benimle uğraşssın. Ama çoluk çocuğumla uğraşmaktan lütfet vazgeçsin! dedim. Ve yavere, bunu böylece kendisine bildirmesini de rica ettim.

Bir kaç gün sonra yaver tekrar bana uğradı. Sözlerimi Cumhurbaşkanı'na arz ettiğini ve İsmet Paşa'nın bana söylenmek üzere aynen şunları söylediğini anlattı: "Git, Celal Bey'e benim tarafımdan söyle. Katiyen böyle bir şey söz konusu değildir. Vicdanımdan emin olsun!"

25.7.1978

Bayar'ın Çiftehavuzlar'daki evi, balkonda.

Şaştığım Şeyler -1

Tarihî fıkralar, romanlar yazan Ziya Şakir'i, Bursa'da iken tanırdım. İttihat ve Tarakki'nin ilk yılları idi. Bursa'da "Alemdar" adı ile bir gazete çıkarıyorduk, Ziya Şakir de bu gazeteye yazılar yazardı, tanışırdık.

Bu sırada Balkan Savaşı patladı. Görevli askerden başka, bu savaşa katılan genç gönüllüler de vardı, Ziya Şakir de bu gönüllüler arasına yazılmış ve Balkan savaşına katılmıştı. Savaştan, dokuz kurşun yarası ile çıkmıştı Zıya Şakır!

Bursa'ya geldi, o günlerin kargaşalığı içinde, bacaklarındaki beş kurşun çıkarılmadan taburcu edilmişti ve yaralan da öylece kaldı.

Cesur bir insandı Ziya Şakir; daha sonra da bu kurşunlan çıkartmamış ve o savaşın hatırası olarak vücudunda bırakmıştı.

Gel zaman, git zaman Ziya Şakir yaşlandı. Bacaklarındaki kurşun yaraları kendisini rahatsız etmeye başlamış, üstelik vücudunu da zehirliyormuş... Başvekil olduğum günlerde (1938) beni ziyarete geldi ve bu kurşunların kendisini çok rahatsız ettiğini, doktorların, kanını da zehirlediğini söylediklerini anlattı. "Niçin aldırmıyorsun?" dedim. Boynunu büktü, "ameliyat için param yok, biliyorsun, günlük yaşıyoruz" dedi.

Düşündüm ki, bu insan, bir vatanseverlik örneği vererek Balkan Harbi'ne gönüllü katılmıştır; dokuz yara almıştır; hayatını zor kurtarmıştır!. Şimdi o savaşta aldığı yaraların içindeki kurşunlar, kendisini rahatsız etmekte ve işini yapmayı güçleştirmektedir. Yarasını tedavi etmek ve kurşunlarını almak, devletin görevidir. O gün yapılmamışsa, bugün yapılır, bu görev devletindir. Kendisine:

"Meraklanma, Ben sana para bulurum." dedim. Emir verdim, örtülü ödenekten Ziya Şakir'e hatırımda kaldığına göre 3-4 yüz lira kadar yardımda bulundum. Ziya Şakir, bu para ile ameliyat oldu ve kurşunlardan kurtuldu.

Gel zaman, git zaman, aradan yıllar ve yıllar geçti... Ziya Şakir öldü, ben Cumhurbaşkanı oldum, 27 Mayıs olayı patladı ve beni Yassıada'ya götürdüler.

Bir gün, "soruşturmadan istediklerini" söylediler, giyinip gittim.

Masanın başında yüzünü tanıdığım ve fakat adını hatırlamadığım bir Maliye Müfettişi vardı. Onların lokallerine arasıra gittiğim ve kendileriyle sohbet ettiğim sırada, en çok benimle ilgilenen ve gözüme girmeye çalışan bir adamdı. Karşısında durdum, oturmak için yer göstermediğini görünce, bir sandalyeye oturdum. Bana:

- Yazar Ziya Şakir'i tanır mısınız? dedi.

- Evet, dedim.

- Kendinizi methettirmek için bu yazara, Başvekilken örtülü ödenekten para vermişsiniz, dedi olayı anlatın.

Şaştım, kaldım!

Düşmanlık, kin hâline dönüşünce, ne rezil mertebelere erebiliyordu...

Olayı olduğu gibi anlattım, ifadem yazıldı, imzaladım. Sonra müfettiş beye döndüm:

- Bir şey sorabilir miyim?.. dedim.

- Sor, dedi.

- Görüyorum ki, dedim. Benim bütün devlet hayatımı didik didik etmişsiniz. 22 yıl önce bir Türk yazarının sağlığını kurtarmak için yaptığım bir devlet hizmetinin hesabını benden soruyorsunuz. Şikâyetçi değil, hatta memnunum. Fakat örtülü ödenek hesabında paranın niçin verildiği yazılmaz, sadece ödenen miktar belirtilir ve kimin emriyle verildiği kaydedilir, siz, bu parayı Ziya Şa-

kir'e, kendimi methettirmek için verdiğimi nereden çıkardınız? Benim yerimde siz olsaydınız, bu hizmeti yapmaz mıydınız ve yaptığınız zaman, 22 yıl sonra size, bana sorduğunuz suali sorsalar, acaba ne düşünürdünüz?..

Yüzünün karıştığını farkettim ama, mahcup olduğuna dair bir işaret görmedim.

25.7.1978 Bayar'ın Çıftehavuzlar'daki evi, balkonda, vişnesuyu içerek yapılan sohbet (Yılın en sıcak günü)

Şaştığım Şeyler - II

Yassıadada'ydım, kıştı, sorgudan istendiğimi haber verdiler.

Hazırlandım, pardesümü ve şapkamı da giyerek muhafızların önünde yürümeye başladım. Sorgular, yukarıda bir salonda yapılıyordu. Uzun zaman, odadan çıkmadığım için yürürken yoruluyordum. Belki bu idmansızlığın üstüne, yukarıda hangi münasebetsiz soru ile karşı karşıya geleceğimin düşüncesi de tesir ediyordu.

Salonun kapısına gelince, muhafızlar durdular, ben şapkamı, pardesümü asacak bir portmanto göremediğim için, kapının önündeki sandalyenin üstüne bıraktım ve odaya girdim.

Masanın başına bir Hâkim Yüzbaşı vardı. Zeki görünüşlü bir yüzü vardı, saygılı davrandı ve bana karşısında yer gösterdi. Oturdum.

Masanın solunda küçük bir daktilo masası vardı ve genç bir hanım zaptı tutmak için bekliyordu.

Yüzbaşı, insanca ilgi gösterdi, hatırımı sordu, bulunduğum yerde üşüyüp üşümediğimi öğrenmek istedi, uygun karşılıklar verdim. Sıra soruşturmaya geldi. Yüzbaşı, elinde bir kâğıdı tutarak konuşmaya başladı:

- Siz, Cumhurbaşkanı olduğunuz sırada, Elmalılı Hamdi Efendi, sizin aleyhinizde bulunmuş! Siz, kendisim Çankaya'ya davet etmişsiniz ve bir çay ikram etmişsiniz. Fakat ikram ettiğiniz çayın içine öyle bir madde koydurmuşsunuz ki, bu madde, insanı ağır ağır zehirleyerek öldürürmüş! Netekim Elmalılı Hamdi Efendi de bu yüzden ölmüş... Ne dersiniz?..

- Allah, derim!.. dedim. Elmalılı Hamdi Efendiyi, gıyaben tanırdım. Muhterem bir din adamı idi. Değerli bir Kur'an tercümesi ve tefsiri yaptığını bilirdim. Fakat ne konuşmuştuk, ne de benim Cumhurbaşkanı olduğum günlerde Çankaya'ya adımını atmıştı. Durumu anlattım. Suçlamanın bu mertebesi karşısında donup kalmıştım. Bu suçlama değil, insanlığı aşan bir iftira idi. Fakat kendi içimden yine de şükrettim: Bunca kin ve düşmanlık içinde yaşayan bu insanların, ya bir de muhayyileleri olsa da, iftirayı yakıştırabilseler, nelerle karşılaşacaktım!

Hâkim yüzbaşıya:

- Bir şey sorabilir miyim?.. dedim.

- Buyurun, sorabilirsiniz?.. diye karşılık verdi.

- Bu olaya siz inandınız da mı bunu bana soruyorsunuz, yoksa inanmadın mı?.

Güldü:

- Hayır, inanmadım, dedi. Fakat bir ihbardır, dosyayı sonuçlandırmamız gereklidir, usulen sordum.

- Teşekkür ederim, dedim. Zabıt yazdırıldı, imzaladım. Konuşmaya başladık.

Bu genç asker, hukukçu, benim Çankaya'daki bütün evrakımı incelemiş ve tek, tek gözden geçirmiş. Bana bunları anlattıktan sonra dedi ki:

- Orada gördüm, bir eser hazırlıyormuşsunuz, vesikalar toplamışsınız, vesikaların üzerinde paraflarınız, notlarınız var. Kanaatimce çok değerlidir. Bu eseri, sizden başkası yazamaz. Bana bir yazılı müracaatınız olursa, bu vesikaları buraya getirmeye ve sizin, eserinizi burada tamamlamanıza yardım etmeye çalışırım.

Beni asmaya niyetleri olduğunu, yüzbaşı da biliyordu. Nasılsa ölecek, eser yazılamayacak, barı burada hem oyalanır, hem de eser ortaya çıkar diye düşündüğü belli idi. İyi niyetle konuştuğuna inandığım için cevap verdim:

- Görüyorsunuz, dedim, bana burada neler sorulmakta... Bu sorgudan sonra hücreme dönüp sağlam fikirle kitap yazabilir miyim?

Önüne baktı.

Daktilo hanım, dinlediklerinin etkisi ile yüzüme, merhamet ve hayranlık karışımı bir duygu içinde bakıyordu.

Ne de olsa kadınlar daha insancıldırlar. Bu sırada Yüzbaşı davrandı, çay söyledi ve benden Atatürk'e ait bir hatıra anlatmamı rica etti. Halet-i ruhiyem, hiç elverişli olmamasına rağmen, bu iki iyi niyetli ve Atatürkçü genci kırmadım ve bir iki hatıramı anlattım. Şimdi, ne anlattığımı maalesef hatırlamıyorum, fakat o kadar yüreklerini açarak dinlemişlerdi ki, ben de ferahladım.

Kendilerinden müsade istediğim zaman, ikisi birden ayağa kalktı, beni kapıya kadar geçirdiler ve yüzbaşı, girerken sandalyenin üstüne bıraktığım pardesümü ve şapkamı aldı, pardesümü giymem için tuttu ve şapkamı saygı ile eğilerek bana uzattı:

- Teşekkür ederiz, efendim.

- Ben teşekkür ederim, dedim ve yürüdüm.

Nerede ise, gözlerim buğulanacaktı. "Demek Hâkimin böylesi de bulunuyor, memleket için ümittir", diye düşündüm.

Ertesi gün, Yassıada Komutanı Tarık Güryay hücreme geldi. Kendisinde yadırganmayan sesile:

- Dün seni sorguda yine terletmişler... dedi, cevap vermedim.

7.12.1977 Çiftehavuzlar

Ölümle Göz Göze

Hayatımda bir çok defalar ölümle göz göze geldim. Hatırıma gelen bir kaçını anlatayım.

Demirci Efe'yle Ege'de, Yunan ordusu ile bir çatışmadan yeni çıkmıştık. Bu Demirci ile son beraber savaşımızdır. Düşman kuvvetleri çoktu, yüksek ateş gücü karşısında dayanamadık, bozulduk.

Efe'den ayrılmaya karar verdim. Demirci'ye veda ettim, çevresindekilere Allahaısmarladık dedim ve yürüdüm.

Benim atım yoktu. Bana arkadaşlık eden Jandarma Teğmeninin atına birlikte biniyorduk. Baktım, Teğmen atı çeşmede suluyor, ben yürümeye başladım. O nasılsa yolda bana yetişecek ve ben de ata binecektim!..

Bir müddet yürüdüm ki, kulağımın dibinden bir kurşun vızıldadı ve çok yakınımda bir tüfeğin patladığını duydum!..

Döndüm, Efe'nin kızanlarından biri idi, kaşlarının altından beni süzüyordu.

Hiçbir şey olmamış gibi yoluma devam ettim...

Az sonra Teğmen bana yetişti, ata bindim. Hikâyenin gerisini Teğmen'den dinledim:

Ben yürüyünce, kızanlardan biri, "Bu adam neyin nesi; hocayım diyor, elinde tesbih geziniyor ama, belki de casustur!" demiş ve Teğmenin müdahalesine vakit kalmadan tüfeği doğrultup arkamdan ateş etmiş! Teğmen müdahele ettiği için, ateşi kesmiş.... O gün ölüm, kulağımın dibinden sıyırıp geçmişti.

Ben aylarca bu insanların arasında yaşamıştım. Bu zeybekler için bir adamın hayatı, bir tavuğunkinden daha ucuzdu.

Bir gün Demirci Efe'ye bunu söylediğim zaman, güldü:

"Tavuğun yumurtası var, boğazladın mı yumurtadan olursun, insanın nesi var ki..." diye karşılık verdi.

Bu kadar çabuk kuşkulanan, bu kadar kısa düşünen insanların arasında aylarca yaşamak ve sağ salım çıkmak, Allah'ın bir hikmeti olmalı...

İkinci ölümle yüzyüze gelişim, Milis kuvvetleri Manisa Cephesi Kumandanlığını bırakıp İstan-

bul Meclisi'ne gideceğim sıralarda başımdan geçti. Manisa'dan Akhisar'a, oradan da Bandırma'ya geçmiştim. Yanımda İttihatçı arkadaşlarımın tavsiye ettiği Ahmet Ağa adında bir arkadaşım vardı. Bu Ahmet Ağa, Teşkilat-ı Mahsusa'da çalışmış, gözü pek, terbiyeli ve sadık bir insandı. Arkadaşlarım da beni muhafaza etsin diye onu yanımda bulundurmamı istemişlerdi, Bandırma'ya geldik.

O sıralar, bu çevrede Anzavur kuvvetleri vardı. Edremit kaymakamı iken, sonradan Bandırma civarında Kuvayı Milliye çekirdeğini kurmuş bir genç, yanımdaki Ahmet Ağa'nın akrabası olduğu için bizi karşıladı. O zamanki adı Kirmastı olan Mustafa Kemal Paşa'ya gideceğimizi, oradan da Bursa'ya geçeceğimizi öğrenince;

- Buraları çok karışık, Anzavur'un adamları ile dolu. Bizi görürlerse, hayırlı olmaz. Onun için ben sizin yanınıza bir muhafız müfrezesi vereyim, Mustafa Kemal Paşa'ya kadar selametle gidin, dedi ve kendi kuvvetlerinden dokuz kişiyi bize kattı.

Bir araba ile gidiyorduk. Muhafızların üçü önde, üçü arkada gidiyorlar, üçü de yanımızda dolaşıyorlardı. Biz de silahlarımızı kucağımızda tutuyorduk. Yolda hiçbir olağanüstü olayla karşılaşmadan Mustafa Kemal Paşa'nın yakınlarına gelince, böyle muhafızlarla kasabaya girmemek için, arabayı durdurdum ve muhafızlara teşekkür ederek biraz da para verdim. O zamanlar böyle yardımlarda ve-

rilen paraya "arpalık" derlerdi. "Atlarınıza biraz arpa alırsınız" diye verilirdi bu para...

Yeri gelmişken söyleyelim: Ben Manisa cephesi kumandanı idim ve bir aylığım vardı ama, hiçbir zaman, ne Demirci'nin yanında iken, ne cephe kumandanı olarak, bir kuruş bile kabul ettim. Bu mücadelede profesyonel olmak istemiyordum. Param yoktu ama, paraya da ihtiyacım yoktu. Sigarayı bırakmıştım. "Galip Hoca" olarak içki içmem tabii düşünülemezdi; yemeğe gelince, nerde olursa onu buluyor ve bulduğumuzla yetiniyorduk. Bu sebepten hiç param yoktu. Akhisar'da İttihatçı ve benim gibi kuva-yı milliyeci bir arkadaşımdan 200 lira ödünç almıştım. Benimle gelen atlılara bu 200 liranın 20 lirasını vermiştim.

Birbirimize veda ettik, onlar Bandırma'ya döndüler, biz Mustafa Kemal Paşa'ya doğru yolumuza devam ediyoruz. Ahmet Ağa, elindeki silahla yolun ilersini gözlüyor, ben de yolun gerisini gözlüyordum. Muhafızlar da ilerideki dönemeçte nerede ise kaybolacaklardı.

Birdenbire, muhafızlardan birinin atını çevirdiğini ve silahını arabaya doğrulttuğunu gördüm, elverdiğince hedefi küçültmek için sindim; Ahmet Ağa'yı da ikaz ettim. Bir kaç kurşun çevremizden gelip geçti. Bereket; arkası gelmediği için, dönemeçte kayboldular.

Meğer Bandırma'dan muhafız olarak yanımıza aldığımız bu dokuz kişi, bizden ayrıldıktan sonra Anzavur'un kuvvetlerine katılmış...

Beni de yakalayıp Anzavur'a teslim edebilirlerdi, ya da attıkları kurşunla ölebilirdim; fakat yine sağ salim kurtuldum. Buna da Allah'ın inayeti demekten başka bir şey aklıma gelmiyor.

Bir gün, konuşurken Sayın Bayar'a: "Hiç otomobil kazası geçirdiniz mi?" dedim.

Garip bir şey sormuşum gibi yüzüme baktı; sonra durdu, gözü ile geçmişi araştırıyormuş gibi yere bakarak uzun bir süre düşündü ve sonunda başını salladı:

- Hayır, hatırlayabileceğim kadar, ciddi bir kaza geçilmedim!..

Verdiği bu cevap kendisim de şaşırtmış gibi bir hayli güldükten sonra: "Bunu sormak, nereden aklına geldi? dedi. Ben bile seksen şu kadar yaşımda hiç kaza geçirmemiş olduğumu bilmiyordum!" Uzun uzun gülüştük, konu kapandı...

Sayın Bayar, aslında hiçbir şeyi yarım bırakmaz ve hiçbir sorunun neden sorulduğunu düşünüp bulmadan rahat etmez. Nitekim ertesi buluşmamızda bana sordu:

- Sen, "Hiç otomobil kazası geçirdin mi?" derken, "Siz hiç ölümle yüzyüze geldiniz mi?" manasına mı sormuştun sorunu?..

Ben aslında soruyu da cevabını da unutmuştum. Hele sorunun hiçbir özel maksadı yoktu! Öyle aklıma esmişti, öylece sormuştum. Cevap verdim:

- Hayır, hiçbir kasdım yoktu. Herkesin küçük büyük geçirdiği yolculuk kazaları olur; siz, çok gezen bir Devlet adamısınız... Acaba kaç tehlike atlattınız, diye merak etmiştim, hepsi bu...

- Anladım, dedi, ben de az çok öyle sezinlemiştim.

Sonra anlatmaya başladı:

- Biliyor musunuz, ben ölümü kendime dert etmemişimdir. Ölüm olduğu zaman, ben olmayacağım; ben olduğum zaman da ölüm olmayacak!.. Ondan niye korkayım, onu niye düşüneyim! Fakat gariptir, hayatımda pek uğraşmadığım ölüm fikrini ilk duyduğum an, şimdi benden 60-65 yıl öncesi bir geceydi. Size isterseniz bunu anlatayım!

Ve anlattı:

Çok gençtim. Bursa'da bir berber dükkânında bana, "İttihat ve Terakki Cemiyeti"ne girip girmeyeceğim soruldu; "evet" dedim ve bir gece kendimi, bir tahta masanın önünde, gözlerim bağlı, bir elim tabanca, bir elim Türk bayrağı üzerine konmuş, yemin ederken buldum!

Görmediğim bir adam:

- Kendinizi darağacında bulabilirsiniz.. Bunu da göze alarak mı cemiyete girmek istiyorsunuz? diyordu.

Ben de "evet" dedim!

Dedim ama, iri bir ter damlasının belkemiğimden yuvarlandığını da fark ettim. Bu ter damlasının sıkıntıdan mı, korkudan mı olduğunu bugün bile kestiremiyorum. Bundan sonra, bir çok defa gerçek ölüm karşısında kaldım; her seferinde sükûnetle karşıladığımı, hiç telaşa düşmediğimi hatırlıyorum.

Şimdi size, Birinci Dünya Savaşı arifesinde karşılaştığım bir ölüm tehlikesini anlatayım: İttihat ve Terakkinin Bursa Katib-i Mesulü idim, beni İstanbul'dan çağırdılar.

Gittim.

İzmir Katibi mesullüğüne tayinim düşünülüyormuş, kabul ettim.

Yeni görevime hareket etmek için Bursa'ya dönüyordum. Özel bir sebepten ötürü Haydarpaşa'dan Bileciğe geçmem ve buradan Bursa'ya ulaşmam gerekiyordu. Geceyarısından sonra Bilecik'e geldim. Burada, bankanın bir Rum müşterisi vardı. Onu buldum ve bana bir araba sağlamasını istedim. Bu sırada bizim İttihatçı arkadaşlar gelişimi öğrenmişler, onlarla biraz hoşbeş ettikten sonra yaylı ile yola çıktım.

Yaylıyı süren arabacı, ara sıra bana bakıyor, sonra kendi kendine bir şeyler mırıldanıyordu. Benimle Bilecik'te konuşanları tanıdığından, benim de bir İttihatçı ve Jöntürk olduğumu anlamış olacak ki, bir süre sonra bana sordu:

- Con musun?..

Bu "Jöntürk" müsün, demekti. "Evet" dedim. Arabacı, bir kere daha yüzümü iyice süzdükten sonra konuştu:

- Ben de 31 Mart'ta Hamdi Çavuş'un taburundaydım!. Selanik'ten con askerler geldi. (Hareket Ordusu'nu anlatmak istiyordu) Bizi yakaladılar, Manastır'a götürüp yollarda taş kırdırdılar! Yanımda bir tırnak çakısı bile yoktu. Arabacının davranışı 31 Mart isyancılarından olduğunu saklamaması, beni garip gözlerle süzmesi hayra alamet değildi. Bununla beraber, sağlam durmaktan başka silahım yoktu! Korktuğumu sanmaması için: "Eeee..." dedim, dönüp bir daha yüzüme baktı:

- Ee'si, bu.. Baktım perişan olacağım; bir gece nöbetçiyi vurup kaçtım!

Meğer ne güzel bir araba ve arabacı seçmişim!

Kılık kıyafetime, tek başına araba tuttuğuma bakıp, yanımda çok para olduğunu sanabilirdi!

Karanlıkta pek de belli olmayan iri kesiminden, her çeşit işe koşulacak soydan biri olduğunu düşünüyordum!

Bu sırada bir derbende, bir meskûn yere geldik. Arabayı durdurdu; yere atladı, karanlığa doğru bir kaç adım atıp seslendi:

- Ahmet Çavuş!.. Ahmet Çavuş!..

Karanlıktan bir ses karşılık verdi; konuşu-

yorlardı ve konuştuklarını ben rahatça duyuyordum. Benim arabacı bir aralık, "Ahmet Çavuş" dediğine:

- Benim arabada bir Con var; istersen git de bir bak!.

- Con mu?.. Deme!.

- Bilecik'ten aldım, Bursa'ya gidecekmiş!..

Ses kesildi. Ayak sesleri duydum. Sonra elinde bir fenerle bir adam, yaylının kapısına yanaştı:

- Selamünaleyküm!

- Aleykümselam!

Göz göze geldik. Bir kaç saniye birbirimizi süzdükten sonra adam, arabanın içine uzattığı feneri çekti:

- Yolunuz uzun! Allah hayırlı yolculuk versin!..

Feneri tekrar arabanın içine uzattı. Fenerin aydınlığında dişleri parlıyordu; iştahlı bir kurdun, hırslı dişleri... Derime, ha deydi, ha değecek!.. Birden, yine Banka müşterilerimiz arasında adına sıkça rastladığım "Hüseyin Ağa"yı hatırladım; belki onun adı, benim için bir şefaat olabilirdi:

- Sen Hüseyin Ağa'nın dilinden düşürmediği, Ahmet Çavuş olmayasın?..

Adam hemen toparlandı, edepleşti:

- Bizim ne ağzımıza! Ağamız, iyiliğinden demiştir!. Hüseyin Ağa'nın sigortası, beni rahatça Bursa'ya ulaştırdı...

"İttihatçı" olarak İzmir'de tutuklanmam için, İstanbul Hükümeti "tebliğ" çıkarmıştı; yakalasalar, İstanbul'a götürecekler, "Bekirağa" bölüğünde yargılayacaklar, belki de asacaklardı. Bunu, "Ölümle yüz yüze gelmek" saymıyorum!..

*

Dürri Efendi'nin fetvasıyla İstanbul Hükümeti; başta Atatürk olmak üzere hepimizi -yargılamadan- idama mahkum etmişti; bunu da "ölümle yüzyüze gelmek" saymıyorum.

Doğu ülkelerinde politikacının kaderi budur: Onun istikbalinde, iktidar sandalyası ile, darağacı, birbirinin içinde, sarmaş dolaş görünür... Ben bunlara alışmış bir insanım!..

Fakat daha Yassıada duruşmaları başlamadan, -hem de ceza hukukunu tahrip etmek pahasına- "Makabline şamil" bir kanun çıkarılması ve benim asılmamı temin etmek için -ölüm cezası açısından- bütün dünya hukukuna yerleşmiş yaş sınırının Millî Birlik Komitesi'nce kaldırılması, "Ölümle yüzyüze gelmek" ten de, bin beter şeydi!

Bu kanunu çıkaran Komitacılar, tıpkı elinde bıçakla tavuk kümesine giden biri gibi, benim üstüme geliyor ve çıkardığı yasa ile, boğazlanmaya hazır olmamı haber veriyordu!

Fakat sizi temin ederim; bu kanun karşısında kılım bile kapırdamış değildi!

İnsan bir kere doğar, bir kere ölür!.. Mesele, ne doğmakta, ne de ölmektedir.

Mesele, doğumla ölüm arasındaki "hayat" dediğimiz mesafeyi iyi değerlendirmekte, onu, beyhude harcmamaktadır!

Beni öldürebilirler ama, hayatımı hiç kimse ortadan kaldıramaz!

Eğer bir insan, hayatıyla "kalmayı" hak etmişse, öldürülebilir, öldürenler de bir gün ölebilirler ama, o kişi, toplumun hafızasında ve hayatında yaşamaya devam eder!

Beni mahkemeye bile çıkarmadan "asmaya" karar veren ve "yasa" çıkaranlar, belki benim hayatımı ters yüz etmeyi başaracaklar; fakat "yok etmeye" muvaffak olamayacaklardır!

Öyleyse insan, ölümden niye korksun!

Asıl korkacak olanlar, meşruiyetin dışına düşmüş ve bu kararları almak zorunda kalmış olan kimselerdir! Çünkü onların işi, yaşarken de, öldükten sonra da kötüdür!.

Yahya Kemal: "Müşkül budur ki, ölmeden evvel ölür kişi! "diyor ya, işte bu yokoluş'u, bu beyhude yaşamışlığı anlatıyor, zannımca. İnsanın korkacağı, budur!

Yassıada'da bizim için yemekhane diye kullanılan bir salon vardı. Bütün mahpusları içine alamadığı için, bir kaç vardiyada yemek yerdik. İnsana itina etmeyenlerin, yemeklere, yemek servisine, masalara, kaşıklara itina edecekleri beklenmez.

Fakat bir gün yemeğe indiğim zaman, salonun, bütün masaları beyaz örtülerle kaplanmış, porselen tabaklar çıkarılmış, yeni çatal kaşıklar konulmuş buldum. Bütün ışıklar yanıyordu. Ayrıca salonun çeşitli yerlerine yerleştirilmiş reflektörler, insana, İstanbul'un iyi bir lokantasına girilmiş intibaını veriyordu. Doğrusunu söyleyeyim; memnun oldum.

Az sonra hemen fark ettim ki, benim biraz ilerimde bir sinema kamerası bana çevrilmiş duruyor; ve reflektörler, bulunduğum yeri aydınlatmak için bende birleşiyorlardı.

Anladım ki filmimizi çekecekler ve sonra insanlara, bize ne kadar iyi baktıklarını, bize seviyeli bir hayat yaşattıklarını anlatmış olacaklar. Bu, kendilerinin bileceği bir iştir, ilgilenmedim! Fakat, bu şidetli ışıkların altında yemek yemekten de hoşlanmadığımı saklayacak değilim.

Kamera, çalışmaya başladı; sesini duyuyordum. Her ne olduysa, rejisör gibi davranan kişi "stop" dedi, kamera durdu, ışıklar karardı. Ben yemeğe devam ediyordum. Derken yanıma rütbesini fark edemediğim bir yetkili yaklaştı ve bana yüksek sesle:

- Görmüyor musun, "stop" dediler! Hâlâ tıkınıyorsun! Bekle de ışıklar yanınca yemeğini ye!

Bu garip müdaheleyi duymamış gibi davrandım ve yemeğe devam ettim. Bu sefer daha şiddetli

bir müdahele ile karşılaştım. Çarem yoktu; ya orda yaka yakaya gelecek, ya da dediklerini yapacaktım. Gözlerimi kapadım ve elimdeki çatalı bıraktım!

Bu, ışıkların yanması, ışıkların sönmesi, yemeğe başlamam, yemeği bırakmam sürdü gitti. Kaç kere tekrarlandığını hatırlamıyorum; fakat odama çıktığım zaman, yüzümü yastığa gömdüm.

Burada Bayar, boğazında bir şey varmış da yutamıyormuş gibi, duraksadı; umutsuz gözlerle yüzüme baktı ve söylemek istemediği kelimeyi ağzından güçlükle çıkardı:

- ... Ve ağladım!..

Bu, dramatik sahnenin etkisiyle yaşaran gözlerimi göstermemek için, başka taraflara bakmaya çalışıyordum ama, eminim ki fark etti -ve hiç farketmemiş gibi davranarak- bir süre sonra konuşmasını sürdürdü:

- İsmet Bey; insan, bir gözünü kaybederse, öteki gözü ile görür. Bir ayağını kaybederse, topal yaşar... Ama insanın HAYSİYETİ TEK'tir; onu kaybetti mi bir daha bulamaz! Yedeği yoktur çünkü!.. Yassıada'da beni figüran gibi kullananlar, bende TEK olan şeyi, haysiyetimi elimden alıyorlardı!..

Ben, hayatımda her şeyi, o almak istedikleri şeyi, yani haysiyetimi korumak için yaptım. Şimdi onu benden almak istiyorlardı. Ben haysiyetsiz yaşayamam!..

İşte o zaman, samimiyetle ölmeyi düşündüm!

Size bir şey daha söyleyeyim: ÖLMEK benim için acı bir düşünce değildi. Tersine, böyle bir karar aldığım için, inanınız, seviniyordum! Nasıl kendimi asacağımı tasarladığım zaman, içim içime sığmıyordu, inanın!.

Sayın Bayar'ı, bütün insanların yalnız kaldıkları bir yerde, dışarıdaki nöbetçiye sezdirmeden, nasıl belkemerini boğazına dolayıp, ucunu bir çiviye taktığını; nasıl, ayaklarını kısarak boğulmasına yardım ettiğini; sonra nöbetçinin fark edip kendisini nasıl kurtardıklarını; hayır, Sayın Bayar'ı bunları anlatması için zorlamadım!. Çünkü -en azındanbende dinleyecek takat yoktu!

Bayar, konuşmasını sürdürdü:

1908 İnkilabı olunca, Bursa'da yer yerinden oynadı. Daha önceki dönemde söz sahibi olan kimselerin çoğu, itibardan düştü; Yenişehir'de Hafiye Fehim Paşa halk tarafından linç edildi. Vali güç durumda kaldı, Belediye Meclisi hayecanlı ve hararetli toplantılar yaparak hürriyet devrine uygun bazı tedbirler aldı; hatta müftünün bile mahalli gazeteye beyanatta bulunarak "İslam dininin Hürriyet dini" olduğunu ve bütün Müslümanların bu devri "izharı şadumani" ile karşılamalarını tavsiye ettiğini hatırlıyorum.

Daha Hareket Ordusunun İstanbul'a yaklaşmakta olduğunu haber aldığımız günden başla-

yarak, rejimin, Bursa'da oturmalarını münasip görmediği bazı kimseler, valizlerini toplamaya başlamışlardı. Bursa'da "Mektupçu" olarak vazife veren Süleyman Nazif ile bizim rehberimiz olan (İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Başkanlarına "Rehber" denirdi) Bursa Maiyet memuru Hamza, bunların başında geliyordu. Nitekim Vilayete gelen bir telgraf ile yeni Padişahın seçildiği bildirilince, hemen yola çıktılar ve istanbula gittiler.

Rehberimiz Bursa'dan ayrılacağı için, yerine bir Rehber seçilmesi gerekiyordu. Hamza Efendi, yerine benim geçmemi uygun görüyordu ama, arkadaşlar arasında seçim yapılması lazımdı. Ben istekli değildim ve adaylığımı koymamıştım! Beni Hamza efendi ile, Hacı Rüstem kendilerinin adayı olarak gösterdiler.

Rehberliğin asıl heveslisi Hacı Hasan'dı... Hacı denilmesinin sebebi, hicaza gidip Hacı olmasından ötürü değil; babasının, adını "Hacı" koymasından ötürü idi! Ağzı bozuk, eli bıçağına yakın biri idi. Çevresini bu vasıflarıyla ürkütmüştü, diyebilirim.

Öğleden sonra Mudanya'dan İstanbul'a vapur vardı, bu yüzden sabah toplanıp seçimi yapmayı kararlaştırmıştık; çünkü Hamza Bey İstanbul'a gidecekti. O gece, geç vakte kadar cemiyette kaldım ve bazı hazırlıklarda bulundum.

O zamanki tabirle, yatsıdan epey sonra sokağa çıktığım zaman, her taraf zifiri karanlıktı. Tek tük yanan sokak lambalarının bir bölümünde gaz bittiği için, ya sönmüş, ya can çekişiyordu.

Evimizin bulunduğu Reyhan Mahallesi'ne geçmek için, Tuzpazarı Boğazı'na girdiğim zaman, karanlığın içinden uzanan bir elin yakama yapışmasıyla çekmesi bir oldu; gözümün önünde bir Bursa kaması dehşet verici ışıltılarla prlıyordu!

Bıçağını hemen saplamadığına göre, bana söyleyecek bir şeyi olduğu anlaşılıyordu; yakamı kurtarmak için hiçbir mukavemette bulunmadım. Sadece:

- Ne istiyorsun?.. dedim.

Cevap vermeden önce beni tek eliyle bir sıkı silkeledi ve böylece gücünü gösterdikten sonra:

- Rehberliği!.. dedi. O zaman benim yakama yapışıp karanlığa çekenin kim olduğunu anladım: Bu, Hacı Hasan'dı!.

Silkinip yakamı elinden kurtardım, ya da o bıraktı:

- Bu işin yeri burası mı, Hacı Hasan Efendi..

- Burası!.

Bana bir kurusıkı görünüp Rehberliğe geçmek ve sonra Bursa'da aklına eseni yapmak niyetinde olduğunu anlamakta gecikmedim. Karşımdaki adam, "eli bıçağında" bir adamdı; kafasının fazla işlediği de söylenemez. Adam vurmayı, yiğitliğin şartı sayan budalalardandır. Fakat ben de gençtim!

Gençlik, hayatın başka türlüsü!

Gözüpek, korkusuz, hatta hesapsız kitapsız!

- Bana bak, Hacı Hasan Efendi; dedim, ben Rehberliğe namzet değilim! Söz veriyorum, yarın oyumu da sana vereceğim! Fakat şunu da iyi bil ki, yine yarın sabah ilk yapacağım iş, kara tahtaya kendi adımı yazıp "Rehber namzedi" olmaktır!..

Hacı Hasan, herşeyi bekliyormuş ama, bu sözleri beklemiyormuş!.. Şaşırdı... Diyecek bir şey bulamadı.. Bıçağını ağır ağır kınına koyarken, sönük bir sesle konuşmaya çalıştı:

- Mahmut Celal Efendi Kardeşim; bak sen benim yarım yaştasın!.. Bülbülün çektiği dili belasıdır; boş bulunup eşe-dosta Rehber olacağımı söylemiş bulundum. Sen Bursa'yı bilmez misin?.. Adamı tefe koyup çalarlar! Beni Rehber seçtir de bütün işleri yine sen yap, ben senin her istediğini yerine getireyim!.. Oldu mu?..

- Olmadı Hacı Hasan Efendi, olmadı.. Olmayacak da!.

Tuzpazarı karanlığına yürüyüverdim!.. Öylece kalakaldı..

Ertesi sabah, dediğimi yaptım ve oyumu da Hacı Hasan'a verdim. Sekiz oyun ancak ikisini almıştı; biri benim, biri kendisinin!..

Size şimdi bir şey söyleyeyim: Bu Hacı Hasan; İzmir İttihat ve Terakki Katib-i mesullüğüne tayin edildiğim zaman, beraberimde götürdüğüm üç Bursalıdan biri ve en güvendiğim kişi oldu!

Ben, Demirci Efeye katıldıktan sonra, o da bir yolunu bulup zeybekler arasına girdi ve Hacı Şükrü'nün sağ kolu hâline geldi. Salihli baskınında şehit oldu: Allah rahmet eylesin!

Ege'de Yunan ordusu ağır, fakat temkinli ilerliyordu. Sürekli olarak asker ve mühimmat bakımından "ikmal" aldığından, sadece güçlenmekle, yayılmakla kalmıyor, yerli Rumlarla da takviye gördüğü için, tehlikeli olmaya başlıyordu. Bu kuvveti, Demirci'nin zeybekleri artık durduramazdı. Nitekim son denemede başarısız kalmış, biraz tetik davranmasak, çok kayıp vermiş olacaktık.

Demirci'nin kurmaylarıyla "Salihli Baskını" sonuçlarını tartışmıştık. Hemen herkes, derme çatma kuvvetlerle, düzenli ordu karşısında uzun sürecek bir başarı kazanılamayacağı noktasında birleştik; fakat sıra "çare"ye gelince, her biri bir başka hava çalıyordu.

Fikirleri, "çare" noktasında birleştirmeye çok çalıştım; yazık ki olamadı. Cephenin karşısında, cepheden; düzenli askerin karşısında düzenli askerden başka çare yoktu. Vurkaç oyunları, belki işgal kuvvetlerinin ilerlemesini geciktirir ama, önleyemezdi. Ben, elimizdeki bir kaç yüz kişi ile cephe tutulmasından yanaydım. İşte bu yüzdendir ki, Demirci Efe'den ayrıldıktan sonra, Balıkesir Kongresi'ne katılmadığım hâlde, gıyabımda "Akhisar Cephesi Komutanlığı"na Kongrece tayin edilmiştim!

Tartışmalar, zeybekler tarafından da heyecanla izleniyor, Demirci'ye hizmet edenlerin, girip çıkma sırasında duydukları küçük bir sözden mana çıkarıyorlar, tefsirler yapıyorlardı. Bu sebeple, benim Demirci'nin fikirlerine aykırı konuştuğum da dışarıya sızmış olmalı ki, biraz sonra anlatacağım olay gerçekleşebilsin!

Demirci Efe'nin: "Tamam ağalar, anlaşıldı" demesi üzerine, ortalık dağıldı. Ben de Efe'ye veda ettim. Çünkü bir gün önce, daha fazla yanında kalamayacağımı, çocukları yoklamak için Bursa'ya gitmek zorunda olduğumu, belki oradan da bir Ankara'ya kadar uzanıp, oralarda olup biteni yakından görmeye çalışacağımı söyleyerek iznini istemiştim. Efe, bu ayrılışa biraz burulmuştu ama, kendisine mahsus tavırlarla tabii karşılamış göründü. "Ne zaman gelsen, yerin burası" diyerek başının üstünü gösteriyordu. Onun için toplantı dağılınca Efe'ye veda etmek uzun sürmemişti.

Genellikle Cer hocalarının yaptığı gibi, çanta falan taşımıyordum. Atım da yoktu. Jandarma mülâzımının (Teğmen) bir atı vardı; ona, birlikte biniyorduk...

Efe'den ayrılıp avluya çıktığım zaman, baktım, Mülazım atını suluyordu. Kendisine elimle yürüdüğümü işaret ederek yola düştüm. Nasılsa arkamdan atla yetişecek ben de terkiye yerleşecektim.

Dalgın ve ağır gidiyor, bundan sonra yapa-

caklarımı zihnimden geçiriyordum. Bu sırada gerimde bir tüfek patladı ve bir kurşun havada ıslık çalarak yanıbaşımdan geçti. Önemsemedim. Çünkü Zeybekler, birbirileri ile silah şakası yaparlar, laf olsun diye kurşun yakarlardı... Fakat ikinci silah sesiyle birlikte bir kurşun nerdeyse sarığımı sıyırtıp geçince, dönüp baktım ve bakmam ile donup kalmam bir oldu: Jandarma arkadaşım, bir zeybeğin üstüne atılmış, elindeki silahı almak istiyor, zeybek direniyor, arkadaşları da, kapışmayı önlemek için kavgayı durdurmaya çalışıyorlardı.

Dönüp olay yerine yürümeye başladım. Silahını kullanan zeybek, dağı, taşı dolaşan iri sesiyle:

- Bu herif hoca-moca değil, Martaloz! Yemin sana Martaloz! Kulağımla duydum az önce Efe'ye diklendiğini. (Tutanların elinden sıyrılmak için bir iki silkindi) Vuramadık, (..) yazıklar olsun bize!

Duyduklarıma inanamıyor, âdeta kulaklarımın yanlış duyduğunu sanıyordum. Bu zeybeklerin çoğu böyle atak, böyle kısa-akıllı olurlardı ama, böylesine rastlamak oldukça güçtü ve üstelik bana denk düşmüştü.

Mülâzım arkadaşım bana gelmememi işaret edince, geri döndüm ve yola koyuldum. Az sonra atla bana yetişti:

- Geçmiş olsun, hem de büyük geçmiş olsun Celal Bey; seni casus sanmış budala... Kıyıcı bir herif de... Senin Demirci Efe ile tartıştığını görünce, onu-

runa dokunmuş. "Bu nasıl bir hoca olmalı ki, Efe'nin akıllarını beğenmesin!.. Her hâl martalozdur" deyip çıkmış işin içinden... Ben senin yola düştüğünü gördüm. Hayvanı suladım, tam bineceğim; bir de baktım ki bu zeybek, silahını doğrultmuş, senin gittiğin tarafta bir yere nişan alıyor. Köşeye dönünce silah patladı ve bir de baktım ki adam, düpedüz seni nişanlamakta... Birinciyi değdiremediği için, ikinciyi gizlemeye koyuldu, atladım üstüne, dirseğine dokundum; silah da patladı... Eğer koluna vurmasam, bir yanın delinmişti Celal Bey!..

Gülüştük. Başka ne yapabilirdik ki...

İzmir'den ümidi kesip, Yunanlılar karşı mukavemetin daha gerilerden yapılması gerektiğine inandıktan sonra, düşünüyordum:

İstanbul Hükümeti tarafından aranmaktayım. Ege çevresi beni tanır. Kaldı ki dağlara çıkmak, zeybeklerin arasına karışmak gerekecek. Şehir kılığı ile buralara gitmek bile mümkün değil!. Gitmek mümkün olsa bile, o saat beni tanırlar, ele geçerdim...

Çare; kıyafet değiştirmek, hüviyet değiştirmekti. Hüviyet değiştirmek kolay; nüfus kâğıtlarında resim olmadığı için, istenildiği gibi bir nüfus kâğıdı bulunur ve benimsenirdi. Fakat kılık kıyafet değiştirmek daha mühimdi; çünkü iktisap ettiğiniz şahsiyetle, giydiğiniz kılığın birbirini tutması, tamamlaması gerekirdi. Olduğunuz gibi görünmiyorsanız, göründüğünüz gibi olmalıydınız.

Benim için iki kılık düşünülebilirdi: Birincisi "Kızan" kılığı... Dağlarda zeybeklerin arsında gezineceğimize göre, Efelerin kızanları gibi giyinmek iyi olurdu ve kuşkulanmak kimsenin aklından geçmezdi... İkincisi, "Köy Hocası" kılığı... Her iki kılığa da bürünmeye elverişli bir yapım, bir kültürüm vardı. Ama doğrusu gözüm, kızanlıktaydı! Filintayı çaprazlama boynuna geçireceksin, altına atı çekeceksin, git gidebildiğin yere...

Filinta bulundu, bir elbise uyduruldu, her şey tamamlandı, lakin bu kılıkla sokağa çıkmanın mümkünü yok. Çünkü çorapla çakşır arasındaki dizkapağı, bende kağıt gibi bembeyaz... Gören, daha ilk bakışta acemi çaylak olduğumu fark edecek!.. Toprak boyasıyla boyamaya kalktık, olmadı, güneşte yakmayı düşündük, bunun için aylar lazım; sonunda ister istemez hocalığa razı oldum!

Hocalık için bir eksiğim yoktu. Namaz surelerini bildiğim gibi, bunun dışında da Kur'andan "Yasin" gibi uzunca, "Tekvir" gibi, "İnfitar" gibi, "İştikak" gibi kısa sureleri ezberden biliyordum; Allahın izni ile bu konuda müftülerle tartışabilirdim.

Sonunda lata geldi, fes üstüne sarık sarıldı, mesler ayağa giyildi, ele tesbih alınıp bir de sakal koyuverilince, bana, İttihat ve Terakki Fırkası'nın İzmir Katib-i mesulü Mahmut Celal demek için bin şahit getirmek lazımdı...

İşte bu hazırlıklardan sonra, önce Gökçe Efe'nin, daha sonra da Demirci Efe'nin Hocası, müşaviri oldum. Efe, bir şeye karar vermeden önce, bana açıyor, fikrimi aldıktan sonra kendi bildiğini yapıyordu. İşte size anlatacağım hadise, Demirci Efe'nin yanında çalıştığım günlere denk düşer..

Demirci Efe'nin karargâhına, Yunan kuvvetlerinin kuvvetli bir kol hâlinde Salihli'ye doğru sarktığı haberi geldi... Kızanlar gittiler, geldiler, haber topladılar ve sonunda bu düşman kuvvetinin avlanabileceğine gözümüz kesti. Efe, zeybeklerini topladı, uygun yerlere pusuladı ve düşmanın gelmesini beklemeye başladık; göründüler...

İhtiyatla ilerliyorlardı. Demirci Efe de iyice sokulmalarını bekliyordu. O kadar sokuldular ki, öncüler, nerdeyse aramıza girecekler... Ateş başladı. İlk hamlede öncü kuvvet yok edilmiş, tabur, neye uğradığını şaşırıp darmadağın olmuştu. Buna rağmen, ölümden yakasını kurtaranlar, gerilerde birikmeye ve yeni bir düzen tutturmaya çalışıyordu. Az sonra, kurşun menzilinden uzaklaştıktan sonra niye yeni bir hamle yapmadıkları anlaşıldı; çünkü takviye alıyorlardı. Yeni kuvvetlerle güçlendikten sonra, bu sefer, bizi kuşatacak biçimde, sağdan soldan hücuma geçtiler.

Bizim kuvvetimiz sayılıydı ve arkadan yetişecek güç de yoktu. Yapabileceğimiz iş, düşmana verebildiğimiz kadar zarar vermek, sonra da düzenli biçimde geri çekilmekti.

Demirci Efe, savaşın döndüğünü fark etmiş olacak ki, komutayı Hacı Şükrü'ye devretti. Hacı Şükrü, düşmana bir sıkı göründükten sonra usulca çekilmek niyetindeydi.

Ben Hacı Şükrü'nün hemen yanıbaşında idim. Silah seslerinin bizim tarafta azaldığını, seyrekleştiğini fark eder gibi oldum. Sebebini öğrenmek, durumu anlamak için, yamaçtan dolaşıp öteki mevzilerimizi görmek istedim. Bir de baktım ki, sol kanat mevzilerindeki zeybekler, süslü elbiseleriyle atlarına binmişler, içerlere çekiliyorlar. Oysa daha çekilme emri verilmemişti. 5-6 kişiydiler... Önlerine çıktım:

"Arkadaşlarınızı düşman karşısında bırkıp nereye gidiyorsunuz, dönün geriye!." dedim.

İçlerinden biri, hemen filintasına davrandı ve gözle kaş arasında doğrultup üstüme ateş etti. Kulağımın dibinde kurşunun ıslığını duydum. İkinci kurşunun tetiğini çekmeden, arkadaşları silahına sarıldılar; kurtuldum.

Ateş eden Zeybek beni tanımıyordu. Arkadaşlarına hışımla bakıp:

- Kim ülen bu?.. diye bağırdı. Arkadaşları, kurye olarak Demirci'nin yanına gidip geldikleri için beni tanıyorlardı, anlattılar... Zeybek, kurnaz bir dönüş yaptı:

- Bağışla Hoca efendi, bilemedik! Seni, gâvurdan yana sandık biz!

- Şimdi öğrendin mi?

- Öğrendik çok şükür.

- Dön öyleyse geri!

Duraladılar. Anladım ki, dönmeye niyetleri yoktu. Biraz daha diretsem, sıkılasam, el birliği edip beni vuracaklar! Çünkü kaçtıklarını Demirci'ye söyleyebilirdim. İçlerinden biri:

- Biz düşman gavuruna yüz geri etmedik Hoca efendi, dedi, tepeyi dolanıp ardından saldıracağız!

Dediklerini kabul etmekten başka çare yoktu. Düpedüz kaçıyorlardı ama, hiç değilse, benim de sığınabileceğim bir bahane icat etmişlerdi.

- O zaman ne eğleniyorsunuz buralarda, çabuk davranın!

Tozu dumana beleyip gözden kayboldular. Ben durumu Hacı Şükrü'ye anlattım. Güldü:

- Yiğitliğin az birazı kaçmaktadır Hoca, sen bunu bilmiyor musun?

Balıkesir Kongresi'nde beni "Akhisar Cephesi Komutanlığı"na tayin etmişlerdi. Fakat Ankara'da da Büyük Meclis açılmak üzereydi ve Atatürk'ten aldığımız bir davet üzerine, Ankara'da toplanıyorduk. Cepheden ayrılmam lazımdı; yerime Hafız'ı vekil bırakıp Akhisar'a indim.

Geceyi, Albay Hüsamettin Bey'in evinde geçirdim. Hüsamettin beyin evinde benim gibi misafir olan bir arkadaş daha vardı: Ahmet Ağa.. Ahmet

Ağa, "Teşkilat-ı Mahsusa"da pişmiş, yaman bir İttihatçıydı. Benim, Bandırma üzerinden Bursaya geçeceğimi öğrenince, "Sizinle ben de geleceğim" dedi. Geçeceğim yolların ne kadar tehlikelerle dolu olduğunu bildiği için, bu Teşkilât-ı Mahsusa fedaisi, beni korumak maksadıyla birlikte yola çıkmayı göze alıyordu. Bu yiğitliğine hayran, davranışına müteşekkir kaldım.

Bandırmada bizi, Ahmet Ağa'nın bir yeğeni karşıladı: Mülâzım (Teğmen) Ali Rıza.. alıp evine götürdü. Bizim Kirmastı (M. Kemal Paşa) üzerinden Bursaya gideceğimizi öğrendiği zaman, önce seyahatimizi önlemeye çalıştı, başaramayınca;

- Böyle iki kişi, gidemezsiniz, dedi, ikiniz de İttihatçı olarak tanınmış kimselersiniz! Oysa Bandırma ile Kirmastı arasında Anzavur'un adamları cirit atıyorlar.. Bir ellerine geçerseniz, bu, hayatınızın sonu olur.. İyisi mi, ben size kendi bölüğümden beş kişilik bir muhafız kıtası vereyim; onları görürlerse, Anzavur'un adamları da yanaşmazlar!

Kabul ettik ve dediğini yaptık. Ertesi sabah, bir yaylı araba bulundu. Önde arabacının yanına Ahmet Ağa -silahı koçağında- oturdu; ben de elim silahımın kabzasında içeriye yerleştim. Üç atlı önden, iki atlı arkadan geliyordu. Böylece, âdeta bir savaş kıtası manzarası içinde yola koyulduk.

Teğmen Ali Rıza, bize kattığı muhafızlara, bizi Bursa'ya kadar götürmelerini tenbih etmişti. Fa-

kat böyle, bir cenk havası içinde Kırmastı'ya kadar yolboyu rastladığımız yolcular, bizi âdeta dehşetle süzüyorlardı.

Ben, bu muhafızlardan rahatsız olmaya başladım. Çünkü onların varlığı, bütün dikkatlerin üzerimizde toplanmasına sebep oluyordu. Yollar da oldukça tenha idi. Anzavur'un adamlarına hiçbir yerde rastlamamıştık. Ahmet Ağa ile konuşup anlaştıktan sonra, muhafızları geri göndermeye karar verdik.

Yanımda çok sınırlı ölçüde para vardı. Akhisar Cephe Komutanı'ydım ama, bu görevden ötürü para kabul etmiyordum; profesyonel savaşçı olmak işime geliyordu. Albay Hüsamettin Bey'den, 25 lira ödünç almıştım. Bunun 10 lirasını, bizi Kırmastı kavşağına kadar getiren muhafızlarımıza "Arpalık" olarak verdim. Vedalaştık!

Muhafızlar itiraz etmediler ama, pek de hoşnut olmadıkları yüzlerinden belli oluyordu.

Her neyse, biz ayrıldık, onlarda atların başlarını bize çevirmişler uzaklaşmamızı bekliyorlardı. Ben de kendilerine el sallıyordum.

Fakat baktım, bunlardan biri, birdenbire silahına davrandı ve bir kurşun yaylının tentesini yırtarak, öndeki Ahmet Ağa'nın külahını sıyırdı. Şaka mı, ciddi mi anlamaya vakit kalmadan, ikisi daha silahlarını doğrulttular ve ateşlediler.. Besbelli bizi vurmak istiyorlardı.

Arabacı, atları kırbaçlarken, biz de içeri çekilip silahlarımızı doğrulttuk: Kardeş kardeşe vuruşuyorduk.

Neyse ki, araba biraz daha uzaklaşınca, onlarda atlarını çevirip Bandırma'ya doğru tırısa kalktılar, bu çirkin olay kapandı. Sonradan merak edip öğrendim: Bize ateş eden neferler Bandırma'ya kıtalarına dönmemişler, Anzavur kuvvetlerine katılmışlar! Meğer biz Anzavur askerlerinden korunalım diye düşünürken, Anzavur askerlerinin göbeğine düşmüşüz.

Bu gençlerin bize ateş etmek için neden bu son dakikayı beklediklerini bugün bile çözmüş değilim. Herhalde Bursa'ya kadar uzun bir yol olduğunu düşünerek baskını daha elverişli bir yerde yapmayı düşünmüşler, fakat bizim kendilerini savmamız üzerine oracıkta harekete geçmişlerdi! Aramızdaki mesafe, 20 metre var-yoktu. Bu kadar yerden adam vurmak için nişancı olmaya bile ihtiyaç duyulmaz.

Böylece Kirmastı'ya girdik.

Kırmastı, Anzavur askerleriyle kaynıyordu. Belediye Reisi, dostumdu. Arabadan iner inmez uğradım. Beni görünce yüzü kağıt gibi bembeyaz kesildi. Durumu anladım. Yanında poturlu biri oturuyordu, ona beni "eski arkadaşım" diye tanıttı ama, adımı söylemedi. Ben kuşkulanmasın diye "Fazıl" deyiverdim.

Bu poturlu misafirin Anzavur'un adamlarından biri olduğu anlaşılıyordu. İzin isteyip ayrıldım ve hemen yorgun argın Bursa'nın yolunu tuttuk..

Geceye kalmıştık.. Ahmet Ağa yolboyu hikâye anlattı, şarkı söyledi, ben dinledim. Bursa'nın ışıkları uzaktan göründüğü zaman Ahmet Ağa:

- Bey, dedi, bir de burda sığınacak yer bulamadık mı, artık kelime-i şehadet getirmenin sırası..

Gülüştük.

Gülüştük ama, eskilerin "zehr-i hend" dedikleri soydan: acı bir gülümseme!..

Tam kadro hücumbottaydık... Bir eksiğimiz, Adnan Menderes'ti. O sıralar, neden bizimle beraber olmadığını bilmiyorduk; çünkü bu konuda bize hiçbir şey sızdırılmamıştı.

Nereye gittiğimizi bilmiyorduk ama; "niçin gittiğimizi" biliyorduk!..

Asacaklardı!..

İçimden, "insan bir kere ölür!." diyordum ama, bir kere doğduğunu da biliyordum.

Fakat "ölüm" konusunda ben pek zararlı sayılmazdım; çünkü Yassıada'da bunu istemiş, denemiş, başaramamıştım. Şimdi, bu işin ehli kişiler, usulü ve erkânı ile yapacaklardı!

Size anlatırken sözlerime biraz kara mizah, biraz ironi karışıyor ama, doğrusu, gemide giderken bu kadar şakacı olduğumu söyleyecek değilim. Çünkü, nihayet asılmaya gidiyorduk!.. Ve herkesin son saatinde, düşüneceği, yapmayı isteyeceği işleri olabilir, bu yüzden de kendi sessizliğine gömülmüş olması şaşılacak bir şey değildir.

Fakat madem Demokrat Parti iktidarının mesulleri olarak ölecektik!..

Hiç değilse Demokrat Parti insan yapısının ne ölçüde vatansever olduğunu göstermek bizim vazifemizdi. Onun için sessizliği bozup Dışişleri Bakanımız Fatin Rüştü Zorlu'ya yüksek sesle sordum:

- Ortak Pazar'a girme teşebbüsümüz, hangi noktada kalmıştı, Fatin Bey?..

Rahmetli, yiğit arkadaşım Fatin Rüştü, hiçbir duraksama yapmadan, sanki Bakanlar Kurulu'nda izahat veriyormuş gibi, ciddi ve sakin bir sesle konuşmaya başladı.

Hücumbotun mürettebatı taş kesilmiş, şaşkın gözlerle bizi seyretmeye başlamıştı. Havsalaları almıyordu: Bizi nereye götürüyorlar, biz neler konuşuyorduk?..

Bu ciddi konuşma Yassıada'ya kadar sürdü. Bu süre içinde, beşeri sebeplerle çökmüş arkadaşlarımız varsa, onlar da toparlandılar. Adaya ayak bastığımız zaman, kaderini şerefle bağrına basmaya hazır bir kafile hâline gelmiştik.

Adada bizi teker teker bir sıra hücreye tıktılar.

Fakat ondan önce, adaya kadar önden kelepçeli olan kollarımızı, arkadan çevirip kelepçelediler. Bu, bağlı kalmanın en güç pozisyonlarından biri idi!

Hele yaşı ilerlemiş insanlar ve özellikle şişman ve kolları kısa olanlar için eziyetli ve meşakkat-

liydi. Aramızda bizimle asılacak olan Agâh Erozan şişman, Emin Kalafat kolları doğuştan kısa idi. Bu durumun onlar için, nasıl ölümden beter olduğunu az sonra anlayacaktık.

Bizi tıktıkları hücrelerde, üzerine ot bir yatak atılmış kerevetlerden başka bir şey yoktu. Kollarımız arkadan kelepçelendikten sonra, her birimizi, bu ot yataklar üzerine -koyun gibi- yıkıverdiler; sıramız geldikçe tutup götürecekler, asacaklardı!

Vicdanımın içinde hayatımla hesaplaşmıştım.

Buna çok vaktim oldu: Suçsuzdum. Suçsuzluk, masumiyet, çok büyük bir güçtür! Bir masumu bilerek öldürenler, eninde sonunda iflah etmez, vicdan azabı içinde boğulurlar. Ben 78 yaşımın en az 55 yılını devletime, milletime hizmet etmekle geçirmiştim. Milletime karşı işlenmiş bir suçum yoktu! Vicdanen müsterih, asılacağım anı bekliyordum. Bir de kollarım arkadan bağlı olmasa, başka şikâyetim yoktu diyebilirim!

Hücrelerden gelen bir besmele sesiyle ürperdim. Benim gibi az sonra ipe çekileceklerden biri, Agâh Erozan, yanık bir sesle Kur'an okumaya başladı.

Bu sırada kulağıma, beni iliklerime kadar ürperten, vicdanımı hançerleyen bir feryat geldi: kelepçe, bileklerini kan içinde bıraktığı için acıya dayanamayan arkadaşımız Emin Kalafat:

"Ne olur, önce beni asın!" diye yalvarıyordu.

Öleceğimi, asılacağımı unuttum; tek bu arkadaşa yardım edebilsem, acılarını biraz olsun hafifletebilsem, canımı cellatlarıma seve seve bir kere daha, bir kere daha verebilirim!..

Birden, yanık bir Kur'an sesi, bu cehennemi dehşeti yaşayan hücrelerimizi doldurdu! Sanki bu ses, hücumbotları da, Yassıada cehennemini de, İmralı Adası'nın çileli hayatını da bastırdı, ezdi, hâkim oldu!

Kemiklerine kadar bilekleri parçalanmış Emin Kalafat'ın bile sesi kesildi!

Az sonra gireceğimiz öteki dünya, bizi ebedi huzuruna doğru çekiyordu... Daha ölmemiştik ama, başka bir âleme intikal etmiş gibiydik!.

Hücrelerinden alıp götürülenlerin seslerini, konuşmalarını, rüyada imişiz gibi duyuyorduk.

Birbiri ardından, sevgili arkadaşlarımız Fatin Rüştü Zorlu ile Hasan Polatkan'ı astılar!.. "Yaş sırasına da bakmıyorlar" diye aklımdan geçti sanıyorum. Hemen herkesin gözü kapıda, içeri girecek görevlileri beklerken, bir duraksama oldu; sonra hemen aynı zamanda bütün hücrelere görevliler girdiler ve bileklerimizi kesen kelepçelerin azabına son verip, bizi bir salonda topladılar:

Aşılmayacaktık!

Ölüm cezamız, sözde müebbede çevrilmişti...

Arkadaşlar haklı olarak sevindiler, birbirleri-

nin boyunlarına sarıldılar. Birbirlerini kutladılar, adaklar adadılar!..

Bu olayın üstünden şu kadar yıl geçti; fakat size duygumu anlatacak bir benzetme yapmak istiyorum. Benim için, sanki bütün olay -arkasında ahiret olan- bir buzlu camın üstünde yaşanmıştı. Sonra bir taş gelip camı kırmış, bizim için yaşamak yeniden başlamıştı!

Bu duygular içindeyken, yanıma Ada Komutanı yanaştı. Yüzünde yılışık bir tebessüm, daha doğrusu sırıtma!.. Eliyle omuzumu tutarak:

- Eee, dedi. Kefeni yırttın yine, hadi geçmiş olsun!..

Hayatımda bu kadar öfkelendiğimi çok az hatırlıyorum; omzumu silkeleyerek elinin ağırlığından kurtulurken:

- Bakın Kumandan Bey, ben ölümden korkmam ama, laubalilikten nefret ederim!.. dedim.

Hayretten açılmış gözleriyle, çizgileri gevşemiş yüzü, görülecek şeydi!..

1981 yılının 22 Ekiminde, Dostum Dr. Mükerrem Sarol ile sayın Bayar'ı ziyarete gitmiştik. Sayın bayar konuşma sırasında beş kilo kadar zayıfladığını söyledi. Sarol:

- Sizin için iyidir Beyefendi, kalbinizi beyhude yükten kurtarır, dedi.

Sohbet bu konu üzerinde yoğunlaştı. Bayar, sağlığının iyi olduğunu, tansiyonunun normal, kalbinin rahat olduğunu, bağırsaklarının da iyi çalıştığını anlattı. Sonra:

- Midem bile benimle iyi geçiniyor da, bu idrardan şikâyetçiyim! Bundan rahatsız oluyorum. Bilhassa ayakta isem, bu böyle... Fakat oturduğum zaman, idrar beni sıkıştırmıyor!

Sarol, doktorca bazı açıklamalar yaptı. Prostat ameliyatı olduğunu hatırlattı; idrar kesesinin elastiki bir torba olduğunu söyleyerek, gençlikte bu torbanın ihtiyacı kadar genişleyerek daha fazla idrarı muhafaza edebildiğini, fakat yaşlandıkça, elas-

tikiyetini de kaybettiği için, daha sık boşaltma ihtiyacını ortaya çıkardığını anlattı.

Bayar, Sarol'u dikkatle dinledikten sonra, büyük bir ciddiyetle konuştu:

- Öyleyse doktor, bu idrar kesesi haksızlık ediyor!

* * *

Aynı gün konuşmaların konusu sağlık üstünde döndüğü için, Sarol, Bayar'ı rahatlatmak, sağlığına olan güvenini pekiştirmek istiyordu. Bu yüzden, kendisinden bir örnek vererek Bayar'ı ferahlatmak istedi:

- Benim başımda da bu dert var, Beyefendi, dedi. Bazen o kadar sıkışıyorum ki, tuvalete gidene kadar, bir kaç damlayı kiloduma kaçırdığım oluyor!

Bayar, kendisini geriye çekerek bir müddet doktorun yüzüne baktıktan sonra, sağ elinin şehadet parmağını dudaklarına bastırdı:

- Aman Doktor, dedi, bu sırrı iyi sakla!..

13.8.1978

Celal Bey'in evinde dinlenmiştir.

Laf Arası Gülümsemeler

1948 yılında Demokrat Parti Genel İdare Kurulu Bayar'ın başkanlığında İnönü'nün Cumhurbaşkanı olarak yayımladığı 12 Temmuz Beyannamesini görüşüyordu. Bayar, Menderes, Köprülü, Samet Ağaoğlu Beyannamenin kabulünden yana idiler. Buna karşı Ahmet TahtaKılıç'la, Ahmet Oğuz ve bazıları 12 Temmuz Beyannamesi'ni İsmet Paşa'nın bir aldatmacası olarak görüyorlar ve bunun muhalefet olarak reddedilmesini istiyorlardı. Bu fikrin en heyecanlı savunucularından biri, Ahmet Tahtakılıç'tı. Tahtakılıç bir ara Bayar'a:

- Size saygımız var beyefendi, konuyu sizinle tartışmak istemiyorum, dedi.

Bayar gülümseyerek cevap verdi:

- Tartış Ahmet Bey, tartış!. Ben politikayı senin babanla da tartışmıştım, şimdi seninle tartışı-

yorum; umarım ki bu gidişle oğlunla da tartışacağım!

***

Bayar'ın 90. doğumyıldönümü günlerinde idi. Hazırcevap Sokak'taki evinin bahçesinde oturmuş konuşuyorduk. Ben bir kişinin, Bayar gibi bir hayat çizgisi çizdikten sonra 90. yılına bu sağlık şartları içinde erişmesinin mutluluk olduğunu anlatıyordum. Bayar, gözlerini uzakta bir yere takmış, düşünceli bir sesle bana sordu:

- İsmet Bey, doksanın yarısı kaç?..

- 45 beyefendi..

- Koy bakalım bu kırk beşi doksanın üstüne, ne ediyor?..

- Yüz otuz beş beyefendi...

Gülümseyerek yüzüme baktı:

- Eh, demek yüz otuz beşe kadar yolu var bunun..

Gülüştük. Ben hemen ekledim:

- Aman beyefendi, gelin şunu yuvarlak rakama bağlayalım, 150 olsun..

Bayar, güvensiz bir yüzle bana baktı:

- Azıcık, mübalağa etmiş olmaz mıyız?..

***

1978 yılında tatlı bir bahar günü idi. Bayar'ın Çiftehavuzlar'daki evinde Atatürk Metodolojisi üzerinde çalışıyorduk. Atatürk'ün 1922 yılında yaptığı bir konuşmanın üzerinde duruyorduk. O günler gözümün önünden geçti, ben daha okula bile gitmiyordum, Atatürk ancak bugün kavrayabildiğim bu

önemli konuşmaları yapmaktaydı. Bunun hayranlığı içinde olacak:

- Ben o zaman daha altı yaşındaydım, demiş bulundum.

Bayar, gözlerini kaldırıp yüzüme baktı, sözlerimi anlamamış gibi sordu:

- Ne dediniz İsmet Bey?..

- Ben Atatürk'ün bu konuşmayı yaptığı günlerde daha altı yaşında bir çocuktum, dedim efendim...

- Peki, şimdi sen kaç yaşındasın?.

- Altmış iki...

Hayal kırıklığına uğramış gibi yüzünü ekşitti:

- Bir gün çoluk çocukla arkadaşlık edeceğimi hiç aklıma getirmemiştim!

***

1978 yılında Bayar'ın evindeydik. Bir Alman sosyal antropoloji uzmanı Bayar'a Almanya'da yapılan Kürt yayınlarını toparlamış getirmişti.

- Bunlar sizde kalsın, kullanın, sonra işi bitince ben gelip alırım, dedi.

Bayar:

- Öyleyse, hemen çalışmalara başlayayım, sizi bekletmeyeyim, deyince Alman:

- Acelesi yok beyefendi, hatta gerekirse 100. doğum gününüze kadar bekleyebilirim.

- Kimden ümitsizsiniz anlayamadım, benden mi, kendinizden mi; ben sizi 125. doğum günüme kadar bekleyebilirim.

POLEMİK

I

Celal Bayar, 1924 Anayasasına, ATATÜRK ANAYASASI demekten hoşlanırdı... *Millî Mücadele,* bu anayasa ile yapılmış; *Cumhuriyet,* bu anayasanın avuçlarında doğmuştu! *Milli Mücadele* de, *Cumhuriyet* de, *Atatürk'ün* büyük katkıları ile ortaya çıkmış eserler olduğu için, Bayar, 1924 Anayasası'na *"Atatürk Anayasası"* demekten zevk alıyordu!

1961 Anayasası yürürlüğe girmiş, Celal Bayar, cezaevi günlerini geride bırakmış, Çiftehavuzlar'daki evinde çalışıyordu; birlikte "Başvekilim Adnan Menderes" adlı kitabı hazırlıyorduk. O sıralarda, 1961 Anayasasını öven yazılar basında sık sık görülüyordu. Prof. *Mümtaz Sosyal'ın "Anayasa Dinamiği"* adlı kitabı yayımlanmıştı; 1961 Anayasasını savunuyordu. Ben de Bayar da bu kitabı okumuştuk; karşılıklı eleştirisini yaparken, gördük ki, 1924 Anayasası, demokraside varılacak gayeyi temsil ediyor; 1961 Anayasası, bu gayeye ulaşmak için bir *"geçit anayasası"* idi

Bu düşünce, *"Başvekilim Adnan Menderes"* kitabının ön sözünde şöyle dile getiriliyor:

"1961 Anayasası, 1924 Atatürk anayasasından, hangi noktalarda ayrılır?.. Kanaatimce, en önemli ayrılık, Ulusal egemenliğin kimin tarafından ve nasıl kullanılacağı noktasındaki ayrılıktır.

Atatürk Anayasası'na göre; "Hâkimiyet, kayıtsız, şartsız milletindir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin yegâne ve hakiki mümessili olup, millet namına, hakkı hâkimiyeti istimal eder.'"

1961 Anayasasında da "Hakimiyet, kayıtsız, şartsız millete' bırakılmıştır; ama *'kullanış biçimi'* değiştirilmiştir. Bu Anayasaya göre; 'Millet egemenliğini, anayasanın koyduğu esaslara göre, *yetkili organlar eliyle* kullanır.'"

Demek oluyor ki, 1961 Anayasası, *ulusal egemenliğin kullanılışına, yeni ortaklar* getirmektedir. Vatandaş oyunun kullanılacağı Millet Meclisi'nin bu egemenliği, iyi kullanabileceği noktasında kuşku vardır. Bu ulusal egemenliğin kullanılışını güvenle yerine getirmek için *"müesseseler" ihdas* edilmiştir: Senato, Anayasa Mahkemesi, Millî Güvnelik Kurulu, Muhtar Üniversite, Muhtar TRT, Planlama vb...

Düğümün çözüleceği yer burasıdır.

İnce araştırmalara girmeden kabaca söylemek gerekirse, Ulusal Egemenliğin *"Kanun yapma gücü"* Senato, Anayasa Mahkemesi, Cumhurbaşkanlığının Anayasa muhafızlığı görevi ile daraltıl-

makta, frenlenmekte, barajlanmaktadır... Bu daraltma, frenleme ve barajlama, vatandaş oyuna karşı duyulan güvensizliği gösterir!

Ben, burada bu fikrin doğruluğu, ya da yanlışlığı üzerinde duracak değilim. Millî şuuru, okuryazar sayısına bağlayan insanlar ve teoriler olduğu gibi, millî şuurun bölünmezliğini savunan; bir parçasında var sayılan bir şeyin, öteki parçasında yok farz edilmesinin yanlışlığını ispatlayan, insanlar ve teoriler de vardır...

Esasen, önemli olan da bu değildir! Önemli olan, devletin gerçek sahibi olan *Millet'in* yanına getirilen, *yeni ortaklardır!..*

Anayasanın karakterine bakarak bu yeni ortakları ORDU ve AYDIN diye niteleyebiliriz. Ordu; Millî Güvenlik Kurulu ile; Aydın; Anayasa Mahkemesi, Üniversite, TRT, Planlama, hatta SENATO'nun seçim dışı gelen üyeleriyle, devlet ortaklığına girmektedir..."

On Ay Sonra Gelen Cevap

Bayar, son derece nazik bir dille, açıkça meydan okuyor, Demokrasi açısından 1961 Anayasasının 1924 Atatürk Anayasasından daha geri olduğunu, ancak bir *"geçici anayasa"* değeri taşıdığını ileri sürüyordu.

27 Mayıs'ta Ankara'ya koşan *"fetvacı profesörlerin,* -hele o günlerin 27 Mayıs sarhoşluğu

içinde- hemen kaleme sarılacaklarını sanıyorduk. Fakat hayret!

Bir iki köşe yazarının -konunun esasına girmeden- o günlerin alışkanlıkları içinde 'Yine *mi sen!*" gibisinden yazdıkları dışında, hiç ses gelmedi.. Artık umut kesmiştik ki, on ay sonra Ord. Prof. Sıddık Sami Onar, *"Fasit daire"* diye bir yazı yayımladı. Bu yazıda, bizim "Başvekilim Adnan Menderes' kitabının *Ön*söz'ünde ileri sürdüğümüz fikre, dolaylı olarak cevap veriyordu.

Sayın Bayar'la görüştük ve 1961 Anayasası üzerinde, Sıddık Sami Onar'ı muhatap tutarak bir tartışma açmaya karar verdik.

İlk yazı hazırlandı. Karşımızda bir hukuk otoritesi vardı. Bu yüzden, dikkatli davranmaya çalışıyorduk, bizim fikir sermayemiz, Atatürk'ün anayasa yorumları, Demokrasi'nin, HALK İDARESİ olduğu felsefesiydi. Atatürk'ün de bir çok defalar işaret ettiği gibi, Cumhuriyet, belli sürelerle seçimi yenilenen "Süreli Hükümdar" rejimi idi.

Başka bir deyimle, *"meşruiyet",* müstebidin elinden alınmış, halkın eline devredilmişti! Halkın, hükümdardan daha akıllı olacağı varsayımına dayanıyordu.

Bu nedenle çoğunluk, azınlıktan daha akıllıydı.

Yönetim, çoğunluğun elinde olacak, azınlık onu eleştirecekti.

Yasalar karşısında bütün vatandaşlar eşitti.

Böyle bir anayasanın -1924 Anayasası böyle bir anayasa idi- tek kusuru, halk istibdadına açık olmasıydı. Ama halktan gelecek istibdat, istibdat olmaz, olamazdı!

Bu tartışmayı başlatmak için: *"Gerekçe bekleyen bir Hüküm"* başlığı altında bir yazı kaleme alındı. Fakat Bayar, Demokrat Partili siyasilerin sosyal haklarının iadesinin söz konusu olduğu o haftalarda, bu tartışmanın açılmasını zamansız buldu ve yazı yayımlanmadı. Biz bugün, tarih olmuş bu yazıyı olduğu gibi yayımlıyoruz.

II
Gerekçe Bekleyen Bir Hüküm

1950-960 yıllar süresince Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Parti arasında cereyan eden mücadelenin hangi fikir kaynaklarından beslendiği konusunda açıkladığım fikirlerime, ancak 10 ay sonra, Sayın Ord. Prof. Sıddık Sami Onar'ın "Fasit Daire" başlıklı yazısı ile dolaylı bir karşılık almış buluyorum.

Şu raslantıya bakın ki bu karşılık, tam memleketin Anayasa düzeninde bir buhran geçirmekte olduğu iddialarının Basın'da, Kamuoyu'nda yaygın olduğu bir döneme çattı. Bu bakımdan, gerek Sıddık Sami Onar'ın fikirlerine ve gerekse, memleketin içine düştüğü çalkantının sebeplerine temas etmeksizin, bu konudaki düşüncelerimi yeniden açıklamak ihtiyacını duydum.

Önce, şu sorunun karşılığını vermek lazımdır: Bugün memleketin içine düştüğü çalkantı ve

bunalım, bir tek "Anayasa" kaynağından, bir tek "Ekonomik kaynak'tan, bir tek "Yeniden biçimlenen dünya düşüncesi" kaynağından mı gelmektedir; yoksa, bunların her birinden payını alarak ortaya çıkan yeni bir, "Tekevvün", yani, yeni bir "oluş" mudur?..

Bence, yeni bir "01uş"un karşısındayız.

Bu "Oluş"un kaynakları, "Teknik"in, "llim"i aşması neticesinde doğan, yeni bir "Dünya" ve "Yaşama" anlayışı olduğu kadar, gelişmekte olan Türkiye'mizin yeni ekonomik problemler ortaya çıkarması ve bunların 1961 Anayasası içinde -memleketin ihtiyaçlarına uygun olarak- biçimlenememesidir.

Anayasa üzerinde yapılacak düzeltmeler, memleketin bugünkü problemlerine tek başına bir cevap olmamakla beraber, öteki faktörlerin yarattığı problemlerimizi halledebilmek için, idare şeklimizin temel prensiplerini, "Millî Geleneklerimizin ve yatkınlıklarımızın aydınlığında yeniden gözden geçirmemiz, kaçınılmaz bir sonuçtur.

Anayasalar, kitaptan çıkmaz, hayattan çıkar. İster bizden ileri, ister bizden geri olsun, başka bir memleketin Anayasa Felsefesi, Türkiye'mizin Anayasa temeli olamaz! Anayasa, uygulanacağı sosyal bünye, geliştirdiği Devlet ve idare biçimi ile sıkı sıkıya ilgilidir.

Sayın Sıddık Sami Onar'ın şimdiye kadar yayımladığı yazılardan çıkardığım sonuçlara göre, sanıyorum ki, anayasaların, o milletin idari geleneklerine dayanması gerektiği konusunda fikir birliğimiz vardır. İhtilafımız, bu noktadan sonra çıkıyor. Sayın Ord. Profesörün Osmanlı Devlet yapısına bakışı ile benim bakışım arasında hangi farklann olduğunu ve bunların nereden geldiğini burada tartışmayacağım.

Anayasaların, sadece Vatandaş Haklarını ve Hürriyetlerini teminat altına alması düşüncesi, 1789'da, Fransız İhtilalinin Reaksiyoner düşüncesinde kalmıştır.

Anayasaların bazı sosyal kalıplamalar yapması elbette gereklidir. Bu noktada da Sayın Onar ile beraberiz. Ama, *Orman Suçlarının affedilemeyeceğini, filan insanların siyasi haklarını kullanamayacaklarını anayasa Nas'ları hâline getiren* düşünce biçimi, sadece -Sayın Onar'ın ideologluğunu yaptığı- 1961 Anayasamız içinde kalıplanmıştır!

Hem hayat ve toplum dev adımlar ile yürüyecek, hem Anayasanın içine, orman suçlarına varıncaya kadar günlük işler yerleştirilecek; hem de bu anayasa, kıyamete kadar değiştirilmeyecek!..

Bunu, selametli bir düşünce ile anlamaya imkân yoktur!

Memleketin Hukuk Otoritesi olan Sayın Onar ile Anayasa felsefesi bakımından uyuşmama-

mızın, şahsımız için hiçbir önemi yoktur. Elde edebildiğimiz bilgilerin yetersizliği yüzünden de böyle bir noktaya gelmiş bulunabiliriz.

Ancak, aynı memleketin bir politika adamı ile, bir ilim adamının, bir hukuk otoritesinin Anayasa gibi temel yönetim politikasında anlaşamamalarının ehemmiyeti büyüktür, Devlet ve Millet zararınadır!

Hele, memleketin çalkantılar ve bunalımlar içine düştüğü şu günlerde, vatandaşlar ve çeşitli zümreler arasında samimi bir diyalogun kurulabilmesi için, *Politikacı* ile *Bilginin* mutlaka bir diyaloğa girmesi, mutlaka fikirlerini kamuoyunda, bütün şahsi endişelerinden, bütün menfaat ve kaygılarından sıyrılmış olarak samimiyetle ortaya dökmesi şarttır. Ben buna hazırım!

Ancak, böyle bir söyleşmeye girmeden önce, Sayın Onar'ın imzasını taşıyan bir hükmün, hukuki gerekçesini öğrenmem, bundan sonra yapacağımız konuşmaların güven kaynağı olacaktır.

27 Mayıs 1960 tarihinde Millî Birlik Komitesinin daveti üzerine, İstanbul Üniversitesi'nden 7 kişilik bir hukuk kurulu Ankara'ya gelmiş ve Sayın Onar'ın başkanlığında toplanarak Ünversite ve Bilim adına bir DURUM RAPORU hazırlamıştır. Raporun tamamı üzerindeki düşüncelerimi burada belirtmeyi, enfüsî hükümler üzerinde tartışmaya girmeyi yersiz bulurum. Ancak, "BAŞVEKİLİM AD-

NAN MANDERES" adlı kitabın ön sözünde ele aldığım bir "Hukuk Hükmü"nün gerekçesini söylemekle yetineceğim.

Bu sözünü ettiğim kitabın ön sözünde demiştim ki:

"Rapor, DP İktidarı'nın meşruiyeti konusunda şunları söylemektedir: "Bir hükümetin meşruiyeti, sadece menşeinde, yani iktidara gelişinde değil, iktidarda, kendisini bu mevkie getiren anayasaya riayeti ve millet efkârı, ordu, kaza ve ilim müesseseleri gibi müesseselerle iş birliği yaparak hukuk nizamı içinde yaşaması ile ve devamı ile mümkündür".

1924 Anayasasının temel fikirlerine göre, Hükümet Meşruiyetini, Anayasa ve Halk İradesi ile sınırlamak elbette doğrudur. Fakat, "Ordu, Kaza ve İlim müesseseleriyle işbirliği" yolu ile ortaklaşa Devlet Yönetiminin 1924 Atatürk Anayasasının hangi maddelerinde yazılı olduğunu bilmeye imkân yoktur!.

Bu, apaçık şunu göstermektedr: Üniversite, anayasada yazılı olsun, olmasın, kendisini *devletin ortağı* saymakta ve hükümetin meşruiyetini bu *ortaklığın tanınmasına* bağlamaktadır.

Bir başka deyimle hükümet ve iktidar, anayasada yazılı ödev ve görevlerini yapmadığı için değil, Anayasada yazılı olmayan, fakat varsayılmış birtakım ödev ve görevlerini yapmadığı için suçlanmaktadır!."

Şimdi sayın Onar, lütfen 1924 Anayasası maddeleri içinde; İktidar ve Hükümetin *"Ordu, Kaza ve İlim Müesseseleriyle iş birliği yapmak zorunluluğunu* getiren hükümleri bana göstersin! Bunları bilmek ihtiyacındayım; çünkü, koskoca bir parlamento, bu hükme dayanılarak fevkalade mahkemelere çekilmiş, vekiller, başvekiller asılmış, devlet başkanları, vekiller, milletvekilleri genelkurmay başkanları münferit taş hücrelerde çilelerini doldurmuşlardır. Dünya tarihinde ilk defa cezalandırılan bir parlamentonun, cezalandırma gerekçesi bu hükümdür.

Eğer Sayın ONAR'ın "Fasit Daire" başlıklı yazısında belirttiği gibi; "Gerçek Millî İrade, halkın ihtiyacını, ıztırabını gösteren kişisel iradelerle, bunlara çare arayan ve DEMAGOJİYE BAŞ VURMAYAN, TAVİZ VERMEYEN teknik ve bilimsel, dinamik, sosyal müesseselerin iradelerinin bileşkisi" ise, asgari bu sözlerine katılabilmemiz için, 27 Mayıs 1960 günü HUKUK ve BİLİM adına başkanlıkları altında hazırlanan durum raporundaki şu küçücük tek cümlelerini, 1924 Atatürk Anayasası maddeleri içinde aydınlatmak zorundadırlar. Buyurun Sayın Onar, sizi samimiyetle dinliyorum.*

* Bayar, hazırladığı bu yazısını yayımlamadı.

Bayar Böyle Dedi

İnönü'nün birinci ölüm yıldönümü idi. Bir kaç gün önce sayın Bayar'a:

-Ölüm yıldönümünde İsmet Paşa için yumuşak bir beyanat vermeyi düşünür müsünüz? dedim. Dönüp yüzüme uzun uzun baktı ve hiçbir şey söylemeden, duymamış görünerek, başka konuya atladı. Aradan bir kaç gün geçtikten sonra, yine beraberdik; birdenbire bana:

- İnönü için benim yumuşak beyanat vermemi o gün benden niçin istediniz? diye soruverdi. Biraz sıkıntıya düştüm, sonra açıkça anlattım:

- Beyefendi, ben sizin -Allah geçinden versin- bir emr-i hak vukubulunca Anıtkabir'e gömülmenizi isterim. Biliyorsunuz, bu, bir Kamuoyu meselesidir. Birçok defalar konuştuk ve sizinle mutabık kaldık ki, Türkiye'de kamuoyu, aydınlarımızın -tamamı değil- bir bölümünün elinden, dilinden oluşur. Bunların çoğu da İsmet Paşacıdır. Çünkü İsmet Pa-

şa, Türkiye'de Devletçi düzeni kurmaya çalışan bir Başvekildir. Fethi Bey'in Liberalizmi karşısında -ister istemez- devletçiliğe sarılmış ve bu yüzden Marksistlerin itibarına mazhar olmuştur. Bir de, Marksist fikriyata mihraklık eden "Kadro" dergisini arkalamış oluşu, onu Marksistlerin gözünde çok yüceltmiştir. Siz, bu bölümü okşayacak bir beyanat verirseniz, aradaki buzlar erir, yarın biz "Anıtkabir" meselesini attığımız zaman, yumuşak bir mukavemetle karşılanmış oluruz", diye düşünüyorum.

Bayar, muhabbetle yüzüme baktı. Elimi avucuna aldı. Duygulandığı kimselere böyle davrandığını bilirim:

- İsmet Bey, dedi, sizi düşüncenizde haksız bulmam. Beni düşünerek bu teklifi yaptığınıza inanıyorum. Açık söyleyeyim: Muhteşem bir abide olduğu için değil, Atatürk yattığı için Anıtkabir'de gömülmeyi ben de isterim. Ona yakın olmak, benim için, hayatta da, ölümde de kıl kadar fark etmez. Fakat bunu temin etmek için benden bir hareket beklemeyiniz!. Çünkü ben, bütün hayatımda hiçbir şey istemedim ve özendiğim hiçbir şeye istekli olmadım! Bana hep "gel şu işi yap" dediler, ben o işin üstesinden gelmeye çalıştım. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girişim öyledir, İzmir Katib-i mesullüğüm öyledir, Ankara'da TBMMeclisi'ne gidişim öyledir, Bakan oluşum öyledir, Başvekil oluşum öyledir, De-

mokrat Parti'yi kuruşum, Cumhurbaşkanı oluşum öyledir.. Ben bunların hiçbirine talip olmadım ve hiçbiri için özel bir gayret göstermedim. Bu belki bir kusurdur ama, benim böyle vaz geçemediğim bir kusurum var..

Öldüğüm zaman beni nereye gömecekler? Bir saniye bile aklımı işgal etmez. Bu millete aralıksız 85 sene hizmet etmiş bir insanım. Bazı şeyleri istemek benim hakkım olabilir!. Ama hayır, benim itiyadımı bozmayınız İsmet Bey... Günümüze hükmedemiyoruz; bir de geleceğe hükmetmeye kalkmayalım!

İşte Sayın Bayar'ın bana söyledikleri... Aklımda kaldığı gibi yazdım. Benim görevim de bundan ibaret!. Naaşı henüz toprağa verilmediği için Rahmet dilemiyorum ama, huzur diliyorum. Allah sevenlerine sabır ihsan etsin!

Bayar'a Göre

Mihail Gorbaçov, Sovyetler Birliği'ni yeni bir modele götürüyor: Prestroyka. Bu konuda yazılmış bir de kitabı var. Gerek kitabın incelenmesinden ve gerekse Gorbaçov'un son Parti Konferansı'nda yaptığı konuşmalardan anlaşılan şu:

"Yeniden *yapılanma"* Sovyetler Birliği'nin, sadece üst-yapısında gerçekleştirilecek: seçimle oluşturulmuş bir Meclis, bu Meclis'in seçeceği yetkili bir Başkan! *Yâni, 1923 Türkiyesi..*

20 Ağustos 1986 Çarşamba!

Gökyüzünün mavi örtüsü taş kesilmiş, İstanbul cayır cayır yanıyor.

Her şey, âdeta buharlaşmış kadar sıcak, ya da uçacak kadar buharlaşmış!

Çiftehavuzlar'da Sayın Bayar'ın evi, unutulmaz bir gün yaşıyor. Köşkün en serin odasında yatan Bayar, bu amansız sıcakla boğuşmakta!..

Sevgili kızı Nilüfer Gürsoy ve gerçekten -eşi kolay, kolay bulunmaz- Damadı Ahmet Gürsoy, bütün sevgileri, bütün dikkatleriyle başucundalar!

Bayar, dışarı çıkamadığı, gazete okuyamadığı ve ara sıra kabul edebildiği yakın dostlarından başka kimseyle de görüşmediği için, dünya ile haber ilintisini ev halkı sağlıyor. O gün de hoş bir olay olmuş; telefon çalmış, Anadoludan bir meraklı soruyor:

- Celal Beyefendi'nin hastalığı hakkında gazetede bir haber gördük, sağlığı nasıl?..

Gerekli bilgi veriliyor. Telefondaki zat:

- Ben, Hacı İlyas Sami Muş'un zevcesi adına telefon ediyorum; Kendisi hasta, telefona gelemedi, fakat Beyefendinin sağlığını çok merak etti. Ayrıca şunu da öğrenmek istiyor: Celal Beyefendi'nin eski arkadaşı olan kocası Hacı İlyas Sami Muş'u acaba hâlâ hatırlıyorlar mı? diyor.

O akşam Nilüfer Gürsoy ve Ahmet Gürsoy babalarının baş ucundadırlar... Celal Beyefendi'nin göğsü sıkışıyor ve göğsünü boşaltmakta büyük güçlük çekiyor ama, yine de konuşmaktan ve dinlemekten vazgeçmemiştir. Kızı Nilüfer Hanım, kendisine o günkü telefonu naklediyor. Bayar, dikkatle dinlemiştir. Bir an, kaşlarını hafifçe çatarak düşünüyor, sonra yüzünün çizgileri açılarak konuşmaya başlıyor:

-Hatırladım... İyi tanırım kendisini! "Muş" soyadını da ona Atatürk vermişti. Hoşsohbet, vatanperver, kendisine has bir adamdır. İyi Arapça bilir, Farsça bilir. Biz ona "Şarkiyatçı" derdik... Ölmüş mü?.. Allah rahmet eylesin! Karısı benim hatırımı soruyor demek! Teşekkür ederim!

Hafıza mükemmel... İhata mükemmel... Muhakeme mükemmel... İdrak ve intikal sürati, mükemmel!.. Yalnız, güçlükle nefes alıyor... Öksürüyor, fakat boşaltamıyor göğsünü... O menhus hastalık, bugüne dek, eşi görülmemiş biçimde ve şiddette bastırmış!.. "SOL KALP YETMEZLİĞİ" denilen bu illet, ilk olarak, Kayseri Cezaevi'nde kendisini göstermişti. O gün-bugün, Bayar, bütün fonksiyonlarıyla sağ-

lamdır, bütün azalar tam ve noksansızdır; bütün kan ve idrar tahlilleri müsbet çıkar; tansiyonu hiçbir zaman 16'yı geçmemiştir de, toplumunun solu gibi, kalbinin de solundan sıkıntıdadır!

20 Ağustos 1986 Çarşamba günü, yani, şu ayrıntılarını açıkladığımız gün, 104. yılının, 114. gününü yaşamaktadır! Akşam, saat 21...

Kalbin sol yanı, ihanete hazır... Temizlenmek için ciğerlere giden kan, vücuda pompalanamadığı için, ciğerleri dolduruyor, oksijen eksikliği mor lekelerle kendisini aşikâr ediyor! Müdavi doktoru Prof. Dr. Koptagel İlgün, yanında asistanı doçent Emin ile saat 21'de hastanın baş ucundadır.

Hastalık bilindiği için, oksijen tüpü gelmiştir; hatta aspiratör gelmiştir; gerekli bütün müdaheleler için her şey hazırdır! Bayar, yeniden muayene edildi ve gerekli önlemler alındı. Ancak gerçek çare, aspiratör cihazına alınmaktadır; bunun için hastanın bayılması gerek!

Bu bayılmaya kalbin dayanması gerek!

Bu işin en iyi biçimde yapılabilmesi için, hastanın hastahaneye nakledilmesi gerek!

Bunlar, son gerekler... Doktorlar istiyor ki, bunlara gerek kalmadan, daha küçük önlemlerle kalp biraz yardım etsin, ciğer biraz ferahlasın ve vücudun öteki azalarının taşıdığı sağlamlık, Bayar'ı, bu dar geçitten çekip çıkarsın!

Saat 10'da, doktorlar ayrılıyorlar! Eğer bir fevkaladelik olursa, bir telefon, hemen yetişecekler! Böylece kapıdan çıkan doktorlardan biri, az sonra, geri dönüyor; Asistan Dr. Emin:

- Ben diyor, hastanın yanında kalacağım!

Aile, çok duygulanıyor bu ilgiye.. Teşekkür ediyorlar ve doktora, Bayar'ın yattığı odanın bitişiğinde bir yatak hazırlamaya girişiyorlar. Bunu fark eden doktor:

- Hayır, diyor ben, hastanın baş ucundaki koltukta bekleyeceğim! Ve öyle yapıyor.. Bayar'ın damadı Dr. Ahmet Gürsoy da beraber, hastanın baş ucunda bekliyorlar ve gelişmeleri gözlüyorlar.

Hastalık hafifleyeceğine, artmakta gibidir... Hasta ızdırap çekiyor. Asistan, durumu hocasına bildiriyor; az sonra, Sosyal Sigortalar Göztepe hastahanesinin İç Hastalıkları uzmanı Prof. Koptagel İlgün, hastanın başucundadır.

Hastayı dikkatle muayeneden geçiren Dr. Koptagel İlgün, artık küçük tedbirlerin yetmediğini, hastanın "Aspiratör cihazına" bağlanması gerektiğini, bunun en iyi, hastahanede yapılabileceğini söylüyor; sonra da: "Bu bir kalp hastalığıdır; hastayı tanıyan Dr. Siyami Ersek'in bir kere görmesinde yarar var" diyor.

Telefon ediyorlar; tam on dakika sonra Siyami Ersek Bayar'ın baş ucundadır. Kısa bir muayene

ve fikrini söylüyor: Meslektaşı Koptagel İlgün'ün hakkı var, sayın Bayar hastahaneye kaldırılmalı...

Artık "karar" ailenin!..

Kızı ve damadı baş başa verip birbirlerile istişare ettikten sonra, durumu Bayar'a iletmeyi uygun görüyorlar. Ahmet Gürsoy, doktorların düşünce ve kararını açıklıyor... Bayar'ın bütün şuur ve melekeleri yerinde... Biraz düşünüp, "Siz bilirsiniz." anlamına ellerini iki yana açarak, gözlerini kızının ve damadının yüzünde gezdiriyor. Sonra bir eliyle kızının bileğini, bir elile damadının bileğini tutarak, avuçlarını, avuçlarına yapıştırıyor; ve yer yüzünde fanilerin duyacağı son sözünü söylüyor: PEKİ, GİDELİM!..

Bu son kelimeleri ağzından çıkarırken, hastahaneye gideceğini elbette biliyordu; fakat acaba, ölümle kucaklaşmaya gittiğini hissetmiş miydi!. Kimbilir, belki de!..

O haliyle davrandı, yatağında doğruldu; elbiselerini giymek, kendi arabasına binmek ve öylece hastahaneye gitmek düşüncesindeydi.

Doktorlar, gereksiz buldular bu etiketi. Ambulans zaten gelmişti. Sedyeye alınıp hastahaneye yorulmadan götürüldü. Kendisine durum bildirildi; artık, denilenleri direnmeden yapıyor, kendisini tıbbın hazakatine teslim etmiş bulunuyordu.

Sedyeye alındı, ambulansa konuldu, Sağlık Bakanlığı Haydarpaşa Göğüs Hastalıkları hastahanesine götürülüp, doğruca "yoğun bakım" bölümü-

ne yerleştirildi. Bir kaç dakika içinde kola serum takılmış, ciğerleri harekete geçirecek aspiratör hazırlanmıştı. Serumun içinde, belli miktarda uyutucu bulunduğundan, Bayar, herhalde odanın giderek sislendiğini, sevdiği kızı ve damadının yüzlerinin bir sisli huni içinde uzaklaşarak küçüldüğünü fark etti ki, son bir hamle ile kızının elini tuttu.

Bayar'ın dünyada bilerek yaptığı son hareket de, bu şefkat işareti ve hayata sarılış oldu... Artık uyumuştu! Aspiratöre bağlanabilmek için "uyumuş olmak" şarttı!

Büyük devlet adamı Sayın Celal Bayar, 104 yıl, 114 gün, şuurla, vakarla, şeref ve faziletle yaşadıktan sonra, 16 saat süren son büyük uykusunu uyudu ve 22 Ağustos Cuma günü saat 21:15'te aramızdan ayrıldı. Allah rahmet eylesin!

İSMET BOZDAĞ

CELAL BAYAR Anlatıyor

BİLİNMEYEN ATATÜRK

"Tek Adam"ın liderliğindeki Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında onun hizmetinde yer alan ve birbiriyle yarışan sayısız insan vardı.

Bu kutsal hizmette yer alanlar arasında öyle biri vardı ki, yırtık pabuçla gezerdi; fakat kimseden bir kuruş dahi kabul etmezdi. Parada ya da makamda gözü yoktu. Sadece vatanına, milletine hizmette gözü vardı. Çünkü ülkesinin kurtarılması gerektiğine, Namık Kemal'in "Vatan Yahut Silistre"sini okuduğu günlerden inanmıştı.

O bu inancıyla "Tek Adam"ın en değerli yandaşlarından biri oldu ve Cumhuriyet tarihimizin önemli isimleri arasında yer aldı. "Tek Adam"ın fikir dostlarından biri olarak onunla insanların tanık olduğu ya da olmadığı birçok olay yaşadı. "Tek Adam"la yaşadıkları hayatının en unutulmaz anlarıydı.

İşte bu kitap, "Tek Adam" Gazi Mustafa Kemâl'in hizmetinde varlığını ortaya koyan, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde bir dönem Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlık yapmış olan Celal Bayar'ın kendi dilinden "Bilinmeyen Atatürk"ü anlatıyor.

SANAL KÜTÜPHANE
http://sanalktphane.blogspot.com

978-9944-212-85-4
9 789944 212854
truva>tarih
www.truvayayinlari.com